

TARTALOM

TANDEM: UKRÁN-MAGYAR EGYÜTTTÉLÉS KÁRPÁTALJÁN

FERENC VIKTÓRIA – MOLNÁR JÓZSEF: A TANDEM 2016 KUTATÁS ÁLTALÁNOS BEMUTATÁSA ÉS MINTAVÉTELI ELJÁRÁSA	5
--	---

FERENC VIKTÓRIA: A NEMZETI-ETNIKAI IDENTITÁS ÉPÍTŐKÖVEI KÁRPÁTALJAI UKRÁNOK ÉS MAGYAROK KÖRÉBEN	21
--	----

CSERNICSKÓ ISTVÁN: NYELV, NYELVTUDÁS ÉS NYELVHASZNÁLAT KÁRPÁTALJÁN	41
---	----

RÁKÓCZI KRISZTIÁN: MAGYAR-UKRÁN KAPCSOLATOK AZ EGYÉN ÉS A KÖZÖSSÉG SZINTJÉN, VALAMINT A MAGYARORSZÁGI TÁMOGATÁSPOLITIKA MEGÍTÉLÉSE	65
--	----

SZANYI-F. ELEONÓRA – FALUDI JULIANNA – ILLYÉS GERGELY: ELVÁGYÓDÁS, ELVÁNDORLÁS – MIGRÁCIÓS FOLYAMATOK KÁRPÁTALJÁN	85
--	----

KISEBBSÉGPOLITIKA

BODÓ BARNA: AZ ERDÉLYI NÉMET KÉRDÉS ÉS JAKABFFY	109
---	-----

RESUME	143
--------	-----

SZÁMUNK SZERZŐI	147
-----------------	-----

FERENC VIKTÓRIA – MOLNÁR JÓZSEF:
A TANDEM 2016 KUTATÁS
ÁLTALÁNOS BEMUTATÁSA ÉS MINTAVÉTELI ELJÁRÁSA

A TANDEM 2016 elnevezésű kutatás célcsoportja Kárpátalja többnemzetiségű lakosságán belül az ukrán és a magyar etnikumú népesség volt (lefedve ezzel Kárpátalja teljes népességének 92,6%-át).¹ A papíralapú kérdőíves felmérés 2016. május–augusztus folyamán zajlott összesen 74 kárpátaljai településen. A felmérés kétnyelvű volt: magyarul 44 településen, ukránul 55 településen folyt kérdezés, ezek közül 24 helységben magyar és ukrán nyelven egyaránt volt kérdőívezés.

A beszédes elnevezés (TANDEM) már előre jelzi, hogy a kutatás során különösen *az ukrán-magyar együttélés jellegzetességeire* voltunk kíváncsiak, ezért is törekedtünk arra, hogy értelmezhető mennyiségű ukrán és magyar almintát is gyűjtsünk a kutatás során. Az almintákat a kérdőív nyelve határozta meg és nem az adatközlő önbevalláson alapuló nemzetisége, amely a lekérdezés után nem esett teljes mértékben egybe a kérdőív nyelvével (a külső, kérdezőbiztosok általi beazonosítás és az önbevalláson alapuló elsődleges nemzetiség közötti eltérés körülbelül 10% körül volt mintkét csoport körében). A Kárpátalján eddig megvalósult szociológiai kutatások sorában a TANDEM épp azzal hozott újat, hogy egyedülálló módon azonos módszerekkel vizsgálta a Kárpátalján élő magyar kisebbséget és ukrán többséget.

A kérdőív összesen 90 kérdést tartalmazott, amelyek nyolc főbb témát jártak körül. Az általános (1) szocio-demográfiai adatok mellett rákérdeztünk (2) az identitásra, (3) az etnikumközi viszonyokra, (4) a nyelvhasználatra, (5) a vallási kötődésre és az adatközlők értékrendjére, (6) Magyarország Kárpátalja felé irányuló támogatáspolitikájának megítélésre, (7) a kárpátaljaiak társadalmi közérzetére és politikai részvételére, és végül (8) a helyiek elvagyódási, elvándorlási szándékaira.

A felmérés hat kutatóműhely együttműködésének eredménye. A Nemzetpolitikai Kutatóintézet, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontja, a Lehoczky Tivadar Társadalomkutató Intézete és a Momentum Doctorandus társadalmi szervezet közösen irányították a kutatást, az ukrán lakosság körében végzett terepmunka kivitelezésében az Ungvári Nemzeti Egyetem Szociológiai és Szo-

1 A 2001-es népszámlálás adatai alapján. Lásd: Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Poliprint: Ungvár, 2005.

ciális Munka Tanszéke, valamint a Kárpáti Közvélemény-kutató Központ működtek közre. A kutatás vezetője Ferenc Viktória volt, a kutatásban aktívan részt vevő kutatók Csernicskó István, Darcsi Karolina, Molnár József, Rákóczi Krisztián és Szanyi-F. Eleonóra voltak. A kérdőívek kitöltésében 97 kérdezőbiztos volt segítségünkre. A kutatás támogatója Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye és Kárpátalja Együttműködésének Összehangolt Fejlesztési Feladatainak Kormányzati Koordinációjáért Felelős Kormánybiztosa, Grezsa István volt.

A kutatás során összesen 1212 felnőtt adatközlőt kérdeztünk meg: közülük 398 fő magyar nyelven, 814 fő pedig ukrán nyelven válaszolta meg a kérdőív kérdéseit. A kárpátaljai ukrán, illetve magyar népesség gazdaságilag aktív korosztályát (18–64 évesek) felölölő minta kialakítása során elsődleges szempont volt, hogy egyaránt értékelhető almintákat nyerjünk a két nemzet által különböző arányban lakott falvakból és városokból. Ehhez a településeket mindkét esetben öt csoportba soroltuk: ahol az érintett etnikum aránya < 5%, 5–30%, 30–70%, 70–95%, > 95% volt 2001-ben.

A legutóbbi, 2001-es népszámlálás² során az 1 010 000 fős ukrán lakosság közül mindössze 1256 fő élt olyan magyar többségű településen, ahol az arányuk nem érte el az 5%-ot (34 ilyen volt). Ez az előzetesen 800 fősre tervezett mintában mindössze 1 elemmel lett volna arányosan képviselve. Hogy képet nyerjünk a szórvány ukránság véleményéről is, a csoport 50 mintaelemmel való lefedése mellett döntöttünk, vagyis a mintavétel *reprezentatív*, de az adott etnikum települési aránya szempontjából *nem arányosan rétegzett* változatát választottuk. Az ukránok által 5–30%-ban lakott településeken (38 volt ilyen) 7604 ukrán élt, ami 6 fős mintát indokolt volna. A kategória reprezentativitása érdekében ezt is 50 főre bővítettük. Az etnikailag vegyes településeken, ahol az ukránok aránya 30–70% (ezek száma 26 volt), 32 512 ukrán élt, amire arányosan 26 mintaelem jutott volna. Ezt 100-ra egészítettük ki. A 70–95%-ban ukránok által lakott településekre – ahol számottevő, legalább 3%-os magyar népesség él – arányosan 211 mintaelem jutott volna, ám a fent leírt módosítások eredményeként ez 200-ra redukálódott. Nem soroltuk ide azokat az ukránok által hasonló arányban lakott településeket, ahol nincs jelentős együtt élő magyar kisebbség. A kategória 26 településén 2001-ben 267 ezer ukrán élt, ami 2016-ra – számításaink szerint – közel 278 ezerre bővült. 704 ezer ukrán lakos élt olyan településen, ahol a magyarok jelentéktelen számban és arányban élnek. Az arányos minta 556 eleme helyett 400-zal terveztük lefedni az adott kategóriát. Technikai okok miatt végül az utóbbi két részmintában 203, illetve 411 sikeres lekérdezés történt.

2 A nemzetiségi összetétel többé-kevésbé hiteles számbavételének továbbra is a census az elsődleges módja. Az azóta eltelt közel 15 év alatt, természetesen, történtek jelentős változások az egyes etnikumok lélekszámában, illetve összetételében, amit a rendelkezésünkre álló adatok alapján igyekeztünk követni.

A teljes ukrán mintára vonatkozó valós átlagértékek így súlyozott átlaggal számíthatók az egyes településkategóriáknak megfelelő alábbi súlytényezőkkel³: < 5% ukrán – 0,0204, 5–30% ukrán – 0,1221, 30–70% ukrán – 0,2646, 70–95% ukrán – 1,0576; > 95% ukrán – 1,3765. A súlytényezők az adott lakossági kategória teljes vizsgált népességen belüli arányának és a ráeső részminta teljes mintán belüli arányának a hányadosaként álltak elő. Így, mivel a több mint 95%-ban ukránok által lakott településeken él a 18–64 éves kárpátaljai ukránok 69,5%-a (0,695-ed része), és 411 kérdőívet töltöttek ki a 814-ből e kategória képviselői (az összes kérdőív 0,505-ed részét), az összegzéseknél $0,695/0,505=1,3765$ lesz a súlytényezőjük.

A népszámlálás adatai szerint 2001-ben Kárpátalján 151 516 fő volt a magyarok lélekszáma. Közülük mindössze 2750 fő élt olyan településen, ahol az arányuk nem érte el az 5%-ot, ebből 1326 (48,2%) városban vagy városi típusú településen⁴. Ez a 400 fős mintában mindössze 7 elemmel lett volna arányosan képviselve. Hogy képet nyerjünk e kis létszámú szórvány véleményéről is, az ukrán mintában alkalmazott módhoz hasonlóan, a csoport 50 mintaelemmel való lefedése mellett döntöttünk. E kategória mintaelemeit az átlagszámításoknál ennek megfelelően 0,1393-es súlytényezővel vettük figyelembe. A további négy kategória mindegyikének településein elegendő számú magyar él az arányos mintavételhez, így a fennmaradó 348 válaszadó az ott élő munkaképes korú felnőtt magyar népesség számával közel arányosan került kiválasztásra az alábbiak szerint: 5–30%-os magyar népességű településeken – 62 megkérdezett; 30–70%-os magyar népességű településeken – 89 megkérdezett; 70–95%-os magyar népességű településeken – 136 megkérdezett; > 95%-os magyar népességű településeken – 61 megkérdezett. A megfelelő súlytényező az 5–30%-ban magyarlakta települések esetében 1,1533, a három fennmaradónál 1,1172 lett.

A rétegzett minta kialakításának következő lépésében a kárpátaljai ukrán és magyar felnőtt népesség jelenlegi *kor és nem szerinti összetételét* vettük figyelembe, de ezek csak közvetett adatok alapján voltak levezethetők. A korösszetétel reprezentativitásának a biztosítására a felnőtt munkaképes korú népességet három korcsoportra osztottuk: 18–29, 30–49, valamint 50–64 évesekre. A népesség kor és nem szerinti megoszlását közigazgatási egységek és településtípusok szerint a tanulmány mellékleteként közöljük. Az ukrán minta korbeosztása alapjául a 18–64 éves teljes kárpátaljai lakosság megfelelő mutatóit vettük, mivel a többségi nemzetre vonatkozó strukturális mutatók nem térnek el jelentősen azoktól. A gazdaságilag aktív korcsoportokhoz tartozó magyar népesség közigazgatási egységek és településtípusok szerinti eloszlásának, valamint kor és nem szerinti összetételének becs-

3 A jelen folyóiratban megjelent elemzések már a súlyozott adatokon alapulnak.

4 Az ukrán településrendszerben a szovjet időkből maradt fenn a falvak és városok közötti átmenetet képviselő városi típusú települések kategóriája. Ide sorolják azokat a településeket, amelyek bizonyos szempontok szerint a városokhoz, mások alapján viszont inkább a falvakhoz állnak közelebb. Népességüket a városi lakosság kategóriájába sorolják.

lésekor felhasználtuk a 2001-es népszámlálás korszpecifikus nemzetiségi adatait, továbbá a migrációs mozgások, valamint a megfelelő halálozási táblák elérhető adatait is.

A becslések során felhasznált források a következők voltak:

- a legutóbbi, 2001-es ukrajnai népszámlálás anyanyelvi, nemzetiségi, korszerkezeti stb. adatai, különböző (megyei, járási, települési, nemzetiségi) hozzáférhető bontásokban⁵;
- a népességszám, illetve korösszetétel 2014-es járási bontású adatai⁶; a kárpátaljai népesség halálozási táblái⁷;
- az utóbbi évek járási bontású migrációs adatai⁸;
- tudományos publikációk, sajtóközlemények, cikkek⁹;
- szakmai konzultációk.

Figyelembe vettük a *végzettség szerinti megoszlást* is, településtípusok, nem és kor szerinti bontásban. A felsőfokú végzettségűek arányát a vizsgált sokaságon, illetve a közigazgatási egységek, korcsoportok és nemek képezte részsokaságokon belül szintén csak közvetett adatok alapján tudtuk becsülni, mivel ilyen jellegű átfogó felmérés legutóbb 15 éve, a 2001-es népszámláláskor történt, és a kapott eredmények is csak részlegesen lettek publikálva. Számításaink alapját a kárpátaljai felsőoktatási intézmények hallgatói létszámokra, összeté-

- 5 Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики), 2003: Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень). Ужгород. 84.
Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003: Adattár.
Ukrajna Statisztikai Állami Bizottsága (Державний комітет статистики України), 2004: Розподіл населення найбільш численних національностей України за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. CD-ROM. Київ.
- 6 Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (Головне управління статистики у Закарпатській області), 2014: Закарпаття у демографічному вимірі. Статистичний збірник. Ужгород, 2014.
- 7 Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal, 2011: Adattár.
Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (Головне управління статистики у Закарпатській області), 2016: Смертність населення області. Статистичний збірник. Ужгород, 2016. 98.
- 8 Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (Головне управління статистики у Закарпатській області), 2014: Закарпаття у демографічному вимірі. Статистичний збірник. Ужгород, 2014.
Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (Головне управління статистики у Закарпатській області), 2016. Letöltés helye: www.uz.ukrstat.gov.ua; letöltés ideje: 2017. 11. 20.
Ukrajna Állami Migrációs Szolgálat (Державна міграційна служба України), 2015: Інформаційний бюлетень Державної міграційної служби за 2014 рік. Київ. Letöltés helye: dmsu.gov.ua/images/pro-dms/centr/2014_byuleten.pdf; letöltés ideje: 2017. 11. 20.
Ukrajna Állami Migrációs Szolgálat (Державна міграційна служба України), 2016: Міграційний профіль України 2011-2015. Київ. Letöltés helye: dmsu.gov.ua/images/files/MP2015.pdf; letöltés ideje: 2017. 11. 20.
- 9 Nemzetközi Migrációs Szervezet (Міжнародна організація з міграції (МОМ) Представництво в Україні), 2016: Міграція в Україні. Факти і цифри. Letöltés helye: http://iom.org.ua/sites/default/files/ukr_ff_f.pdf; letöltés ideje: 2017. 11. 20.

telekre vonatkozó fellelhető adatai, valamint tudományos publikációk, sajtóközlemények, cikkek, továbbá szakmai konzultációk képezték¹⁰.

A városlakó ukránok körében a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya jóval magasabbnak bizonyult és korcsoportonként alig változott: a fiatal férfiak körében 22, a kortárs hölgyek között 23%, 30 és 49 év között megfelelően 22 és 24%, az 50 év fölöttiek esetében mindkét nemnél 23–23%. A falusi ukrán népesség fiatal korosztályában a férfiak körében 9%-nak, a nők között 13%-nak adódott a felsőfokú végzettségük aránya, a középkorúaknál megfelelően 8 és 12%-nak, az időskorúaknál – 6 és 8%-nak. Ám, a magyarlakta falvak szórványukránsága körében ezeket indokoltnak láttuk megkétszerezni, mivel a betelepült népesség körében¹¹ a diplomások száma jóval átlagon felüli. Összesen 125 felsőfokú végzettségű adatközlő került az ukrán mintába, ami a 800 fős minta 15,5%-át teszi ki, és ez – a nem arányos mintavétel ellenére – jól közelíti a felsőfokú végzettségűek gazdaságilag aktív korú népességen belül becsült 14,5%-os arányát.

A magyarok képzettségi mutatói Kárpátalján jóval kedvezőtlenebbek az ukránokénál. A városlakók körében a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a férfiaknál korcsoportonként alig változik, 13–15% között volt 2016-ban. A nők esetében a 18–29 éves korosztály megfelelő adatát a forrásaink alapján 23%-ra becsültük, míg az idősebb korosztályok esetében a férfiakéval közel megegyezőnek, 13–14%-nak. A falvak magyarsága körében a diplomások aránya a városiak felét sem érte el: a férfiak esetében 4–5%, a nőknél 6 (a közép- és időskorúak között) és 8% (a fiatalok körében) volt.

Kárpátalján 2001-ben 135 olyan település volt, ahol legalább 20 magyar anyanyelvű lakos élt. Nyilvánvalóan nem volt cél ezek mindegyikének a bevonása a vizsgálatba, gyakorlatias megfontolásokból elegendőnek láttuk 43 településről venni a mintát. Ezen települések körének a meghatározása az alábbiak szerint történt:

- A nagyobb, valamilyen szempontból különleges települések saját jogon bekerültek a mintába, az ott élő felmérésbe vont népesség számával arányosan (pl. Beregszász, Nagydobrony, Visk).
- A hasonló etnikai, földrajzi, szerepköri sajátosságokkal rendelkező településeket kisebb regionális csoportokba vontuk össze, amelyeket a mintában egy-egy jellemző

10 Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003: Adattár. Ukrajna Statisztikai Állami Bizottsága (Державний комітет статистики України), 2004: Розподіл населення найбільш численних національностей України за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. CD-ROM. Київ. Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (Головне управління статистики у Закарпатській області), 2016: Статистичний щорічник Закарпаття у за 2014 рік. Ужгород, 2015. Orosz Ildikó – Csernicskó István – Ambrus Pál – Kristofóri Olga: A magyar nyelvű/nyelvi oktatás startégiai kérdései Kárpátalján, 2008. In: Orosz Ildikó (szerk.): *Két évtized távlatából*. PoliPrint: Ungvár, 2012. 67–242.

11 A magyar többségű települések szórványukránsága jelentős részben képzett szakemberként (tanár, orvos, agrármérnök stb.) lett idevezényelve a szovjet korszakban.

képviselőjük jelenít meg, a teljes csoport 18–64 éves magyar lakosságának számával arányosan.

- Mint fentebb jeleztük, az 5% alatti szórványmagyarságot az arányos 7 fős helyett 50 fős minta reprezentálja. A mintát a csoport földrajzi elterjedésének, illetve településtípusonkénti eloszlásának figyelembe vételével 6 településen osztottuk el.
- A magyarok által 95%-ot meghaladó arányban lakott településekre az arányosan kiosztott 348 kérdőívből 61 jutott. Ilyen települések (számuk 22) a magyar nyelvterület által érintett négy járásban, a Beregszásziban, Munkácsiban, Nagyszőlősiiben és Ungváriban vannak, a TANDEM kutatás magyar része közülük 6-ot érintett.
- A minta legnépesebb kategóriája a magyarok által 70–95%-ban lakott településeké lett, 136 megkérdezett jutott ide. Ezek úgyszintén a magyar nyelvterület négy járásában találhatók. A 44 helység közül 12 került a mintába.
- Az etnikailag vegyes lakosságú településekre 89 mintaelem jutott. A 27 település közül – amelyek között a nyelvterületen, illetve annak peremzónájában fekvőkön kívül nyelvszigetek is vannak – 11 bevonását láttuk indokoltnak a vizsgálatokba.
- Az 5–30%-os lakhelyi arányt elérő népesebb szórványmagyarság 23 településéből 9 került a mintába, összesen 62 lekérdezett lakossal.

Össességében tehát a 43 kárpátaljai településről a fent leírt kritériumoknak megfelelően vett 398 fős minta megalapozottan tekinthető a 18–64 éves kárpátaljai magyar népesség nem arányosan rétegzett reprezentatív mintájának.

MELLÉKLET

Közigazgatási egység	Adott korcsoport százalékaránya a teljes 18–64 éves népességen belül, férfiak			Adott korcsoport százalékaránya a teljes 18–64 éves népességen belül, nők		
	18–29	30–49	50–64	18–29	30–49	50–64
Ungvár	13,0	22,0	11,8	13,1	23,9	16,3
Beregszász	13,0	21,5	12,4	12,7	22,9	17,5
Munkács	12,1	23,3	11,5	13,8	23,4	15,9
Huszt	12,0	21,8	13,2	11,9	23,5	17,6
Csap	12,8	22,5	13,5	12,8	23,0	15,3
Beregszászi járás (j.)	13,0	22,1	14,2	12,4	21,8	16,6
Nagybereznai j.	12,6	22,4	12,9	13,3	22,7	16,1
Nagyszőlősi j.	13,9	21,7	12,2	13,4	23,0	15,8
Volóci j.	10,8	21,0	16,3	11,6	21,1	19,2
Ilosvai j.	12,7	20,8	14,8	12,9	21,2	17,6
Ökörmezői j.	12,2	22,2	14,4	12,4	22,4	16,4
Munkácsi j.	13,7	21,1	13,9	12,9	21,6	16,8
Perecsenyi j.	14,4	21,3	13,6	13,3	20,6	16,8
Rahói j.	14,5	22,3	12,0	13,8	22,3	15,2
Szolyvai j.	11,9	22,0	13,4	12,1	23,2	17,4
Técsői j.	13,5	22,5	12,7	12,2	22,8	16,3
Ungvári j.	11,0	25,1	12,2	10,7	23,7	17,4
Husztai j.	14,0	21,8	14,0	12,8	22,2	15,2

1. táblázat: Az ukrán minta megoszlása nemek és korcsoportok szerint a városi népesség körében

Közigazgatási egység	Adott korcsoport százalékaránya a teljes 18–64 éves népességen belül, férfiak			Adott korcsoport százalékaránya a teljes 18–64 éves népességen belül, nők		
	18–29	30–49	50–64	18–29	30–49	50–64
Beregszász*	9,3	20,6	11,8	15,5	17,7	25,1
Huszt*	13,2	21,9	12,9	14,4	22,4	15,2
Beregszászi járás (j.)	12,8	22,2	13,8	12,8	22,4	16,0
Nagybereznai j.	13,1	22,2	14,4	13,3	20,7	16,3
Nagyszőlősi j.	14,5	22,2	12,6	14,0	22,5	14,2
Volóci j.	12,9	22,4	14,8	12,0	22,2	15,6
Ilosvai j.	14,6	22,2	13,0	13,7	21,7	14,8
Ökörmezői j.	14,4	23,3	13,9	12,9	21,6	13,9
Munkácsi j.	13,8	21,7	13,1	13,5	22,3	15,6
Perecsenyi j.	14,0	22,0	13,2	13,8	22,0	14,9
Rahói j.	15,1	22,8	12,3	14,3	22,1	13,3
Szolyvai j.	13,9	21,9	13,7	13,0	22,1	15,5
Técsői j.	14,6	23,7	12,5	13,5	22,0	13,6
Ungvári j.	13,1	22,4	13,3	13,1	22,3	15,8
Husztai j.	14,2	22,9	13,1	13,2	22,4	14,1

**2. táblázat: Az ukrán minta megoszlása nemek és korcsoportok szerint a falusi népesség körében
(*Beregszászhoz és Huszthoz tartoznak falvak is)**

Településtípus	Adott korcsoport százalékaránya a teljes 18–64 éves népességen belül, férfiak			Adott korcsoport százalékaránya a teljes 18–64 éves népességen belül, nők		
	18–29	30–49	50–64	18–29	30–49	50–64
Városok	13,0	21,2	13,2	12,1	22,5	18,0
Falvak	12,9	22,6	13,7	13,0	22,7	15,1

3. táblázat: A magyar minta megoszlása nemek és korcsoportok szerint a városi és a falusi népesség körében

Közigazgatási egység	Magyarok száma, 2001	Az itt élő magyarok aránya a kárpátaljai magyarságon belül, %, 2001	Mintaelemek száma	Mintaelemek aránya
Ungvár	7972	5,3	17	4,9
Beregszász	12 785	8,4	28	8,0
Munkács	6975	4,6	16	4,6
Huszt	1726	1,1	4	1,1
Csap	3496	2,3	8	2,3
Beregszászi j.	41 163	27,2	98	28,0
Nagybereznai j.	15	0,0	0	0,0
Nagyszőlősi j.	30 874	20,4	76	21,7
Volóci j.	25	0,0	0	0,0
Ilosvai j.	114	0,1	0	0,0
Ökörmezői j.	8	0,0	0	0,0
Munkácsi j.	12 871	8,5	31	8,9
Perecsenyi j.	78	0,1	0	0,0
Rahói j.	2929	1,9	5	1,4
Szolyvai j.	383	0,3	0	0,0
Técsői j.	4991	3,3	8	2,3
Ungvári j.	21 326	14,1	50	14,3
Husztai j.	3785	2,5	9	2,6

4. táblázat: A magyar mintába bevont települések adatai

Kategóriák az ukránok aránya szerint	Település	Közigazgatási egység	Mintaelemek száma	A reprezentált településcsoport a járáson belül (ha nincs kitöltve, a település csak saját magát reprezentálja)
> 95%	Somitanya	Beregszászi j.	2	A Beregszászi járás, egyben a magyar nyelvterület kis ukrán telepésfalvai
> 95%	Csontos	Nagybereznai j.	12	A Nagybereznai járás falvai
> 95%	Ilonokújfalu	Nagyszőlősi j.	28	A Nagyszőlősi járás falvai
> 95%	Vezérszállás	Volóci j.	11	A Volóci járás falvai
> 95%	Ilosva	Ilosvai j.	10	Iloncával
> 95%	Zárnya	Ilosvai j.	34	Nagy falvak
> 95%	Oláhcsertész	Ilosvai j.	13	Kis falvak
> 95%	Ökörmező	Ökörmezői j.	8	Volóccal
> 95%	Alsószinevér	Ökörmezői j.	9	Talabor-völgyi nagy falvak
> 95%	Iszka	Ökörmezői j.	13	Nagyág-völgyi kisebb falvak
> 95%	Szentmiklós	Munkácsi j.	6	Városi típusú települések
> 95%	Gorond	Munkácsi j.	17	Nagy síkvidéki falvak
> 95%	Beregszőlős	Munkácsi j.	22	Kis falvak, inkább a dombvidéken
> 95%	Perecseny	Perecsenyi j.	7	Nagybereznával
> 95%	Turjavágás	Perecsenyi j.	14	A Perecsenyi járás falvai
> 95%	Tiszaborkút	Rahói j.	25	A Rahói járás falvai
> 95%	Szolyva	Szolyvai j.	8	
> 95%	Malmos	Szolyvai j.	21	A Szolyvai járás falvai
> 95%	Dombó	Técsői j.	10	Városi típusú települések
> 95%	Bedőháza	Técsői j.	21	Tisza-völgy közeli nagy falvak
> 95%	Irhóc	Técsői j.	31	Félreeső nagy falvak
> 95%	Oroszmokra	Técsői j.	11	Kis, előnytelen fekvésű falvak
> 95%	Mélyút	Ungvári j.	15	Az Ungvári járás falvai
> 95%	Szeklence	Huszt j.	30	Huszt közeli nagy falvak
> 95%	Gázló	Huszt j.	22	Középfalvak távol a várostól
70–95%	Kovászó	Beregszászi j.	4	Kis ukrán falvak, kevés magyarral

70–95%	Nagyszőlős	Nagyszőlősi j.	15	
70–95%	Munkács	Munkács v.	49	
70–95%	Ungvár	Ungvár v.	66	
70–95%	Huszt	Huszt v.	19	
70–95%	Kőrösmező	Rahói j.	5	
70–95%	Rahó	Rahói j.	10	
70–95%	Nagybocskó	Rahói j.	8	Gyertyánligettel
70–95%	Técső	Técsői j.	5	
70–95%	Bustyaháza	Técsői j.	11	Királyházával
70–95%	Ketergény	Ungvári j.	8	Az Ungvári járás falvai
30–70%	Bátyú	Beregszászi j.	8	Beregszászi járási települések
30–70%	Csepe	Nagyszőlősi j.	6	Magyar többségű, Tiszán túli falvak
30–70%	Fancsika	Nagyszőlősi j.	10	Ukrán többségű, Tiszán inneni falvak
30–70%	Beregszász	Beregszász v.	30	
30–70%	Csap	Csap v.	13	
30–70%	Beregrákos	Munkácsi j.	8	A Munkácsi járás falvai
30–70%	Homok	Ungvári j.	11	Az Ungvári járás falvai
30–70%	Visk	Huszt j.	14	
5–30%	Tizsacsoma	Beregszászi j.	10	Kis falvak a járás déli részén
5–30%	Beregújfalu	Beregszászi j.	13	Nagy falvak a járás északi részén
5–30%	Nevetlenfalu	Nagyszőlősi j.	6	A Nagyszőlősi járás falvai
5–30%	Tiszaújlak	Nagyszőlősi j.	4	
5–30%	Aknaszlatina	Técsői j.	9	
5–30%	Szürte	Ungvári j.	8	Az Ungvári járás falvai
<5%	Sárosoroszi	Beregszászi j.	10	Kis falvak a járás keleti részén
<5%	Mezőkaszony	Beregszászi j.	9	Nagy falvak a járás nyugati részén
<5%	Tiszapéterfalva–Tiszabökény	Nagyszőlősi j.	14	A Nagyszőlősi járás falvai
<5%	Dercen	Munkácsi j.	7	A Munkácsi járás falvai
<5%	Nagydobrony	Ungvári j.	10	Az Ungvári járás falvai

5. táblázat: Az ukrán mintába vont települések adatai

Kategóriák a magyarok aránya szerint	Település	Közigazgatási egység	Mintaelemek száma	A reprezentált településcsoport a járáson belül (ha nincs kitöltve, a település csak saját magát reprezentálja)
> 95%	Gút	Beregszászi j.	7	Közepes falvak
> 95%	Hetyen	Beregszászi j.	14	Kis falvak
> 95%	Dercen	Munkácsi j.	10	Munkácsi járás falvai
> 95%	Batár	Nagyszőlősi j.	13	Közepes és kis falvak
> 95%	Tiszapéterfalva	Nagyszőlősi j.	11	Nagy falvak
> 95%	Eszeny	Ungvári j.	6	Ungvári járás falvai
70–95%	Vári	Beregszászi j.	11	Nagy falvak, félreeső fekvéssel
70–95%	Makkosjánosi	Beregszászi j.	25	Nagy falvak, előnyösebb fekvéssel
70–95%	Asztély	Beregszászi j.	10	Kis falvak, Mezőgecsével bezárólag
70–95%	Zápszony	Beregszászi j.	13	Közepes falvak a járás nyugati részén
70–95%	Beregújfalu	Beregszászi j.	10	Közepes falvak a járás keleti részén
70–95%	Csongor	Munkácsi j.	10	Munkácsi járás falvai
70–95%	Tiszaújlak	Nagyszőlősi j.	7	
70–95%	Nevetlenfalu	Nagyszőlősi j.	7	Tiszántúli falvak
70–95%	Verbőc	Nagyszőlősi j.	14	Tiszán inneni falvak
70–95%	Nagydobrony	Ungvári j.	13	
70–95%	Gálocs	Ungvári j.	6	Ungi határ menti kis falvak
70–95%	Nagygejőc	Ungvári j.	10	Latorca és Tisza menti falvak
30–70%	Beregszász	Beregszász v.	28	
30–70%	Bátyú	Beregszászi j.	5	
30–70%	Kisbakos	Beregszászi j.	3	Nagybakossal és Nagybaktával
30–70%	Csap	Csap v.	8	
30–70%	Visk	Husztai j.	9	
30–70%	Barkaszó	Munkácsi j.	4	
30–70%	Beregrákos	Munkácsi j.	7	Izsnyétével

30–70%	Csepe	Nagyszőlősi j.	6	A Tiszántúl magyar többségű falvai
30–70%	Fancsika	Nagyszőlősi j.	6	A Tiszán innen ukrán többségű falvai
30–70%	Homok	Ungvári j.	5	Ungvári agglomeráció
30–70%	Szürte	Ungvári j.	8	Ungvártól távolabbi falvak
5–30%	Huszt	Huszt v.	4	
5–30%	Munkács	Munkács v.	16	
5–30%	Nagyszőlős	Nagyszőlősi j.	10	Királyházával
5–30%	Tekeháza	Nagyszőlősi j.	2	Kisszámú falusi szórvány
5–30%	Kőrösmező	Rahói j.	5	Rahóval és Gyertyánligettel
5–30%	Aknaszlatina	Técsői j.	4	
5–30%	Técső	Técsői j.	4	
5–30%	Ungvár	Ungvár v.	17	
5–30%	Minaj	Ungvári j.	2	Ungvári agglomeráció
< 5%	Szolyva	Szolyvai járás	10	Latorca-völgy és Ung-völgy, Perecseny és Ilosva
< 5%	Terebes-fejérpatak	Rahói j.	8	Felső-Tisza-vidéki falvak
< 5%	Bustyaháza	Técsői j.	14	Felső-Tisza-vidéki városi típusú települések
< 5%	Baranya	Ungvári j.	11	Az Ungvári és Munkácsi járás települései
< 5%	Szőlősvégárdó–Szőlősegres	Nagyszőlősi j.	7	A Nagyszőlősi, Ilosvai és Beregszászi járás falvai

6. táblázat: A magyar minta közigazgatási egységek szerinti eloszlása

FERENC VIKTÓRIA

A NEMZETI-ETNIKAI IDENTITÁS ÉPÍTŐKÖVEI KÁRPÁTALJAI UKRÁNOK ÉS MAGYAROK KÖRÉBEN

Az elmúlt években társadalmi, gazdasági szinten jelentős változások mentek végbe Kárpátalján, melyek hatást gyakoroltak a helyben élők nemzeti-etnikai identitásának alakulására is. Országos szinten, a fővárosból 2013 decemberében induló Euromajdan mozgalom és a máig elhúzódó kelet-ukrajnai háborús helyzet súlyos gazdasági mélyrepülést eredményezett, melyet a nyugat-ukrajnai Kárpátalja megye lakossága is megtapasztalt. Ehhez közvetlenül kapcsolódik a migráció felerősödése, melynek egyrészt a háborútól való távolmaradás (a katonai behívóktól való menekülés) volt az egyik kiváltó oka, másrészt pedig a gazdaságilag kilátástalan helyzet, a megélhetés ellehetetlenülése is megjelenik a toló tényezők sorában.¹ A 2011-ben Magyarország által elfogadott egyszerűsített honosítási törvény² – különösen a helyi viszonyok rosszabbodására tekintettel – új perspektívákat nyitott a kárpátaljaiak számára, és sokan éltek a magyar állampolgárság megszerzésének lehetőségével, annak gyakorlati előnyeit (pl. egy európai uniós útlevél) is szem előtt tartva az állampolgárság szimbolikus értéke mellett. Az egyszerűsített honosítás mellett a kárpátaljai magyar lelkészek, egészségügyi dolgozók, pedagógusok számára kidolgozott támogatási programok is megerősíthették a pozitív viszonyulást az anyaország felé, s ezáltal a magyarság vállalása, a magyar nyelv presztízse is változhatott a korábbi évekhez viszonyítva.

Tanulmányomban a TANDEM 2016-os szociológiai kutatás alapján annak vizsgálatára törekszem, hogy e közelmúltbeli jelentős változások hogyan hatottak a kárpátaljai magyarok és ukránok identitására. A kárpátaljai magyarok véleményét 398 fős, a kárpátaljai ukránokét 814 fős almintán alapján ismerhetjük meg. Az identitást tágabban értelmezem annál, minthogy csak a nemzeti-etnikai hovatartozás kérdését boncolgassam, ugyanakkor természetesen a politikai és kultúrnemzeti azonosság sajátos kelet-közép-európai kettősségének elemzésére is sor kerül, ami különösen a kisebbség szempontjából válik érdekessé, hiszen ez esetben az állampolgársági és a nemzeti hovatartozás nem feltétlenül esik egybe.³ Az

1 Tátrai Patrik – Erőss Ágnes – Kovály Katalin: Migráció és versengő nemzetpolitikák Kárpátalján az Euromajdan után. *Regio*, 2016 (3), 82–110.

2 2010. évi XLIV. törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról. Lásd még az egyszerűsített honosítás honlapját: <http://allampolgarsag.gov.hu/>

3 Csepeli György – Örkény Antal – Székely Mária: *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Balassi Kiadó: Budapest, 2002. 12.

identitás építőkövei között szó lesz még a haza fogalmáról, a lokális kötődésekről, különösképp a „kárpátaljiságról”, de az adatközlők Ukrajna-viszonyulásairól is, továbbá az időhasználat gyakorlatát is érintem, mely hol Kijevhez, hol Budapesthez igazodik. Tulajdonképpen a tanulmány az azonosságtudat főbb ismérveinek meghatározásával is kísérletezik, hiszen a Kárpátaljához hasonló multietnikus terek sokszálú kötődései állandó változásban vannak; a korábban érvényes megállapításokat időről időre érdemes felülvizsgálni a többség és a kisebbség szempontjából egyaránt.

E helyen ugyan nem foglalkozom részletesen az adatközlők értékpreferenciával, de bevezető gondolatként idekívánkozik, hogy az értékek hierarchiájában a *nemzeti hovatartozás* az inkább fontos (öt fokú skálán 4-es átlag) kategóriába tartozik: más szóval, a nemzeti identitásról való gondolkodás, az önbesorolás releváns kérdés adatközlőink számára. Mindez kiegészítendő azzal, hogy a magyar almintá számára ez a kérdés szignifikánsan (0,000) fontosabb (4,1-es átlag), mint az ukrán adatközlők (3,7) körében: nem véletlen, a kárpátaljai mindennapokban ukránnak lenni a normalitás része, míg a kisebbségi magyarok számára a jelölt szerepe természetesebb: az ő identitástudatuk, nyelvhasználatuk a normalitástól eltérő, kivételes, nem szokványos jelenség.⁴

De mégis ki a magyar?

Ahogy a módszertani bevezető tanulmányban⁵ is utaltunk rá, kisebb eltérést tapasztaltunk az adatközlők kérdezőbiztosok általi külső (a kérdőív nyelve) és önbevalláson alapuló belső beazonosítása között, ami felveti a kérdést, léteznek-e objektív ismérvei annak, hogy valakit adott nemzetiségűként azonosítsunk?

Arra a kérdésre, hogy az adatközlő *milyen nemzetiségűnek tartja magát*, öt előre megadott nemzetiségi kategória mellett, nyílt kérdés formájában egyéb nemzetiség is megadható volt (1. táblázat). Az ukrán nyelvű kérdőívet kitöltők 84%-a első helyen ukrán nemzetiségűnek, 13%-a magyarnak, 1%-a orosz, 1%-a ruszinnak, 0,4% román, és további 1%-a egyéb nemzetiségűnek vallotta magát. A magyar almintába tartozók többsége (89%) magyar nemzetiségűnek vallotta magát, 10% ukrán nemzetiségűnek, 0,3% ruszinnak és ugyanennyi román (cigány)nak).

4 Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press: Princeton, 2006.

5 Ferenc Viktória – Molnár József: A TANDEM 2016-os kutatás általános bemutatása és mintavételi eljárása. *Kisebbségi Szemle*, 2017. 2 (2). 7–19.

nemzetiség	ukrán alminta % (N=814)	magyar alminta % (N=398)
ukrán	83,8	10,1
magyar	12,5	89,1
cigány	0,4	0,3
ruszin	1,1	0,3
orosz	1,1	-
egyéb	1,1	-
nem tudja/nem válaszolt	-	0,3
összesen	100	100

*1. táblázat: Az ukrán és magyar alminta nemzetiségi megoszlása
(az első említés alapján, %-ban)*

A táblázatból is jól látszik, hogy mindkét almintában van egy 10%-nál nagyobb csoport (a táblázatban félkövérrel szedve), amelyen belül a külső és belső azonosítás nem esett egybe. A legmagasabb arányban ez a magyar-ukrán dimenzióban jelentkezett: a magyar alminta esetében ugyan a kérdezőbiztos magyarként azonosította be az adatközlőt és magyar nyelven folyt a lekérdezés, de a nemzetiségi kérdésre 40 fő az ukránt jelölte meg.⁶ Az ukrán alminta esetében az ukránként való külső azonosítás és az ukrán nyelvű lekérdezés ellenére szintén voltak 102-en, akik magyar nemzetiségűnek vallották magukat első helyen.

Annak meghatározásában, hogy ki tekinthető ilyen vagy olyan nemzetiségűnek, több szempontot is figyelembe lehet venni: például a származást (az a magyar, akinek – legalább egyik – szülője/nagyszülője magyar); a nyelvtudást, illetve a nyelvi-kulturális készségeket (magyar az, aki a magyar nyelvet és a magyar nyelvhez, kultúrához kapcsolódó,

6 Részleges magyarázattal szolgálhat a jelenségre a nemzetiség mint kategória értelmezési nehézsége, amelyre Hires-László kvalitatív kutatása is rávilágított beregszászi magyarok körében. Az említett kutatásból az derül ki, hogy az adatközlők számára a kutatás inkább formális kontextusa miatt a nemzetiség hívósózára a hivatalos dokumentumok szerinti állampolgárság is megjelenik a válaszok között (a szovjet korszakban a személyigazolvány mint referencia jól szolgált ebben a kérdésben, mert az állampolgárság mellett a nemzetiség is külön fel volt tüntetve benne, az ukrán érában azonban ez a gyakorlat megszűnt). Másrészt erős bizonytalanságot okoz, hogy az állampolgársági, a származási, az anyanyelv vagy a nemzeti érzések szerinti eltérő kötődések közül melyiket válasszák e kérdés megválaszolásánál. Hires-László Kornélia: Etnikai kategóriák a beregszásziak mindennapi diskurzusaiban. In: Márku Anita – Tóth Enikő (szerk.): *Többynyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás*. RIK-U: Ungvár, 2017. 121–136.

magyar nyelven működő intézményrendszert – pl. oktatás, média – használja); illetve a (szubjektív) önbesorolás/azonosulás szempontját (az a magyar, aki magát magyarnak tartja).⁷

A fenti származás, nyelv, önbesorolás hármának szerepét a nemzeti-enikai azonoságban korábbi kutatások és a TANDEM 2016-os felmérés is megerősítette, ugyanakkor ezen ismérvek hierarchiájában változás tapasztalható, ha a különböző időpontokban felvett adatokat összehasonlítjuk.

Egy, a kilencvenes évek végén végzett kutatás⁸ azt tárta fel romániai és szlovákiai kisebbségi magyar és többségi viszonylatban, hogy a nemzeti identitás ismérvei között a nemzeti önazonosulás a legfontosabb. 10 évvel később a Kárpát Panel felmérése során, ahol a kárpátaljai magyar közösség vizsgálatára is sor került egy 350 fős magyar minta alapján, azt találták, hogy a nemzeti hovatartozást a megkérdezettek 67%-a szerint az egyének anyanyelve és kultúrája határozza meg. Ekkor már nem a nemzeti önazonosulás volt a legfontosabb, hiszen csupán 28% gondolta úgy, hogy a nemzetiség az egyén saját döntésén alapul. 2007-ben a magyarság ismérvei között az anyanyelvet, a kultúrát, illetve a magyarként való azonosulást a nemzeti trikolor tisztelete, a legalább félig magyar származás, a magyar szertartási nyelvű egyházhoz való tartozás, a teljesen magyar származás és a magyar iskolai életút követte. E felmérés szerint a kárpátaljai magyarok számára a magyarság szempontjából nem meghatározó a magyar állampolgárság, sem a Magyarországon való születés.⁹

Körülbelül egy újabb évtized elteltével azt látjuk, hogy 500 15–29 év közötti kárpátaljai fiatal körében végzett, 2015-ös felmérés is a nyelvi tényezők fontosságát erősíti meg: a skála átlagértékei itt azt mutatják, hogy a legfontosabb a magyar anyanyelv. Ezt követi másodikként a magyarként való önazonosulás. Érdekesség, hogy az anyanyelvi készségek mellett a fiatalok már a jó magyar nyelvtudást is a magyarként való azonosítás dobogós jellemzői között említik. A megkérdezettek számára a legkevésbé a magyarországi születés és a magyar állampolgárság birtoklása jelentette a magyarsághoz való tartozás ismervét. Érdekes eredmény, hogy a többi határon túli közösség fiataljaival összehasonlítva a kárpátaljai magyar

7 Gyurgyík László – Horváth István – Kiss Tamás: Demográfiai folyamatok, etno-kulturális identitás Magyarországon és a szomszédos országok magyar kisebbségei viszonylatában. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században*. Köztársasági Elnöki Hivatal: Budapest, 2010. 69–123.

8 Csepeli et al., 2002. Nemzetek egymás tükrében, i.m. 24, 56.

9 Molnár Eleonóra – Orosz Ildikó: Kárpát Panel – Kárpátalja gyorsjelentés 2007. In: Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. Gyorsjelentés, A Kárpát-medencei magyarok helyzete és perspektívái*. MTA Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2007. 185–243, itt: 189–190.

fiatalok körében magas támogatást kapott a magyarság megítélésében a magyar tannyelvű iskoláztatás vagy a magyar politikai pártra való szavazás is.¹⁰

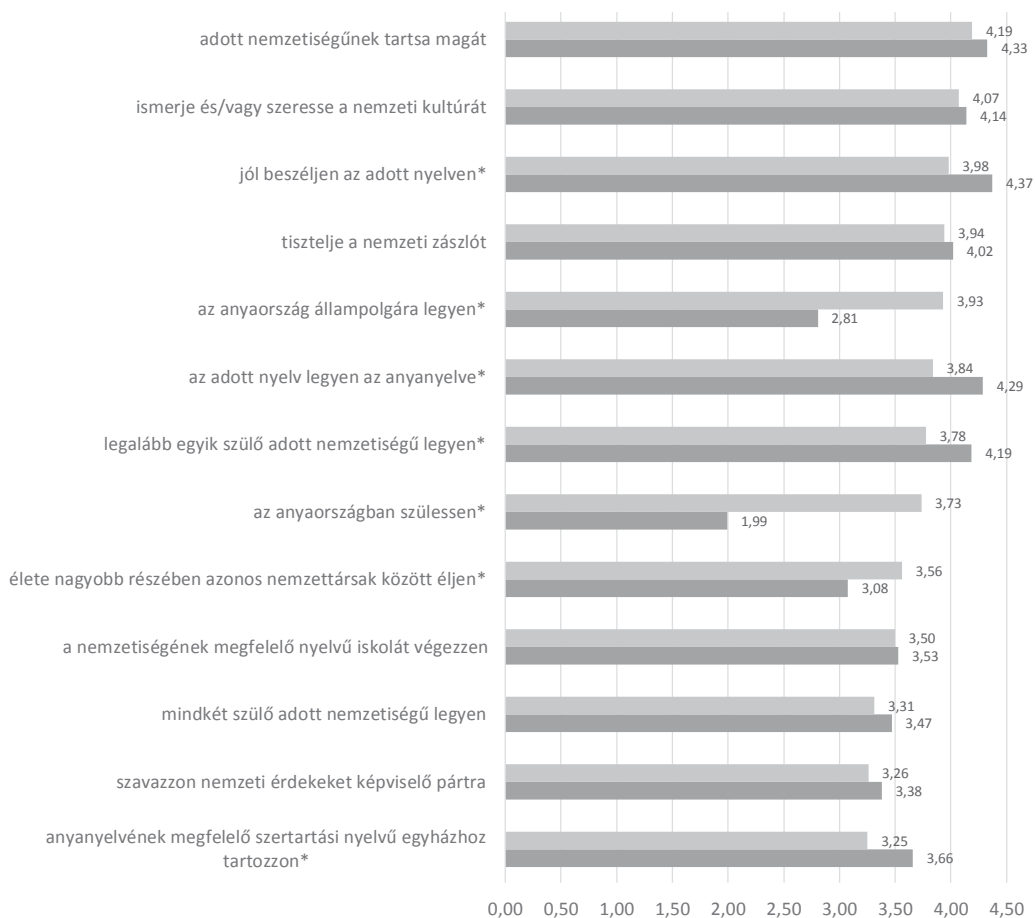
A TANDEM 2016 kutatásban is a fentiekhez hasonló állításokat soroltuk fel, amelyeket egy ötfokú skálán értékelhettek adatközlőink, ahol az 1 azt jelentette „egyáltalán nem fontos”, az 5 pedig azt: „nagyon fontos”. A 1. ábrán a kérdőív nyelve szerinti bontásban láthatjuk az adatokat. A magyar kérdőívet kitöltők számára a legfontosabb ismerv a jó nyelvtudás (4,37-os átlag), azt követi a magyarként történő önazonosítás (4,33) és harmadik helyen a magyar anyanyelv (4,29). A korábbi évek eredményeivel összevetve azt tapasztaljuk, hogy a szerzett, tanult nyelvtudás megelőzte az anyanyelvi háttérrel, és az önazonosítás szempontját is. Az anyanyelv definiálása nem egyértelmű a nyelvészetben belül sem,¹¹ de legtöbbször a gyerekkorunkban, elsőként megtanult nyelvet értjük alatta, amely így a származásunkra is utalhat, ezzel szemben a tanult nyelv nem függ a származásunktól: bárki, az élete bármely szakaszában eldöntheti, hogy megtanul egy másik nyelvet.

Az ukrán almintában a legmagasabb értéket (4,19-os átlag) az etnikai önmeghatározás (saját magát ukránnak tartsa) kapta, ezt követi a nemzeti kultúra ismerete és szeretete (4,07), valamint a jó ukrán nyelvtudás (3,98), szintén megelőzve az anyanyelvként elsajátított nyelvi készségeket (amely csak a hatodik, 3,84-es értékkel).

A származási szempontok (legalább az egyik, vagy mindkét szülő nemzetisége), valamint az anyanyelvként elsajátított nyelvi készségek hátrébszorulása a nemzeti-etnikai azonosság ismérvei között az identitás generációk közötti átadásának jezeit gyengítik, egyúttal előtérbe hozzák a származástól független, egy generáción belüli nemzeti-etnikai identitásváltás lehetőségét a nyelvi készségek elsajátítása által.

10 Papp Z. Attila – Ferenc Viktória – Márton János – Morvai Tünde – Szerbhorváth György – Zsigmond Csilla: *GeneZYs 2015: külföldi magyar fiatalok a Kárpát-medencében – összefoglaló adatok*. In: Papp Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei*. Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány – MTA TK Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2017. 193–237, itt: 211.

11 Skutnabb-Kangas az anyanyelv négy lehetséges definícióját fogalmazta meg: (1) az elsőként megtanult nyelv, (2) az a nyelv, amellyel a beszélő mint anyanyelvével azonosul, vagy a beszélőt anyanyelvi beszélőként mások azonosítják, (3) a legjobban ismert nyelv, és (4) a legtöbbet használt nyelv. Skutnabb-Kangas, Tove: *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Teleki László Alapítvány: Budapest, 1997. 13–14.

1. ábra: Abhoz, hogy valaki magyarnak/ukránnak számítson, mennyire fontos az, hogy... (ötfokú skálán kapott átlagok: 1 – egyáltalán nem fontos, 5 – nagyon fontos, *szignifikáns különbség)

Hat olyan állítást találtunk, ahol a magyarok és az ukránok véleménye szignifikánsan (0,000) különbözik. Ezek között három olyan van, amely a magyarok számára fontosabb: a nyelvtudás, az anyanyelv és az anyanyelvvél azonos nyelvű egyházhoz való tartozás. Az ukrán almintában a legkevésbé fontos tényező az ukrán szertartású egyházhoz való tartozás (3,25-os átlag), míg a magyaroknak a magyar nyelvű egyházhoz való tartozás szignifikánsan fontosabb (3,66), mert ez egyúttal a nem ortodox vallási közösséghez való kapcsolódást is jelenti.¹²

A másik három állítás, amiben szignifikánsan (0,000) különbözik a magyarok és az ukránok véleménye, a következő volt: az anyaországban való születés, az anyaország

¹² Erdélyi magyarok és románok hasonló különbségét azonosította be Csepeli et al., 2002. Nemzetek egymás tükrében, i.m. 24.

állampolgárságának birtoklása és az a tény, hogy azonos nemzettársak között éljen, az illető élete nagyobb részében. E három állítás az ukrán nyelvű kérdőívkitöltők számára volt szignifikánsan fontosabb annak megítélésben, hogy kit tartanak ukránnak. A magyarok számára egyetlen kategória volt, ami a felezőérték alá esett (1,99-os átlaggal), vagyis nem tartják fontosnak, ez pedig a születés helye. Az ukránok számára a nemzetiség szerinti országban való születés jóval fontosabb (3,73) az identitás ismérvei között. A magyarázat egyszerű: a magyarok számára elválík egymástól az állam és a nemzet határa, míg a Kárpátalján élő ukránoknál egybeesik. Az anyaország állampolgárságának birtoklása ugyan a magyarok számára jelent kevesebbet a nemzeti ismérvek között, de a korábbi évekkel ellentétben már nem olyan érdektelenek a magyar adatközlők, hiszen azóta reális esélyük nyílt ennek megszerzésére.¹³ Míg a magyarországi születés inkább nem fontos számukra, a magyar állampolgárság fontos is, meg nem is (2,81-os átlag), amikor a magyarként való definiálásról gondolkodnak. Az ukránok számára azonban egyértelműen fontos az ukrán állampolgárság (3,93) a nemzethez tartozás ismérvei között.

Többs kötődés egyéni és közösségi szinten

A nemzetiségük megnevezése után az adatközlők arról is nyilatkozhattak, van-e esetleg többs kötődésük. A többs identitás természetes állapot, amely minden kisebbségnél jelen van, különösen ha a kisebbségi lét már több generáció óta fennáll. Bindorffer szerint a kettős identitás olyan identitáskonstrukció, amely magáévá teszi, internalizálja és érzelmileg átéli a többségi etnikum nemzeti identitásának azon elemeit, amelyek saját etnikai identitásának elemkészletéből hiányoznak, vagy csak részben találhatók meg benne.¹⁴ A TANDEM 2016-os kutatás teljes mintájában a túlnyomó többség (81%) csupán egyes identitást jelölt meg, ugyanakkor 227-en (19%) éltek a kettős kötődés megjelölésének lehetőségével. Ezen belül érdekes, hogy a többségi ukrán almintában vannak többen a kettős kötődésűek: a magyar almintá 15%-a, az ukrán almintá valamivel nagyobb része, 21% vallott kettős nemzetiségi kötődésről.

13 A magyar almintá 71%-a rendelkezik magyar állampolgársággal, 17%-a pedig a jövőben kívánja igényelni azt. A magyar állampolgárság felvétele mögött a szimbolikus, érzelmi ok a második legfontosabb a magyarul válaszolóknak (az első helyen a gyermekek jövőjének biztosítása szerepel). Abban a kis csoportban, akik nem igényelték, az elutasítás mögötti okok között szintén megjelenik egy érzelmi ok, tudni illik, hogy magyar állampolgárság nélkül is magyarnak érzik magukat.

14 Bindorffer Györgyi: Etnikai, nemzeti és kétnemzeti identitás. Előszó. In: *Változatok a kettős identitásra*. MTA TK Kisebbségkutató Intézet, 2005. 7–15. Letöltés helye: <http://kisebbségkutato.tk.mta.hu/uploads/files/archive/355.pdf>; letöltés ideje: 2017. 11. 20.

A többes identitást megjelölő magyarok körében megjelent második helyen az ukrán (57%) és az orosz identitás (10%). Az ukrán almintában ennél polarizáltabb kép tárul elénk: 28% magyar, 14% orosz, 14% ruszin, 2% roma és 5% egyéb (szlovák, román, lett és „kárpátaljai”) másodlagos identitásról vallott (2. táblázat).

nemzetiség	ukrán almintá % (N=167)	magyar almintá % (N=60)
ukrán	37	57
magyar	28	33
cigány	2	-
ruszin	14	-
orosz	14	10
egyéb	5	-
összesen	100	100

*2. táblázat: Az ukrán és magyar almintá nemzetiségi megoszlása
(a második említés alapján, %-ban)*

Kíváncsiak voltunk, vajon milyen tényezők játszanak közre a kettős identitás vállalásában. Épp e kutatás adatközlőinek véleménye alapján az előzőleg aktualizált nemzetiségi ismérvek közül a nyelvtudás, valamint a családi etnikai viszonyok – a felmenők és a házastárs nemzeti hovatartozásának – hatását vizsgáltuk meg. E vizsgálat ugyanakkor csak az ukrán almintában folytatható le, értelmezhető elemszámot csak körükben ért el a kettős kötődésűek csoportja (167 fő).

Az adatközlők anyanyelvének, illetve magas szintű nyelvtudásának hatását vizsgálva, először is a nyelvtudásra vonatkozó kérdésünkben létrehoztunk egy egyszerűsített, kétértékű változót, ahol az anyanyelvi és az alatta lévő szintet (hatfokú skálán 5-6) összevonva megalkottuk a „jó nyelvtudás” változót, a többiből pedig a „gyenge nyelvtudás” változót. Az ukrán almintában szignifikáns különbség van a magyar nyelvtudás foka szerint az egyes és a kettős kötődéssel rendelkezők között. Itt azt tapasztaltuk, hogy a jó magyar nyelvtudású ukránok 56%-a vállal kettős kötődést, míg a gyengébb magyar nyelvi kompetenciákkal rendelkezők között ez az arány csak 11%. A származás tekintetében az ukrán almintában az orosz anyai felmenők aránya 3,6%, a magyaroké pedig 14%. Az édesapák tekintetében az orosz etnikumúak aránya 7%, ennél gyakoribb a magyar apai felmenők léte (16%). A felmenőket érintő leggyakoribb két etnikum mentén vizsgáltuk a kettős kötődésűeket az adatbázisban: vagyis a magyar és az orosz szülőket. Az ukrán almintában az orosz édesapa és a kettős kötődés kapcsolata a leggyengébb (28%), de az orosz édesanya már erősebb összefüggést mutat (45%). A legerősebb kapcsolat a magyar anyák és magyar apák esetében mutatható ki: az ukrán almintában magyar anyával rendelkezők 54%-a, a magyar apával rendelkezők 57%-a vallott kettős kötődésről. Adatközlőink 60,6%-a

házasságban él, 3%-nak élettársa van. A kettős identitás kialakulására a házastárs nemzeti identitása is hatással lehet. Az ukrán almintában a házasságok 77%-a etnikailag homogén, ukrán-ukrán házasságnak tekinthető (a magyar almintában is hasonló az arány, 79%). Az ukrán almintát elemezve azt látjuk, hogy míg a homogén házasságban élők között körülbelül 17%-nyi a kettős kötődésű, addig ez 24%-ban jellemző a vegyes házasságban élőkre.

A nemzeti-etnikai kötődés nemcsak az adatközlők személyes szintjén, hanem tágabban, a közösség szintjén is értelmezhető. A kérdőívben arra is vonatkozott egy kérdés, hogy miként vélekednek az ukrán és a magyar kérdőívet kitöltők arról, hogy a kárpátaljai magyarok inkább a magyar nemzethez, az ukránhoz, vagy mindkettőhöz egyaránt odatartoznak. A 2007-es Kárpát Panel kutatás során a válaszadók 78%-a úgy gondolta, hogy a kárpátaljai magyarok részét képezik a magyar nemzetnek, 52% szerint pedig a kárpátaljai magyarok az ukrán nemzet részének tekinthetők. Azok aránya, akik szerint a magyarok mindkét nemzethez egyaránt tartoznak 45% volt.¹⁵ Ennél magasabb arányokat mutattak a 2015-ben készült GeneZYs ifjúságkutatás adatai, ahol 94%-nyian vélik úgy, hogy a kárpátaljai magyarok a magyar nemzet részei, 66% szerint a magyarok az ukrán nemzet részei, míg 60% vélte úgy, hogy mindkét nemzethez tartoznak.¹⁶ A TANDEM 2016-os kutatásban egy hasonló kérdésre¹⁷ adott válaszok szerint a magyar mintában a megkérdezettek csupán 35%-a gondolja úgy, hogy a kárpátaljai magyarok a magyar nemzet részét képezik, ugyanez az ukránok körében még alacsonyabb értéket kapott (13%). Ennél népszerűbb opció a kettős kötődés: a magyar almintában 59% úgy véli, hogy a kárpátaljai magyarok egyaránt tartoznak mindkét nemzethez, az ukrán megkérdezettek fele pedig szintén ezen a véleményen van. Érdekes tapasztalat, hogy míg az egyéni identitások szintjén mindössze 19%-nyian érezték úgy, hogy mindkét nemzet részei lennének, a közösségi szinten ez már korábbi évek kutatásai során, és a jelenlegi kutatásban is erősen, az adatközlők több mint felénél megjelenik.

Egy közös pont: a „kárpátaljaiság”

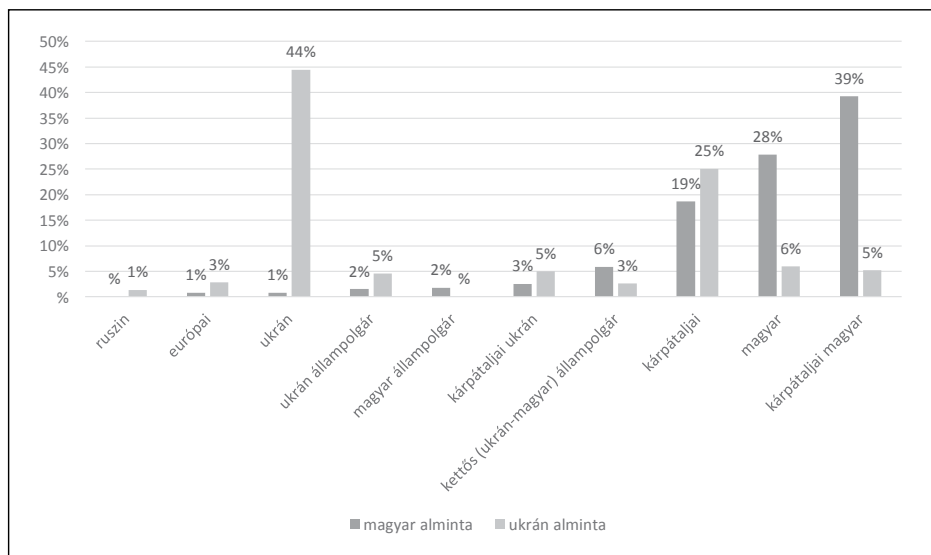
A kérdőívben nemcsak a nemzeti identitásra (ukrán, orosz, magyar, ruszin, stb.) kérdeztünk rá adatközlőink körében, hanem arra is lehetőséget adtunk, hogy egy árnyaltabb dimenzióban is elhelyezhessék identitásukat. A kérdőív ezen részében a korábban is előforduló nemzetiségi kategóriák mellett az állampolgársággal, illetve a földrajzi területekkel kapcsolatos, általunk előre meghatározott „identitás-kártyák” közül választhattak adatközlőink. A kérdőív nyelve szerinti

15 Molnár – Orosz, 2007. Kárpát Panel – Kárpátalja gyorsjelentés, i.m. 190, 199.

16 Papp Z. et al., 2017. GeneZYs 2015, i.m. 211.

17 A korábbi évek felméréseitől eltérően, a TANDEM kutatásban nem külön-külön, hanem egyetlen kérdésben, több opció felsorolásával kérdeztünk rá arra, hogy a magyarok melyik nemzethez tartoznak (a magyar nemzet részei, az ukrán nemzet részei, vagy mindkét nemzet részei). A kérdések közötti módszertani eltérés is okozhatja a korábbi kutatások eredményei és a mostani értékek közötti eltérést.

bontásban vizsgálva a kérdést már csak azokat az identitás-kategóriákat hasonlítottuk össze, ahol legalább az egyik almintá esetében elérte a válaszadók aránya az 1%-ot (2. ábra).

2. ábra: Leginkább úgy tekintek magamra, mint...
(N=1201, alminták szerinti bontásban, %)

Ami a kárpátaljai magyarokat illeti, az őket vizsgáló korábbi kutatások az identitás kapcsán mindig nagyon erős lokális kötődést mutattak ki, ami Ukrajna legnyugatibb megyéjéhez, Kárpátaljához kötötte az itt élőket. A lokális identitás egy nagyobb kategórián, nemzeti csoporton belüli elkülönülést jelent, aminek földrajzi keretei vannak. Vagyis feltelezhetjük, hogy amikor kárpátaljai magyarként definiálja magát egy adatközlő, akkor a magyar nemzetiségűeken belül is elkülönül identitásában, és ezt a sajátos vonásokkal felvértezett csoporthoz való tartozást egy földrajzi helyhez kapcsolja. A Kárpát Panel vizsgálat megállapítja: „A kárpátaljai magyarok identitását leginkább az a kettősség jellemzi, amely a »kárpátaljai magyar« kifejezéssel írható le, legalábbis a megkérdezettek majdnem fele, 45 százaléka jelölte meg, míg 30 százalékuik önmeghatározásában szerepel az, hogy magyar. A kettősség azt jelenti, hogy nem csak magyarnak és nem csak kárpátaljainak tekintik magukat, hanem kárpátaljai magyarnak.”¹⁸ A GeneZYs kutatás szintén rámutatott: ez a regionalitás a fiatalok körében is erősen megjelenik: a jelzős, kárpátaljai magyar identitás 30–40% között van a fiatalok körében.¹⁹ Hasonló, a lokális identitás fontosságát megerősítő eredményekre jutott egy interjúkon alapuló identitás-kutatás is, Kárpátalján.²⁰

18 Molnár – Orosz, 2007. Kárpát Panel – Kárpátalja gyorsjelentés, i.m. 189.

19 Papp Z. et al., 2017. GeneZYs 2015, i.m. 208.

20 Hires-László Kornélia: „Az öreg fát már nagyon nehéz kivágni.” A nemzeti és lokális identitás faktorai az ezredfordulón a kárpátaljai magyar közösségben. PoliPrint Kft: Ungvár, 2010. 42.

Ez a regionális kötődés a TANDEM 2016 kutatásban is megerősítődni látszik. Ugyan a magyar és az ukrán alminták értékvalasztása a közösségi hovatartozás terén szignifikánsan különbözik (0,000), de a regionalitás egy közös pontnak tűnik. A magyarul válaszolók között a legnagyobb csoportot az a 39%-nyi adatközlő alkotja, akit a korábban is említett kettősség jellemez, vagyis kárpátaljai magyarnak tartja magát. Emellett jelentős azok aránya is, akik csak magyarnak (28%) vagy csak kárpátaljainak (19%) tartják magukat. Az ukrán almintában is jelentős a kárpátaljai regionális kötődés (25%), de közülük a legtöbben (44%) mégis az ukrán nemzethez tartozónak érzik magukat.

A regionalitás mellett érdemes a figyelmünket az állampolgársággal kapcsolatos kategóriákra irányítanunk. A magyar kisebbség szempontjából különösen érdekes, hogy a születéssel szerzett ukrán állampolgárság mennyire erősen jelenik meg az identitás építőkövei között, illetve a magyar állampolgárság önmagában, vagy az ezzel kiegészült kettős állampolgárság mint státusz, mennyire vonzó az identifikáció során. Molnár és Orosz a Kárpát Panel regionális jelentésében²¹ úgy jellemezték ezt a kérdést, hogy *„a kárpátaljai magyarok számára magától értetődő állapot az, hogy magyar nemzetiségűek, de ukrán állampolgárok, vagyis önértékelésük szempontjából e két fogalmat kettéválasztják, ami annak is köszönhető, hogy a megkérdezett generáció nagy része volt már szovjet állampolgár is, így tudatukban a nemzetiség és az állampolgárság szétválasztódik.”*²² A 2007-es felmérés során a megkérdezettek 10%-a jelölte meg azt, hogy ő leginkább magyar anyanyelvű ukrán állampolgár.

2013-ban az új állampolgárság (magyar vagy kettős állampolgárság) kapcsán készített fókuszcsoportos beszélgetéseken keresztül azt is megvizsgálták, hogy az állampolgársághoz kapcsolódó identitás hogyan viszonyul a kisebbségben élők sajátos identitás-állapotához, a létező kötődéseikhez.²³ A kutatás megállapítja, hogy a magyar állampolgárság újfajta identitáselemeket is generál, azonban ezek betagozódnak a kisebbségi identitás szerkezetébe: lehetőségként ugyan jelen vannak, de nem írják teljes mértékben felül a korábbi viszonyulási módokat. Reális kockázatként van jelen, hogy miközben az új állampolgárság az anyaországhoz, a nemzethez kapcsolódó kötődéseket erősíti, a helyi világokhoz és a szülőföldnek is helyet adó nemzetállamhoz való viszonyulásokra épp ellenkezőleg hathat. Ugyanakkor a kvalitatív elemzés arra jut, hogy a határon túliak kisebbségi, illetve a magyarországiak többségi etnocentrizmusa ez ellen ható tényezők, így a vészforgatókönyvre nem kell felkészülni.²⁴

21 Molnár – Orosz, 2007. Kárpát Panel – Kárpátalja gyorsjelentés, i.m. 189.

22 Vö. 6. lábjegyzet.

23 Papp Z. Attila: Kisebbségi identitáskonstrukciók a kettős magyar állampolgárság által. *Regio*, 2014/1, 118–155.

24 Uo. 149–150.

A 2016-os adataink szerint az ukrán állampolgárság már csak 2%-nyi adatközlőnek jelentett elsődleges fontosságú önazonossági tényezőt, de két új kategória jelent meg: a magyar állampolgár 2%-nyi támogatással és a kettős, ukrán-magyar állampolgár 6%-nyi értékkel. Ami az ukrán nyelvű almintát illeti, körükben is csupán 5% definiálja magát ukrán állampolgárként. Meglepő adat, hogy ennél csak picivel alacsonyabb az ukrán nyelvű kérdőívet kitöltők között azok aránya (3%), akik ukrán-magyar kettős állampolgárként tekintenek magukra.²⁵

A kérdőívben az identitást leginkább meghatározó kategória mellett arra is volt lehetőség, hogy az adatközlők kifejtsek másodlagos kötődéseiket. Azt is megkérdeztük ugyanis, hogy mi a második legjobb leírás róluk. A kérdőív nyelve szerinti bontásban szignifikáns különbségeket találunk a két csoport között a második identitás kapcsán is. A magyarok számára olyan identitás-kategóriák szerepelnek az első három helyen, amelyek valahogyan a magyarságukhoz köthetők: kárpátaljai magyar (25%), magyar (19%), ukrán-magyar kettős állampolgár (18%). Még a „csak” magyar állampolgárság (6%-kal) is megelőzi kicsivel az ukrán állampolgársággal való azonosulást (4%). Az ukrán nyelvű kérdőívek kitöltői között a második kötődés tekintetében azt találjuk, hogy a regionális elem erősödik fel: 30,7% gondolja úgy, hogy a „kárpátaljaiság” a második legfontosabb az identitásában. 17% az ukrán állampolgárságról gondolja ugyanezt, 14% az ukránsághoz való tartozásról, és 12% másodsorban kárpátaljai ukránnak tartja magát. A másodlagos identitás terén az európaiakhoz való kötődésben tapasztalt növekedés nagyjából az ukránok körében jellemző (7,2%), de a magyarok körében is emelkedett az érték 5,3%-ra. A ruszin identitásuk növekedése (2%) a másodlagos kötődés terén kizárólag az ukrán nyelvű kérdőíveknek köszönhető.

Hol van a haza?

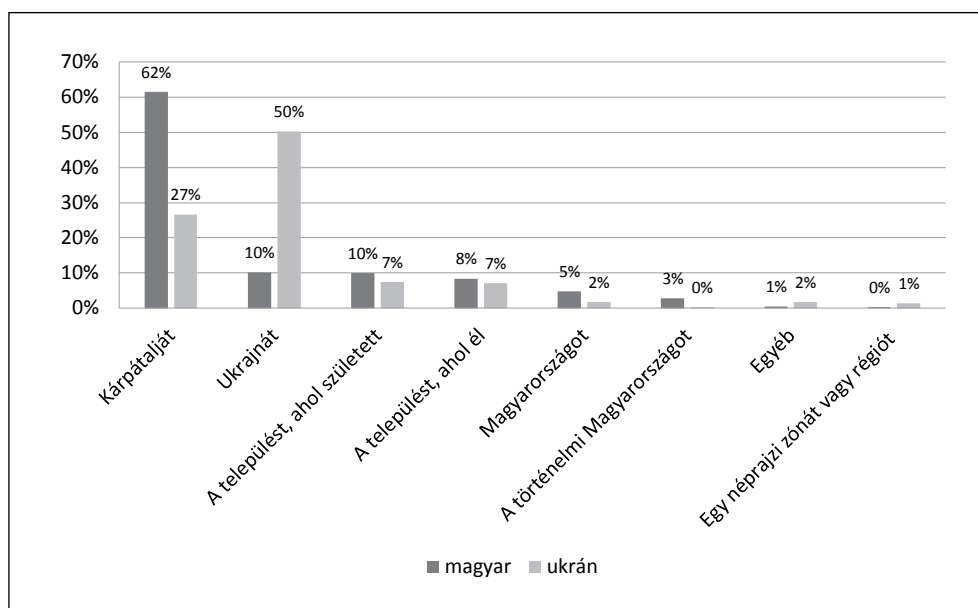
Már az előzőekben ismertetett eredményekből is jól kirajzolódik, hogy a kárpátaljaiak számára fontos a területhez való kötődés. Kérdőívünkben további kérdések is szolgáltak arra, hogy az identitás földrajzi vonatkozásait jobban megragadhatjuk. Megkérdeztük például, hogy adatközlőink mit tekintenek hazájuknak.²⁶

25 Az ukrán almintában azt tudjuk, hogy 33%-uk pozitívan viszonyul a kárpátaljai magyar állampolgársághoz, további 36% közömbös és 14%, ha tehetné, maga is élne ezzel a lehetőséggel.

26 A haza és szülőföld kettősét ez esetben azért nem választottuk szét, a bevett szociológiai gyakorlattal ellentétben, mert ukrán nyelven a két fogalom nem különböztethető meg, így a két alminták közötti összehasonlításra nem nyílt volna mód.

A korábbi kutatások, mint a Kárpát Panel, rámutattak, hogy majdnem minden második kárpátaljai magyar (a válaszadók 45%-a) a szűkebb régióban, Kárpátaljában látja megtestesülni hazáját, és csak 27% az országban, Ukrajnában. Magyarország (11,6%) és a történelmi Magyarország (4,9%), mindösszesen 16,5%-nyi válaszadónak jelentette a hazát 2007-ben, ami az elemzők szerint utalhatott a 2004. december 5-i népszavazás hatásaira, illetve a két országban tapasztalható, egymástól eltérő társadalomszervező fejlődési irány közötti különbségekre. Erős kötődések jelentek meg a mikroszintek irányában is: 2% azt a helyet tekintette hazájának, ahol született, 2,9% azt a települést, ahol a kérdezés idején élt.²⁷

A korábbi kutatással összehasonlítva a TANDEM 2016 adatai szerint (3. ábra) a kárpátaljai magyarok között nőtt azok aránya, akik számára Kárpátalja jelenti a hazát (62%), viszont drasztikusan csökkent körükben Ukrajna hazaként való definiálása (10%). A születési és lakóhely szerinti településhez kapcsolt érték is növekedett az elmúlt évekhez képest. Magyarország vagy a történelmi Magyarország összesen 8%-nyi válaszadó számára jelentette a hazát, ami durván felére csökkenését jelenti a Kárpát Panel adataiból megismert értékeknek.

3. ábra: Mit tekint hazájának?
(az alminták szerinti bontásban, %)

27 Molnár – Orosz, 2007. Kárpát Panel – Kárpátalja gyorsjelentés, i.m. 195.

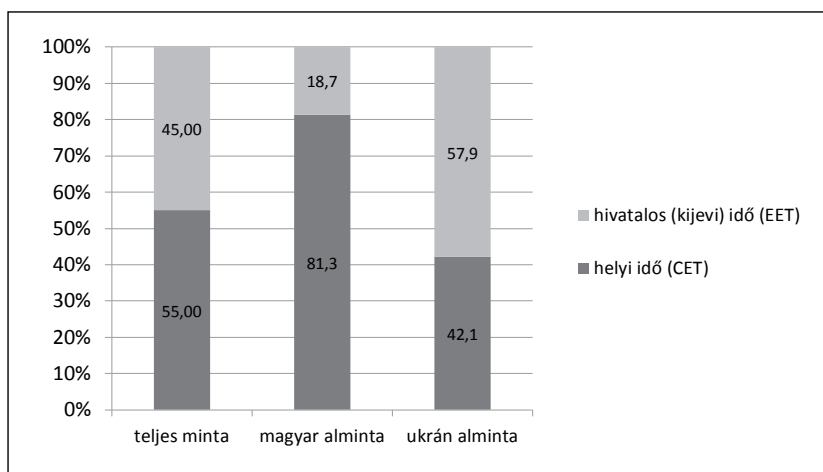
Az ukrán almintában a hangsúlyok kicsit mások: itt a legtöbben, de még így is csak minden második ember (50%) Ukrajnát tekinti hazájának, további 27% Kárpátalját és 7-7% a települést ahol született, vagy ahol él. Van 2%-nyi adatközlő az ukrán almintában is, akik Magyarországot tekintik hazájuknak.

A diagramon csak azokat a kategóriákat szerepeltettük, amelyeknél az értékek – legalább az egyik alminta esetében – meghaladták az 1%-ot. Érdekes adat, hogy az olyan kategóriák, mint a Szovjetunió, a Podkárpatzska Rusz, vagy a Kárpáti Ukrajna, nem érték el ezt a küszöbértéket, mint ahogyan Európa sem. Adatközlőink ezeket a kategóriákat nem tekintik alternatívának, amikor a hazájukról kérdezik őket. A történelmi Magyarország is csupán a kérdőívet magyarul kitöltők 3%-ánál jelenik meg ebben a szerepben.

Hány óra van?

Szintén egy érdekes sajátossága a kárpátaljai mindennapoknak, hogy az emberek melyik időzónához igazítják órájukat, ezáltal identitásuk inkább a Közép- vagy a Kelet-Európai térséghez kapcsolódik. A Közép-Európában, így Magyarországon is használt időszámítás (CET) a nemzetközileg használt időszámításhoz (UTC) képest +1 órát jelent. Kelet-Európában (EET), ezen belül Ukrajnában is, az órák 2 órával járnak előrébb (UTC+2). Kárpátalján a „helyi idő” a lakosok biológiai órája szerint a közép-európai időzónának (CET) felel meg. Ehhez képest a hivatalos idő egy órával több (EET). Így ha Budapesten dél van, Kijevben már 13 órát mutatnak az időmérő szerkezetek. Ebben a helyzetben a kárpátaljaiak számára az idő mérése és kifejezése egyfajta identitásjelzővé vált, és általában szituatív, beszédhelyzettől és partnertől függő módon változik, ki melyik időt használja adott pillanatban.

Kutatásunkban a kérdezőbiztosok a kérdőív kitöltése előtt arra kérték az adatközlőket, mondják meg, hány óra van, mert a kérdés kezdő időpontját fel kell jegyezniük a kérdőíven. Ez a kérdést kifejezetten azzal a céllal tettük fel, hogy egy automatikus választ nyerjünk, és megtudjuk, hogy az adatközlők melyik időhöz igazodnak.

4. ábra: A helyi, illetve hivatalos kijevi időt megadók aránya a teljes mintában, illetve a magyar és ukrán almintában (%-ban) (N=1202)

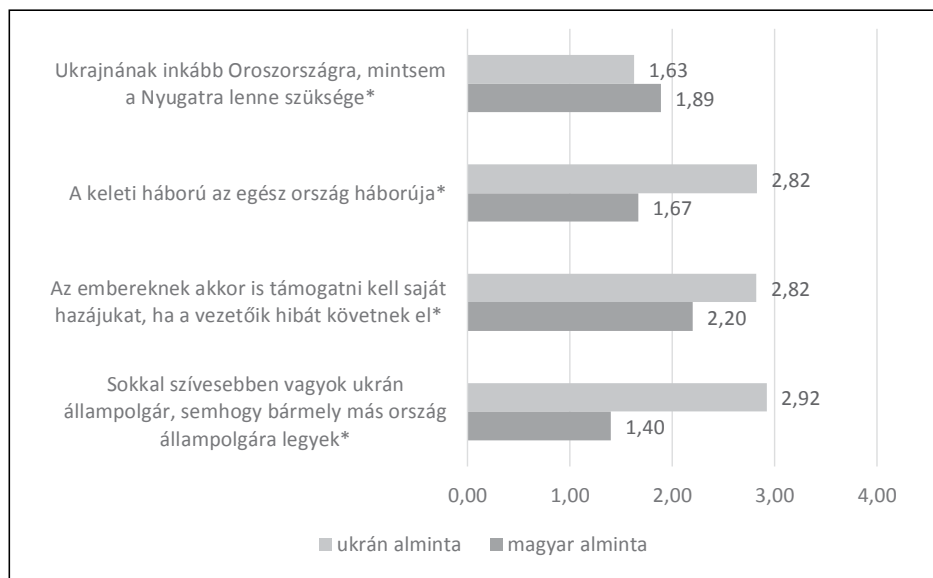
Adataink szerint a megkérdezettek nagyobb része, egész pontosan 55%-a „helyi” (CET) időszámítás szerinti időt nevezett meg, és kisebb hányada, 45%-a adta meg a hivatalos, kijevi (EET) időszámítás szerint a pontos időt. Statisztikailag szignifikáns különbség (0,000) van a két almintá között: a kérdőívet magyarul kitöltők körében csaknem kétszer olyan gyakori volt a nem hivatalos „helyi” (CET) idő használata, mint azok között, akik ukrán nyelven válaszoltak a kérdésekre (4. ábra). Az adatok alapján azonban kijelenthető, hogy a nem hivatalos „helyi”, vagyis közép-európai (CET) időt nemcsak a kárpátaljai magyarok, hanem a helyi ukránok jelentős része (az ukrán almintánk 42,1%-a) is használja.

Ukrajna-viszonyulások

Az előzőekben láthattuk, hogy mind a magyarok, mind az ukránok körében kevesen gondolták úgy, hogy az „ukrán állampolgár” a legjobb leírás róluk. A haza definiálásakor azt tapasztaltuk, hogy a magyar almintában csupán 10%-nyian gondolnak Ukrajnára hazájukként, de az ukrán almintának is csak a fele. A teljes mintában ennél kicsit kevesebben (45%) használják a hivatalos, kijevi időt. Mit gondolnak valójában e nyugati megye lakói Ukrajnáról, és hogyan viszonyulnak e hatalmas területű,²⁸ nyelvi-etnikai és történeti törésvonalakkal szabdalts országokra? A kérdőívben szerepelt néhány állítás, ami segíthet a

28 Ukrajna teljes területe 603 628 km², legnyugatibb megyéje, Kárpátalja területe pedig 12 777 km², ami egy 47-szer kisebb földrajzi térséget jelent, ráadásul periférikus elhelyezkedéssel (összehasonlításképp Magyarország területe 93 030 km²).

kárpátaljai magyarok és ukránok Ukrajnához való viszonyulását jobban megismerni. Fontos, hogy minden itt felsorolt állítás kapcsán szignifikánsan eltér a magyarok és az ukránok véleménye (0,000). A következőkben alulról felfelé haladva elemezzük az 5. ábrán látható értékeket.

5. ábra: Mennyire ért egyet az alábbi állításokkal?

(Négyfokú skálán kapott átlagok, ahol 1 – egyáltalán nem ért egyet, 4 – nagyon nagymértékben egyetért,
* – szignifikáns különbség)

Az ukrán állampolgársággal kapcsolatos első állítás terén (miszerint adatközlőink szívesebben ukrán állampolgárok, mint hogy más ország állampolgárai legyenek) tapasztaljuk a legnagyobb különbséget magyarok és ukránok között. Míg az ukránok (2,92-os átlag) nagymértékben egyetértenek ezzel, a magyarok (1,40) egyáltalán nem tudnak ezzel az állítással azonosulni. Nem egyedi eset, hogy a magyarok hajlamosak alulértékelni tagságukat a politikai értelemben vett többségi nemzetben, és az államnemzethez való tartozás mellett nyitottak más kapcsolódások felé. Általában inkább a többségre jellemző az, hogy az állampolgársággal kapcsolatos kognitív struktúrájuk pozitív és kiegyensúlyozott.²⁹ E felmérés tanulsága szerint az ukrán többségi kötődés is lazulni látszik, legalábbis a skála pozitív tetőpontjától elmarad. A Kárpát Panel adataiban az ukrán állampolgársággal kapcsolatban még pozitívabb viszonyulást tapasztalhattunk: a válaszadók több mint a fele (58%) gondolta úgy, hogy inkább ukrán állampolgár, semhogy más ország állampolgára

29 Hasonló eredményre jutott a romániai magyarok és a románok között Csepeli et al., 2002. Nemzetek egymás tükrében, i.m. 25.

lenne.³⁰ 2016-ban a magyar válaszadók 73%-a egyáltalán nem értett egyet azzal, hogy szívesen ukrán állampolgár.

Az ukrán politikai vezetés kríziseivel, ha máskor nem is, a gyakori előrehozott választásokkor a politikában kevésbé jártas emberek is szembesülnek. A jelenlegi politikai vezetés alkalmasságától függetlenül kíváncsiak voltunk rá, hogy adatközlőink támogatnák-e az országot, ahol élnek. A Kárpát Panelben a megkérdezettek 75%-a részben vagy teljesen egyetértett azzal, hogy az embereknek akkor is támogatni kell hazájukat, ha vezetőik hibát követnek el. A TANDEM felmérésből úgy tűnik, a lelkesedés nemcsak magyar részről, de az ukránok oldaláról is alábbhagyni látszik. A magyarok (2,20) csak kismértékben, az ukránok (2,82) ennél kicsit erősebben értenek egyet azzal, hogy az embereknek támogatni kell hazájukat akkor is, ha a vezetők hibát követnek el.

Az ország keleti részén dúló háborús helyzet értékelése jelentette a következő kérdésünk alapját, miszerint a kelet-ukrán konfliktus mögé az ország minden régiójának oda kell-e állnia: közös ügy-e ez a konfliktus, az egész ország háborúja? Adataink azt mutatják, hogy ehhez az állításhoz a TANDEM kutatás magyar és ukrán résztvevői eltérőképpen viszonyulnak: az ukránok inkább (2,82-os átlag) gondolják saját ügyüknek a háborút, mint a magyarok (1,67).

Az utolsó állítás a háború egyik kiváltó okára kérdezett rá, miszerint Ukrajnának inkább Oroszország vagy a Nyugat felé kellene orientálnia? Ebben a kérdésben az ukrán almlinta egyáltalán nem ért egyet azzal, hogy az orosz orientáció lenne a megoldás (1,63-os átlag). A magyar almlinta kismértékben egyetért az Oroszországhoz való közeledéssel (1,89-os átlag).

Összefoglalás

Tanulmányomban a TANDEM 2016-os szociológiai kutatás alapján az ukrán és magyar adatközlők nemzeti-etnikai identitásának építőköveit próbáltam jobban megismerni. A kárpátaljai magyar almlinta esetében az identitás-elemek változásainak megragadására is kísérletet tettem, néhány korábbi hasonló vizsgálat eredményeivel összevetve a friss adatokat.

Az elemzés egyik fontos tanulsága, hogy a nemzetiségi ismérvek között (mi alapján állítható valakiről, hogy magyar vagy ukrán?) a jó nyelvtudás és az önzazonosság a legfontosabb, ami megelőzte az anyanyelvként elsajátott nyelvet, és a szülők nemzetiségét.

30 Molnár – Orosz, 2007. Kárpát Panel – Kárpátalja gyorsjelentés, i.m. 191–192.

Mindezt akár úgy is értelmezhetjük, hogy a származástól kevésbé függő tényezők kezdenek fontossá válni a nemzeti-etnikai azonosságban Kárpátalján. A magyarok számára egyetlen kategória volt, ami a felezőérték alá esett, vagyis nem tartják fontosnak, mégpedig a születés helye. Az ukránok számára a nemzetiség szerinti országban való születés jóval fontosabb az identitás ismérvei között. A magyarázat egyszerű: a magyarok számára elválík egymástól az állam és a nemzet határa, míg a Kárpátalján élő ukránoknál e kettő egybeesik. Az anyaország állampolgárságának birtoklása ugyan a magyarok számára jelent kevesebbet a nemzeti ismérvek között, de a korábbi évekkel ellentétben már nem olyan érdektelenek a magyar adatközlők, hiszen azóta reális esélyük nyílt ennek megszerzésére, s a magyar megkérdezettek több, mint 70%-a élt is ezzel a lehetőséggel. Úgy tűnik, a magyar állampolgárság fontos is, meg nem is amikor a magyarként való definiálásról gondolkodnak. Az ukránok számára azonban egyértelműen fontos az ukrán állampolgárság a nemzethez tartozás ismérvei között.

A TANDEM 2016-os kutatás teljes mintájában a túlnyomó többség (81%) csupán egyes identitást jelölt, s 227-en (19%) éltek a kettős kötődés megjelölésének lehetőségével. Ezen belül érdekes, hogy a többségi ukrán almintában vannak többen a kettős kötődésűek: a magyar almintá 15%-a, az ukrán almintá valamivel nagyobb része, 21%-a vallott kettős nemzetiségi kötődésről. Ukrán viszonylatban, a magyar nyelv ismerete és a kettős kötődés vállalása között szignifikáns összefüggést találtunk: vagyis minél jobban beszél valaki magyarul, annál gyakrabban jellemző, hogy kettős identitást jelöl meg. Hasonlóképp, a származás is hatással van a kettős kötődésre: az ukrán almintában a magyar anyával rendelkezők 54%-a, a magyar apával rendelkezők 57%-a vallott kettős kötődésről. A vegyes házasságban élő adatközlők körében is gyakoribb a kettős kötődés vállalása, mint a homogén házasságokban.

Az identitás kapcsán az ukrán almintá számára az ukrán nemzethez való tartozás a legmeghatározóbb, amit a regionális „kárpátaljiság” követ. A magyaroknál a regionalitás kiegészül az etnikumhoz tartozással, és a „kárpátaljai magyar” identitás-kategóriával azonosulnak legtöbben. Az etnikai és regionális kötődések után, messze lemaradva következnek az (akár a magyar, akár az ukrán, akár a kettős) állampolgársággal kapcsolatos identitás-kategóriák.

A kárpátaljai magyarok nagy részének (62%) Kárpátalja jelenti a hazát, további 10%-nak a tágabb Ukrajna, és további 10%-nak a szűken vett település, ahol született. Az ukrán almintá fele Ukrajnát tekinti hazájának, további 27% Kárpátalját és 7-7% a települést ahol született, vagy a települést, ahol él. A magyarok körében végzett korábbi kutatásokkal összevetve megállapíthatjuk, hogy körükben gyengültek az Ukrajna

kötelékek, és felerősödtek a Kárpátaljához fűződő kötődések. Ezt erősíti meg az az eredmény is, hogy a magyarok egyáltalán nem értenek egyet azzal, hogy szívesen lennének ukrán állampolgárok. Ahhoz, hogy az ország keleti részén dúló háború az egész ország háborúja-e, a TANDEM kutatás magyar és ukrán részvevői eltérőképpen viszonyulnak: az ukránok inkább gondolják saját ügyüknek a háborút, mint a magyarok.

CSERNICSKÓ ISTVÁN

NYELV, NYELVTUDÁS ÉS NYELVHASZNÁLAT
KÁRPÁTALJÁN A TANDEM 2016 KUTATÁS
ADATAI ALAPJÁN

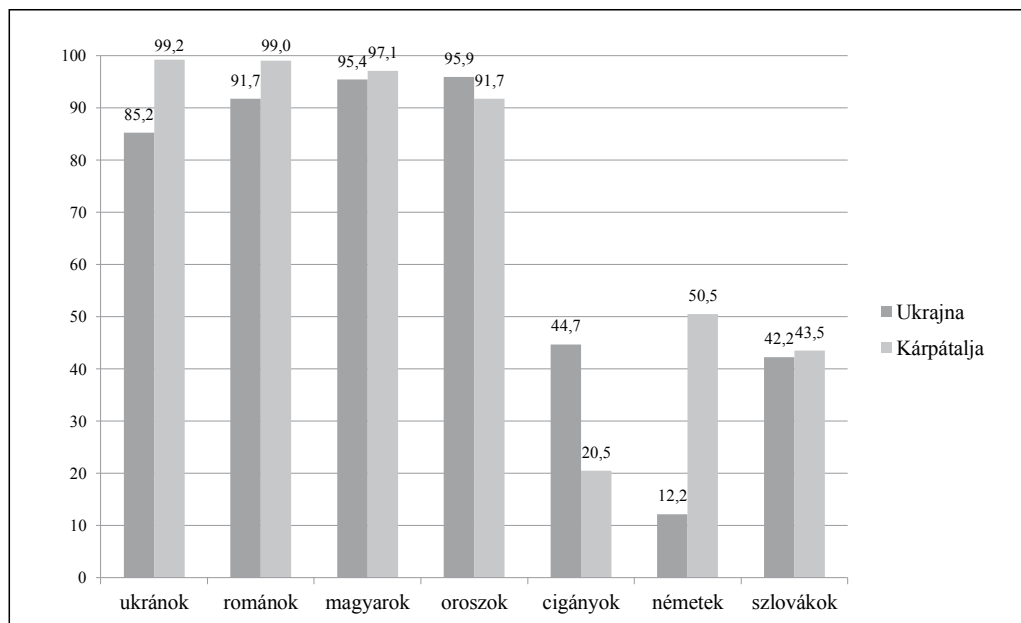
Anyanyelv és nemzetiség

A független Ukrajna történetének 2001-ben végzett első és mindeddig utolsó népszámlálása során a nemzetiség mellett az anyanyelvre és a nyelvtudásra is rákérdeztek.¹ A nemzetiségnél és az anyanyelvnél is csak egy nyelvet lehetett feltüntetni, és más beszélt nyelvként is csak egy nyelv megnevezésére volt lehetőség. Több szóba jöhető nyelv esetén azt kellett rögzíteni, amelyen a kérdezett a legjobban beszélt. A beszélni még nem tudó kisgyerekek számlálólapjára – az egyéb nyelveket nem beszélőkhöz hasonlóan – ebbe a rubrikába a „nem” beírás került. A magukat ukrán anyanyelvűnek vallók csupán egy további nyelv ismeretéről nyilatkozhattak. A nem ukrán anyanyelvűek jelölhették, hogy beszélnek-e az államnyelvet, illetve válaszolhattak arra a kérdésre is, hogy egyéb nyelven képesek-e „szabadon” beszélni.² A census adatai rámutatnak arra, hogy számos nemzetiség (köztük az ukránok) képviselőinek jelentős része nem az etnikumával megegyező nyelvet tekint anyanyelvének (1. táblázat). Az országos helyzethez képest Kárpátalján magasabb azoknak az aránya, akik saját nemzetiségükkel azonos nyelvet neveztek meg anyanyelvükként a 2001-es census során (1. ábra).

-
- 1 Kuras, Ivan F. – Pirozhkov, Serhyi I. (eds.): *First All-National Population Census: historical, methodological, social, economic, ethnic aspects*. State Statistic Committee of Ukraine and Institute for Demography and Social Studies: Kyiv, 2004.
- 2 Csernicskó István – Molnár József: Valós és/vagy konstruált valóság az ukránjai népszámlálásokban. *Regio*, 2015. 23 (3). 46–79.

NEMZETISÉG ÉS ANYANYELV	Fő	%
ukrán nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	31 970 728	66,27
orosz nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	328 152	0,68
ukrán anyanyelvű nemzeti kisebbségek	278 588	0,58
UKRÁN ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	32 577 468	67,53
orosz nemzetiségű orosz anyanyelvűek	7 993 832	16,57
ukrán nemzetiségű orosz anyanyelvűek	5 544 729	11,49
orosz anyanyelvű nemzeti kisebbségek	735 109	1,52
OROSZ ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	14 273 670	29,59
kisebbségek, akiknek anyanyelve és nemzetisége megegyezik	1 129 397	2,34
kisebbségek, akik valamely más kisebbség nyelvét tekintik anyanyelvüknek	260 367	0,54
KISEBBSÉGI ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	1 389 764	2,88
UKRAJNA ÖSSZESEN	48 240 902	100

1. táblázat: Nemzetiség és anyanyelv összefüggései Ukrajnában a 2001-es census adatai alapján

1. ábra: Nemzetiség és anyanyelv egybeesése Ukrajnában, illetve Kárpátalján a 2001-es census adatai alapján (%)

A Tandem 2016 kutatás során a kérdőívet magyarul kitöltők (magyar almintá) közül 368 fő (92,0%) tekintette magát elsősorban magyar nemzetiségűnek. Közülük 354-en (96,2%) egyben magyar anyanyelvűnek is vallották magukat. A magyart anyanyelvi szinten beszélők száma alig volt magasabb a magyar nemzetiségűek számánál. A kérdőívre magyarul válaszolók közül 370-en (92,5%) válaszolták azt, hogy magyar anyanyelvűek. A magyart anyanyelvként beszélők közül 354-en (95,7%) egyben (elsősorban) magyar nemzetiségűnek tartották magukat. A magyar mintában tehát a nemzeti és nyelvi azonosságtudat szoros kapcsolatot mutat: a magyar nemzetiség és anyanyelv egybeesése, egyezése jelentős.

A kérdőívet ukrán nyelven kitöltők között (ukrán almintá) szintén erős az összefüggés a nemzetiség és az anyanyelv között. Közülük 729 adatközlő (91,1%) tekintette magát elsősorban ukrán nemzetiségűnek, és köztük 663 fő (90,9%) egyszersmind anyanyelvként beszélt az ukránt. Összesen az almintában 685 fő (az ukránul megkérdezettek 85,6%-a) volt ukrán anyanyelvű, és közöttük 663 személy (96,8%) egyben (elsősorban) ukrán nemzetiségűnek is tartotta magát.

A magyar almintában 28 megkérdezett (6,9%) elsősorban ukrán nemzetiségűnek, az ukrán almintában pedig 39 adatközlő (4,9%) elsősorban magyar nemzetiségűnek tartotta magát.

A fenti adatok arra világítanak rá, hogy a 2001-es census során rögzített országos adatokhoz képest Kárpátalján jóval szorosabb az összefüggés a nemzetiség és anyanyelv között: a kárpátaljaiak meghatározó többsége nemzetiségével megegyező nyelvet tekint anyanyelvűnek. Kutatásunknak ez az eredménye alátámasztja a 2001-es népszámlálás hivatalos kárpátaljai eredményeit.

Nyelvtudás

A nyelvtudás szintje

A 2001-es népszámlálás adatai alapján Ukrajna lakosságának 56,84%-a anyanyelvén kívül még legalább egy nyelven „szabadon beszél”-t. Ez az arány a városban élők körében 63,2%, a falusi lakosok között 43,9% volt.³ Mivel az adatok között a csecsemők és az agastyánok nyelvtudása is szerepel, Lozyns’kyi becslései szerint a felnőtt népesség 80%-a beszélt anyanyelve mellett még (legalább) egy nyelvet szabadon.⁴

3 Lozyns’kyi, Roman: *Мовна ситуація в Україні*. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка: Львів, 2008, itt: 246.

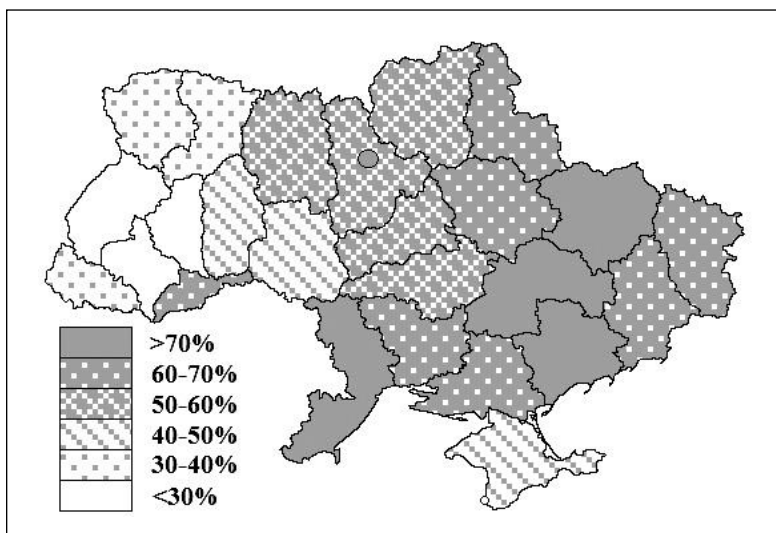
4 Uo. 254.

Az ország lakosságának 87,8%-a beszélt ukránul, 67,7%-a pedig oroszul 2001-ben (2. táblázat). Az orosz nemzetiségűek 58,8%-a rendelkezett ukrán nyelvtudással, az ukránoknak pedig az 58,1%-a tudott oroszul a census adatai szerint.⁵

Fő		Beszél ukránul		Beszél oroszul	
		Az összlakosság %-ában	Fő	Az összlakosság %-ában	Fő
Összesen		87,84	42 374 848	67,71	31 698 051
Ebből	Anyanyelvként	67,53	32 577 468	29,59	14 273 670
	Másodnyelvként	20,31	9 797 380	36,12	17 424 381

2. táblázat: Az ukrán és az orosz nyelvet „szabadon beszélők” száma és aránya Ukrajnában a 2001-es census adatai alapján⁶

Jóval több az anyanyelvük mellett még egy nyelvet (rendszerint az ukránt) beszélők aránya az ország keleti (főként oroszok lakta) területein, mint a (túlnyomórészt ukrán) nyugati végeken (2. ábra).

2. ábra: Az anyanyelvük mellett még (legalább) egy nyelvet „szabadon beszélők” aránya Ukrajnában a 2001-es census adatai alapján (%)⁷

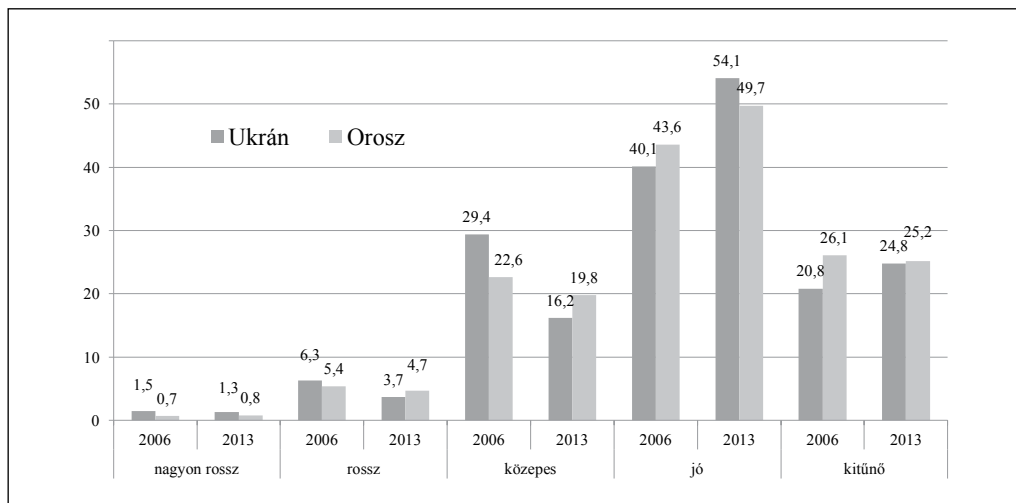
5 Uo. 202. és 206.

6 Uo. 199–200. és 214–215.

7 A térképet Molnár József készítette az alábbi munka alapján: Lozyns'kyi, 2008. *Мовна ситуація в Україні*, i.m. 246.

Különböző szociológiai kutatások szintén a kétnyelvűség széleskörű elterjedtségét rögzítik az országban. Egy 2006-ban országos reprezentatív mintán végzett kutatás szerint például a megkérdezettek 55,5%-a vallotta ukrán, 32%-a orosz, 1,4%-a pedig egyéb anyanyelvűnek magát, miközben az ukrán–orosz kettős anyanyelvűek aránya 11,1% volt.⁸ 2013-ban egy hasonló kutatás során ezeket az adatokat nyerték a kutatók: az adatközlők 50,9%-a ukrán, 21,2%-a orosz, 4,7%-a egyéb anyanyelvű volt, és 23,2% vallotta egyszerre ukrán és orosz anyanyelvűnek magát.⁹

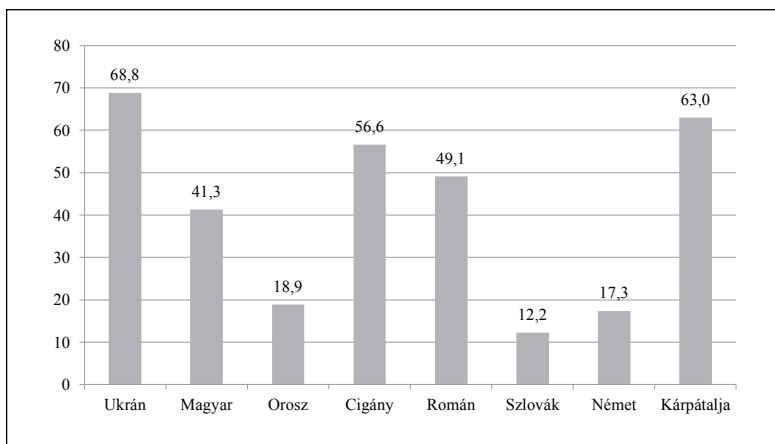
Az említett kutatások során az adatközlők nyelvtudására is rákérdeztek. 2006-ban a válaszadók 60,9%-a értékelte úgy, hogy ukrán nyelvismeretének szintje jó vagy kitűnő; orosz nyelvtudásáról 69,7% nyilatkozott ugyanígy.¹⁰ 2013-ban 78,9% vélte úgy, hogy jól vagy kiválóan beszél az államnyelvet, s ugyanezt a választ adta az orosz kapcsán 74,9%.¹¹ Sokkal alacsonyabb az ukrán és orosz nyelvet nagyon rosszul és rosszul beszélők aránya (3. ábra).

3. ábra: Az ukrán és az orosz nyelv ismeretének foka önbevallás alapján Ukrajnában egy 2006-ban és 2013-ban végzett kérdőíves kutatás adatai alapján (%)¹²

- 8 Besters-Dilger, Juliane (ed.): *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”: Київ, 2008. 358.; Ugyanő (ed.): *Language policy and language situation in Ukraine: Analysis and recommendations*. Peter Lang: Frankfurt am Main, 2009. 371–395.
- 9 Besters-Dilger, Juliane: Ретинальна мовна диференціяція України: ознаки стійкості і змін (на матеріалі Всеукраїнського опитування 2013 року). *Мова і суспільство* 2014. 5. 70–78. itt: 74.
- 10 Besters-Dilger (ed.), 2008. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*, i.m. 356.; Ugyanő (ed.), 2009. *Language policy and language situation in Ukraine*, i.m. 371–395.
- 11 Besters-Dilger, 2014. Ретинальна мовна диференціяція України, i.m. 75–76.
- 12 Az ábra az alábbi munkák alapján készült: Besters-Dilger (ed.), 2008. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*, i.m. 356.; Ugyanő (ed.), 2009. *Language policy and language situation in Ukraine*, i.m. 371–395.; Ugyanő, 2014. Ретинальна мовна диференціяція України, i.m. 70–78.

A 2001-es census adatai szerint Kárpátalja lakosságának jelentős része csak anyanyelvén beszélt; az egynyelvűek aránya az ukrán nemzetiségűek között volt messze a legmagasabb (68,8%). A magyar nemzetiségűeknek 41,3%-a csak anyanyelvén volt kommunikációképes (4. ábra).

4. ábra: A csak anyanyelvükön beszélők aránya Kárpátalján nemzetiségenként a 2001-es népszámlálás adatai alapján (%)

A Kárpátalja területén (is) lebonyolított két legutóbbi census (1989 és 2001) adatai szerint a kárpátaljai lakosságnak 1989-ben 18%-a, 2001-ben 17%-a nem beszélt az ukrán nyelvet, s még nagyobb volt azoknak az aránya, akik nem beszéltek oroszul (1989-ben 41%, 2001-ben 95%), illetve magyarul (1989-ben 86%, 2001-ben 84%) (3. táblázat). Mindez azt jelenti, hogy „Kárpátalján nincs közös nyelv. Egyetlen olyan nyelv sincs a régióban, melyet kortól, nemtől, iskolázottságtól, lakóhelytől, vallástól függetlenül mindenki ismer”.¹³

Nyelvek	Anyanyelvként beszélik		Másodnyelvként beszélik		Összesen beszélik		Nem beszélik	
	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben
Ukrán	78,10	81,00	3,86	1,57	81,96	82,57	18,04	17,43
Magyar	13,38	12,65	1,00	3,08	14,39	15,74	85,61	84,26
Orosz	4,99	2,90	53,79	2,62	58,78	5,52	41,22	94,48

3. táblázat: Kárpátalja lakosságának nyelvtudása az 1989-es és 2001-es népszámlálások adatai alapján (az összlakosság %-ában)

13 Csernicskó István: *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Gondolat Kiadó: Budapest, 2013. 524. Lásd még: Csernicskó István – Ferenc Viktória: Hegemonic, regional, minority and language policy in Subcarpathia: a historical overview and the present-day situation. *Nationalities Papers*, 2014. 42 (3). 399–425.; Csernicskó István – Laihonon, Petteri: Hybrid practices meet nation-state language policies: Transcarpathia in the twentieth century and today. *Multilingua*, 2016. 35 (1). 1–30.

A korábbi szociolingvisztikai kutatások adatai szerint a kárpátaljai magyarok államnyelvi és idegen nyelvi nyelvtudása alacsonyabb szintűnek bizonyult, mint a Magyarországgal szomszédos országokban élő más magyar nemzetrészek körében mért nyelvtudásszint.¹⁴

A TANDEM 2016 vizsgálat adatai rámutatnak, hogy a kárpátaljai ukránok és magyarok nyelvismerete rendkívül változatos (4. táblázat). A kérdőívet magyarul kitöltők nyelvtudására jól illik Kiss Jenő jellemzése:¹⁵

„A határainkon kívül élő magyarok [...] – nem sok, de nem pontosítható kivételt nem tekintve – immár mindenhol a kétnyelvűségnek alacsonyabb vagy magasabb fokú állapotában élnek. Vannak tehát, akik értik az államnyelvet, de nem beszélik, vannak, akik az államnyelvet kezdő, haladó vagy közepes fokon beszélik, s vannak, akik az anyanyelvüket és az államnyelvet is egyformán jól beszélik.”

	magyarul		ukránul		oroszul	
	ukrán almintá	magyar almintá	ukrán almintá	magyar almintá	ukrán almintá	magyar almintá
5) anyanyelve	6,6	92,6	85,8	10,3	4,1	2,3
4) jól, helyesen beszél és ír	3,4	3,0	8,7	19,3	34,3	18,8
3) jól beszéli, kisebb hibákkal	2,8	3,0	2,4	25,0	32,3	26,3
2) beszél, de kifejezési nehézségekkel	4,6	1,1	1,2	27,1	11,4	20,7
1) érti, de nem beszéli	21,5	0,1	0,5	12,9	9,0	17,1
0) nem érti és nem is beszéli	58,0	0,1	0,3	5,3	7,1	14,5

4. táblázat: Az ukrán és magyar almintá nyelvtudása (%)

Egymás nyelvének ismerete

Ha a kérdőív nyelvtudásra vonatkozó kérdéskategóriáinak számbeli értéket tulajdonítunk, kiszámíthatók a minta ukrán, illetve magyar részének átlagos nyelvtudásszintjei. A *nem érti és nem beszéli* kategória 0 értéket kapott (hiszen azt fedi, hogy az adatközlő egyáltalán nem rendelkezik értékelhető nyelvtudással az adott nyelven), az *anyanyelve* kategória pedig a legmagasabb, 5-ös értéket kapta (5. táblázat).

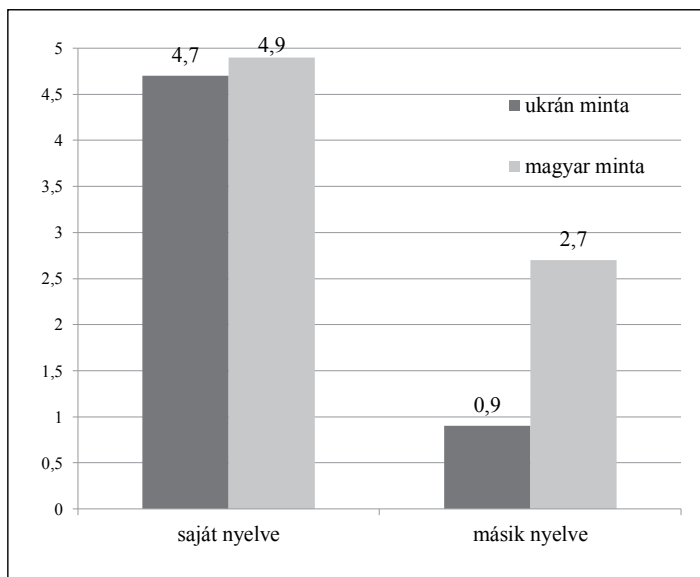
14 Összefoglalóan lásd: Csernicskó, 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek*, i.m. 26–49. Beregszászi Anikó: Idegennyelv-oktatásunk gondjairól és feladatairól szociolingvisztikai nézőpontból. In: Huszti Ilona (szerk.): *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*. PoliPrint – Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola: Ungvár, 2004. 10–20.

15 Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó: Budapest, 1995. 217.

számbeli érték	nyelvtudás szintje a kérdőívben
0	Nem érti és nem is beszél
1	Érti, de nem beszél
2	Beszéli, de kifejezési nehézségekkel
3	Jól beszél, kisebb hibákkal
4	Jól, helyesen beszél és ír
5	Anyanyelve

5. táblázat: A kérdőívben szereplő nyelvtudásszinteknek tulajdonított számbeli érték

Ha az 5. táblázatban jelölt értékek alapján számítunk átlagokat, akkor kiderül, hogy a minta ukrán és magyar része gyakorlatilag azonos szinten, *anyanyelvként* beszéli saját nyelvét (az ukránok az ukránt, a magyarok a magyart). A kérdőívet ukránul kitöltők átlagosan az *érti, de nem beszél* szinten ismerik a magyar nyelvet. A magyarul válaszolók ukránnyelvtudása ennél valamivel magasabb szintű. A minta magyarul megkérdezett része önbevallás szerint átlagosan *jól beszél, kisebb hibákkal* az államnyelvet (5. ábra).

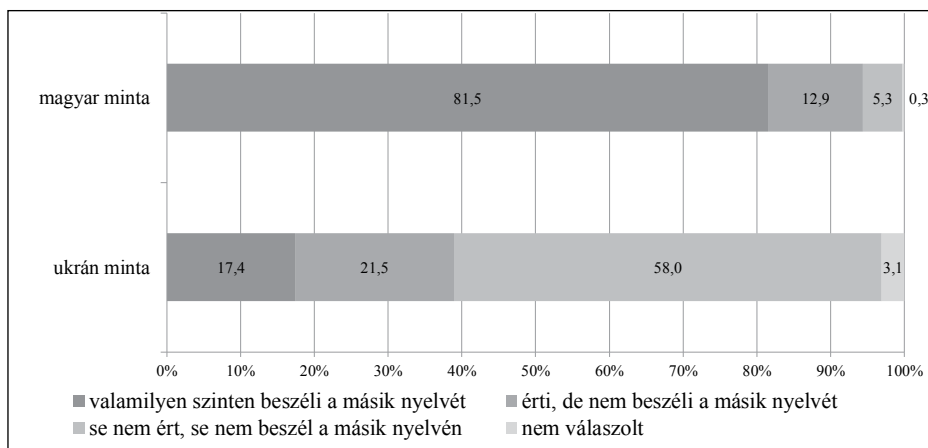

5. ábra: Egymás nyelvének ismerete az ukrán és a magyar almintában
(*hatfokú skálán kapott átlagok, ahol 5: anyanyelvi szinten beszél, 0: nem érti és nem is beszél*)

Az ukrán almintának mindössze 24,6%-a elégedett magyar nyelvtudásának jelenlegi szintjével, és 52,9% szeretne jobban megtanulni magyarul; a kérdőívet ukránul kitöltők

jelentős része azonban egyelőre bizonytalan: nem tudja, szüksége lehet-e valaha a magyar nyelvre. Bizonyára ezzel van összefüggésben, hogy körükben 22,5% a kérdésre nem válaszolók aránya. A magyarul megkérdezettek abszolút többsége, 56,5%-a elégedett ukrán nyelvtudásának szintjével, 42,7% azonban szeretné fejleszteni az államnyelvi ismereteit (a nem válaszolók, bizonytalanok aránya 0,6%).

Az ukrán almintá 58,0%-a *nem ért és nem is beszél* magyarul. Ha figyelembe vesszük azokat is, akik értenek ugyan, ám nem beszélnek magyarul (21,5%), akkor az ukránul megkérdezettek csaknem kétötöde (38,9%-a) ért magyarul, és 17,4% valamilyen szinten beszél is a magyar nyelvet. A magyar almintában 5,3%-os az ukrán nyelvet egyáltalán *nem értők és nem beszélők* aránya. A kérdőívet magyarul kitöltők között az Ukrajna államnyelvét *nem értők és nem beszélők*, illetve *értők, de nem beszélők* (12,9%) együttes aránya 18,2%; tehát a magyar almintá 81,5%-a ilyen vagy olyan szinten, de beszél ukránul (6. ábra).

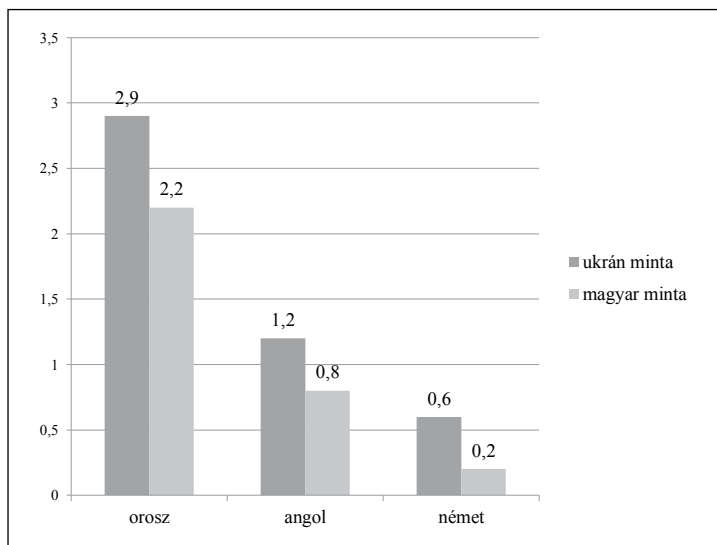

6. ábra: A magyar nyelvet beszélők/nem beszélők aránya az ukrán, valamint az ukrán nyelvet beszélők/nem beszélők hányada a magyar almintában (%)

Amint az 5. és 6. ábrán is láthatjuk, a magyarok körében sokkal nagyobb azoknak az aránya, akik ismerik a másik közösség, ez esetben az ukránok nyelvét, illetőleg az ukránok között jóval kevesebben beszélnek magyarul. Ha figyelembe vesszük, hogy (a) Kárpátalján az ukrán nemzetiségűek és anyanyelvűek abszolút többséget alkotnak, és (b) Ukrajna államnyelve az ukrán, melyet 1991 óta minden oktatási intézményben kötelezően oktatnak, ez az eredmény nem meglepő.

Egyéb nyelvek ismerete

Ha az Ukrajnában és Kárpátalján máig sajátos helyzetű orosz, illetve az olyan idegen nyelvek ismeretének szintjét vizsgáljuk meg, mint az angol és a német, kiderül, hogy az ukrán almintá statisztikailag szignifikánsan magasabbra értékeli ezen nyelvek ismeretét, mint a magyar (7. ábra). Az idegen nyelvek (angol és német) ismeretének átlagos szintje a teljes mintában nagyon alacsony. A kutatásunkban részt vett átlagos ukrán adatközlő *ért, de nem beszél* angolul, és *nem ért, nem beszél* németül. A magyar minta angol nyelvtudásának átlaga *ért, de nem beszél*, németül pedig *nem ért, nem beszél* a kárpátaljai magyar átlag. A kérdőívet ukránul kitöltők között 7,1%, a magyarul válaszolóknál pedig 14,5% azoknak az aránya, akik (már) egyáltalán *nem értik és nem beszélnek* a volt Szovjetunió egykor kiemelt helyzetű nyelvét, az orosz. A megkérdezetteknek abszolút többsége azonban (még) rendelkezik valamilyen szintű orosz nyelvtudással.

7. ábra: Az ukrán és a magyar almintá idegennyelv-ismerete (hatfokú skálán kapott átlagok, ahol: 5: anyanyelvi szinten beszélő, 0: nem érti és nem is beszélő)

Az orosz nyelv ismeretének (vagy épp nem ismeretének) elterjedtsége és szintje Ukrajnában, és ezen belül Kárpátalján elsősorban gazdasági szempontból érdekes. Az orosz nyelv ugyanis – amely a Szovjetunió széthullása után szinte teljesen eltűnt az egykori szovjet érdekszférából¹⁶ és részben Kárpátaljáról is – ismét elkezdett megjelenni a tágabb régió-

16 Pavlenko, Aneta: Multilingualism in Post-Soviet Countries: Language Revival, Language Removal, and Sociolinguistic Theory. *The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 2008. 11 (3–4). 275–314.

ban: például a balti államokban,¹⁷ de még Magyarországon is.¹⁸ Ryazanova-Clarke szerint az orosz nyelv ismét megfigyelhető terjedése Oroszországon kívül annak transznacionális gazdasági értékével magyarázható.¹⁹ A posztszovjet térségben a gazdaság bizonyos szegmenseiben (például a turizmusban) így az orosz bizonyos fókig még mindig betölti a *lingua franca* (azaz a közvetítő nyelv) szerepét.²⁰ Ukrajnában pedig – ahol az orosz nyelvnek ma is jelentős társadalmi és gazdasági szerepe van – a kutatások tanúsága szerint „csaknem minden ukránnak, aki pénzt akar keresni, tudnia kell oroszul”.²¹

Kárpátalja magyarlakta vidékeinek nyelvi tájképét elemző tanulmányok rámutattak arra, hogy a Kárpátaljára érkező szláv turisták jelentős része az orosz nyelvet használja, többek között a helyi magyarokkal érintkezve is.²² Arra is rávilágítottunk azonban, hogy mivel „az orosz nyelv használata az elmúlt negyedszázadban visszaszorult Kárpátalján, az iskolákban sem oktatják, felnőtt egy generáció, amely nem feltétlenül ismeri a sztenderd orosz”.²³ Ez pedig gazdasági hátrányokkal jár a kárpátaljai munkavállalók számára, például a szintén főként orosz ajkú vendégek által látogatott kaszonyi termálfürdőben.²⁴ A nyelvtudás alacsony szintje (legyen szó akár az ukrán, akár az orosz, de különösen a globális angol nyelvről) jelentősen rontja a kárpátaljai magyarok munkaerő-piaci pozícióit, és mobilitási esélyeit, lehetőségeit is szűkíti. Az oktatási eredmények elemzése alapján úgy tűnik, a kárpátaljaiak (függetlenül attól, hogy ukrán vagy magyar anyanyelvűek) idegennyelv-tudásának alacsony szintje a közeljövőben sem növekszik érdemben. Az Ukrajnában 2008-ban bevezetett külső független tesztelés (ZNO) adatait elemezve kiderült, hogy „Ha azoknak a

17 Marten, Heiko F. – Ladziņa, Sanita – Pošeiko, Solvita – Murinska, Sandra: Between old and new killer languages? Linguistic transformation, lingua francae and languages of tourism in the Baltic states. In: Hélot, Christine – Barni, Monica – Janssens, Rudi – Bagna, Carla (eds.): *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change*. Peter Lang: Frankfurt am Main, 2012. 289–308.; Pavlenko, Aneta: Russian-friendly: how Russian became a commodity in Europe and beyond. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 2015. Letöltés helye: <http://dx.doi.org/10.1080/13670050.2015.1115001>; letöltés ideje: 2017. 01. 27.

18 Bátyi Szilvia: Hévíz: nyelvi tájkép orosz ecsettel. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 2014. XIV (1–2). 21–34.

19 Ryazanova-Clarke, Lara: Introduction: The Russian Language, Challenged by Globalisation. In: Uő (szerk.): *The Russian Language outside the Nation*. Edinburgh University Press: Edinburgh, 2014. 1–32.

20 Pavlenko, Aneta: Russian as a lingua franca. *Annual Review of Applied Linguistics*, 2006. 26. 78–99.; Ugyanő: Multilingualism in Post-Soviet successor states. *Language and Linguistics Compass*, 2013. 7 (4). 262–271.

21 Rybka, Antonina: Українська мова й комерція: несумірність чи перспектива. Портал мовної політики, 2016. 03. 28. Letöltés helye: <http://language-policy.info/2016/03/ukrajinska-mova-j-komertsiya-nesumirnist-chy-perspektyva/>; letöltés ideje: 2017. 01. 27.

22 Csernicskó István: A dinamikusan változó nyelvi tájkép: Kárpátalja példája. *Acta Humana: Hungarian Centre for Human Rights Publications*, 2016. III (3). 91–105.; Csernicskó – Laihonon, 2016. Hybrid practices meet nation-state language policies, i.m. 1–30.; Karmacsai Zoltán: A nyelvi tájkép változásának egy aspektusa. In: Márku Anita – Tóth Enikő (szerk.): *Többynemzetiség, regionalitás, nyelvoktatás*. RIK-U: Ungvár, 2017. 54–60.

23 Csernicskó, 2016. A dinamikusan változó nyelvi tájkép, i.m. 91–105.

24 Csernicskó – Laihonon, 2016. Hybrid practices meet nation-state language policies, i.m. 1–30.

tanulóknak az arányát vesszük figyelembe, akik nem érték el a továbbtanuláshoz minimálisan előírt 124 pontos határt, akkor azt láthatjuk, hogy 2012-ben a Kárpátalja oktatási intézményeiben végzett fiatalok minden tantárgyból lényegesen rosszabbul teljesítettek, mint az országos átlag. Különösen kirívó a kárpátaljaiak leszakadása francia, német, angol, orosz és ukrán nyelvből. Egy évvel később némiképp jobbak vidékünk iskoláinak eredményei [...], a nyelvekből tett vizsgák eredményei azonban ebben az évben is jelentősen gyengébbek, mint az ukrániai átlag. A 2014-es adatokat pedig akár előrelépésként is érzékelhetnénk, [...] orosz és francia nyelvből, illetve ukrán nyelv és irodalomból azonban továbbra is jelentősen le vagyunk maradva az ukrániai átlagtól”.²⁵

Nyelvhasználat

Az ukrániai nyelvi helyzetről számos összefoglaló elemzés készült. A kutatók körében konszenzus van abban, hogy Ukrajnában két nagy nyelv uralja a nyelvhasználati színterek legnagyobb részét: az ukrán és az orosz.²⁶ Bilaniuk szerint „Ukrajnában mindenki kétnyelvű, különböző mértékben”.²⁷ Amint a fentiekben láttuk, bizonyos megkötésekkel ez Kárpátaljára is érvényes.

A nyelvek használata a különböző nyelvhasználati színtereken számtalan kutatás tárgya Ukrajnában. Az ország különböző régióban más-más nyelv használata dominál a mindennapokban.²⁸ Nyugat-Ukrajnában és az ország középső részén egyértelműen az ukrán a leggyakrabban használt nyelv. Északkeleten kissé az orosz felé billen a mérleg nyelve, és sokan használják a szurzsikot.²⁹ Kelet- és Dél-Ukrajnában azonban az ukrán nyelv használati

25 Csernicskó István: A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás színvonaláról. In: Márku Anita – Hires-László Kornélia (szerk.): *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Autdor Shark: Ungvár, 2015. 13–26. itt: 16.

26 Besters-Dilger (ed.), 2008. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні, i.m.*; Ugyanő (ed.), 2009. Language policy and language situation in Ukraine, i.m.; Bowring, Bill: The Russian Language in Ukraine: Complicit in Genocide, or Victim of State-building? In: Lara Ryazanova-Clarce (ed.): *The Russian Language Outside the Nation*. Edinburgh University Press: Edinburgh, 2014. 56–78.; Shumlianskyi, Stanislav: Conflicting abstractions: language groups in language politics in Ukraine. *International Journal of the Sociology of Language*, 2010. 201. 135–161.

27 Bilaniuk, Laada: Language in the balance: the politics of non-accommodation on bilingual Ukrainian–Russian television shows. *International Journal of the Sociology of Language*, 2010. 210. 105–133, itt: 109.

28 Csernicskó István: A kétnyelvű Ukrajna. In: Hires-László Kornélia (szerk.): *Nyelvhasználat, kétnyelvűség. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II.* Autdor-Shark: Ungvár, 2016. 13–44.

29 Az ukrán értelmező szótárak szerint a szurzsik [суржик] szó első jelentése: rozs és a búza, vagy rozs és árpa, esetleg árpa és zab keveréke. Maszenko, Larisa: *Написи з соціолінгвістики*. Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”: Київ, 2010. 68.; Ugyanő: *Суржик: між мовою і языком*. Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”: Київ, 2011. 4–6.; Bernsand, Niklas: Surzhyk and National Identity in Ukrainian Nationalist Language Ideology. *Berliner Osteuropa Info*. 2001. 17. 38–47.

aránya nagyon alacsony, az orosz messze a leggyakrabban használatos nyelv. A kutatások adatai alapján egyértelmű, hogy Ukrajnában mind az orosz, mind az ukrán nyelv használati köre széles körű, a társadalom jelentős része mindkét nyelvet használja.

A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című kutatási program keretében azonos szempontok szerint vizsgálták kutatók Trianon nyelvi következményeit.³⁰ Egyebek mellett azt is megvizsgálták, hogy a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyar közösségek milyen nyelveket használnak különböző élethelyzetekben. A kutatási program egyik legfőbb ide vonatkozó tanulsága, hogy *„A templomban és a családban szinte mindenki magyarul beszél, de a lakásból kilépve egyre kevesebben használják a magyart. [...] A családban alacsony, a nyilvános helyzetekben magas az államnyelv használati aránya”,* illetve hogy *„valamennyi régióban azonos színtereken csökken a magyar nyelv használati aránya, és ezzel párhuzamosan emelkedik a többségi nyelv. Azt is megfigyelhetjük, hogy minél távolabb kerülünk a privát szférától és közeledünk a formális színterek felé, úgy emelkedik az államnyelv használatát jelző görbe, és esik a magyar nyelvet jelölő”*.³¹

A TANDEM 2016 adatai egyrészt alátámasztják, másrészt árnyalják a fent említett kutatások eredményeit. Amint az a 7. és 8. táblázatban látszik, Kárpátalján teljesen természetes, hogy egyazon helyzetben több nyelv is használatos: mind az ukrán, mind a magyar alminta nyelvhasználatára az jellemző, hogy szinte minden beszédhelyzetben több nyelven beszélnek, írnak, olvasnak az adatközlők.

Érdekes, hogy az ukrán mintában az ukrán nyelv (a szomszédokkal, barátokkal és iskolatársakkal való kommunikációt és a bevásárlást kivéve) szinte minden helyzetben 80% fölötti arányban megjelenik. Az államnyelv használati aránya egyértelműen a hivatalokban a legmagasabb: itt az ukránul megkérdezettek 92%-a használja az ukrán nyelvet. Kárpátalján tehát az ukrán nyelv betölti államnyelvi funkcióját, egyértelműen dominál a hivatali életben.

A magyar nyelv előfordulása a barátokkal és a szomszédokkal folytatott érintkezésben, valamint tévézéskor a leggyakoribb: az ukrán mintában csupán ezeken a helyzetekben használja az adatközlők több, mint tizede nyelvünket. S bár a Szovjetunió már 25 éve széthullott, és annak ellenére, hogy a Krím 2014-es orosz annexiója és az ország keleti részein kitört fegyveres konfliktus következményeként az orosz nyelvű rádió- és tévéadásokat betiltották Ukrajnában, az orosz nyelv megjelenése épp a televízió-nézés, valamint az interneten és a közösségi oldalakon történő böngészés terén a legmagasabb (6. táblázat). Abban, hogy a kérdőívet ukránul kitöltők 27,2%-a szokott oroszul is tévézni, az is közrejátszhat,

30 Kontra Miklós: Sorozatszerkesztői előszó. In: Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely: Budapest, 1998. 13–15.

31 Beregszászi Anikó – Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. PoliPrint: Ungvár, 2004. 62–63.

hogyan az ukránjai tévéadók műsorainak jelentős része kétnyelvű; gyakran egyazon műsoron belül ukrán és orosz nyelven is beszélnek a műsorvezetők, vendégek, riportalanyok.³² Az adatokból az is látható, hogy a kárpátaljai ukránok körében az orosz nyelv funkcionális megterheltsége, előfordulási gyakorisága valamivel magasabb, mint a magyar nyelv: a vizsgált helyzetek többségében az ukrán adatközlők gyakrabban használják az orosz, mint a magyart (6. táblázat).

	Ukránt	Magyart	Oroszt
Munkahelyen	85,9	8,7	8,5
Bevásárláskor	78,5	9,4	6,7
Orvosnál	88,8	3,8	5,3
Hivatalokban	92,0	3,6	2,9
A szomszédokkal	69,4	14,0	12,7
Barátokkal	69,1	16,2	16,2
Iskolatársakkal iskolán kívül	72,5	8,8	11,3
Tv-nézéskor	86,1	12,4	27,2
Újságolvasáskor	87,8	7,9	18,3
Rádió hallgatásakor	87,3	7,8	18,8
Internetes oldalak böngészésekor	87,5	8,8	34,0
Facebookon és más közösségi oldalakon	88,6	9,3	32,8

6. táblázat: Az ukrán, a magyar és az orosz nyelv megjelenési gyakorisága különböző nyelvhasználati színtereken az ukrán almintában (a kérdésre válaszolók %-ban)

Adataink alapján kitűnik, hogy a kárpátaljai magyarok az ukrán függetlenség negyedszázada alatt az orosz mint hivatalos/hivatali nyelv használatáról fokozatosan átálltak az ukrán nyelv használatára azokban a helyzetekben, ahol nem használhatják (kizárólag) a magyar nyelvet: az államnyelv használati gyakorisága messze meghaladja az orosz nyelv előfordulási gyakoriságát.³³ Az is látható ugyanakkor, hogy a magyar almintá nyelvhasználatát tekintve egyértelműen magyar domináns: két helyszín kivételével a magyar nyelv

32 Bilaniuk, 2010. Language in the balance, i.m.

33 Csernicskó István: Az ukrán és az orosz nyelv használati gyakoriságáról a kárpátaljai magyar közösségben. In: Ugyanő (szerk.): *Nyelvek, emberek helyzetek: A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. PoliPrint: Ungvár, 2010. 86–100.

megjelenési gyakorisága magasabb, mint az ukráné; az államnyelvet csak a hivatalokban és az orvosnál használják többen, mint a magyart. Jól látszik az adatokból az is, hogy a kárpátaljai magyar közösség információs terét is a magyar nyelv dominálja: tévzés, újságolvasás, rádiózás, internetezés, illetve a közösségi hálók használata közben a legmagasabb a magyar nyelv előfordulásai aránya (7. táblázat). Ezek az eredmények megegyeznek a kárpátaljai magyar közösségben végzett korábbi szociolingvisztikai kutatások adataival.³⁴

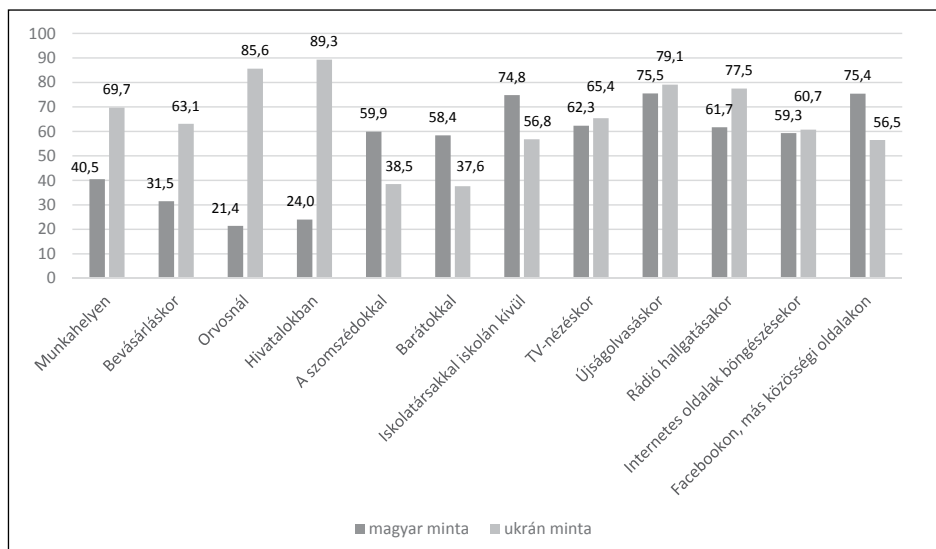
	Ukránt	Magyart	Oroszt
Munkahelyen	46,3	84,2	15,0
Bevásárláskor	52,1	83,4	13,3
Orvosnál	64,8	62,0	12,2
Hivatalokban	61,4	53,6	12,4
A szomszédokkal	28,4	86,8	5,9
Barátokkal	27,5	88,4	7,9
Iskolatársakkal iskolán kívül	25,3	90,3	3,5
Tv-nézéskor	35,3	95,4	10,1
Újságolvasáskor	25,2	94,2	5,2
Rádió hallgatásakor	38,0	92,5	5,5
Internetes oldalak böngészésekor	33,7	93,6	12,0
Facebookon és más közösségi oldalakon	21,4	92,4	6,0

7. táblázat: Az ukrán, magyar és az orosz nyelv megjelenési gyakorisága különböző nyelvhasználati színtereken a magyar almintában (a kérdésre válaszolók %-ban)

A 8. ábrán úgy jelenítettük meg az adatokat, hogy csak azoknak az arányát láthatjuk, akik az egyes szituációkban kizárólag egy nyelvet használnak: az ukrán almintá adatközlői csak az ukránt, a magyaré csupán a magyart, más nyelv vagy nyelvek nélkül. Az adatokból kiderül, hogy az Ukrajna államnyelvét használók statisztikailag szignifikánsan több helyzetben és nagyobb arányban használhatják kizárólag az ukrán nyelvet (amely túlnyomó többségük anyanyelve), és általában nem kényszerülnek arra, hogy más nyelvet is használjanak. Látható, hogy a kizárólag a magyar nyelvet használók aránya csak az informális, a

34 Csernicskó, 1998. A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján), i.m. 152–159.; Molnár Anita: Az alapadatok. In: Csernicskó (szerk.), 2010. Nyelvek, emberek helyzetek, i.m. 62–68.

magánszférához sorolható helyzetekben kimagasló. A magyarok csupán a szomszédokkal, a barátokkal, az iskolatársakkal és a közösségi hálón történő kommunikáció során használják az ukrán minta adatközlőinél gyakrabban kizárólag a magyar nyelvet (8. ábra).

8. ábra: Az anyanyelv kizárólagos megjelenése különböző nyelvhasználati színtereken az ukrán és a magyar almintában

A turisztikai útvonalakat propagáló Lonely Planet oldalon úgy jelenik meg Kárpátalja, mint amely „*olvasztótégléye a magyar, a szlovák, az ukrán és a roma kultúráknak, és lenyűgöző társadalmi elegy. Otthona Ukrajna legjobb vörösborainak és a legáthatolhatatlanabb nyelvjáráásoknak (a helyiek azt állítják, hogy kárpátaljaiul beszélnek)*”.³⁵

Ezek az „áthatolhatatlan” nyelvjárások, melyeket sokan „kárpátaljai”-nak neveznek,³⁶ a hivatalos ukrán akadémiai álláspont szerint az ukrán nyelv helyi, regionális nyelvjárásai.³⁷ Mások viszont úgy vélik, hogy ezek az ukrántól különálló ruszin nyelv területi változa-

35 Eredetiben: „(it is) a melting pot of Hungarian, Slovak, Ukrainian and Roma cultures and has a fascinating social mix. It's also the home of Ukraine's best red wines and most impenetrable dialects (locals claim to speak Transcarpathian)”. Letöltés helye: www.lonelyplanet.com; letöltés ideje: 2016. 09. 18.

36 A kárpátaljai nyelvváltozatokról lásd még: Márku Anita: „*Po zákárpátszki*”: Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben. „Líra” Poligráfcentrum: Ungvár, 2013.

37 Csucska, Pavlo: Русинська мова. In: Русинівський В. – Тараненко О. (eds.): Українська мова. Енциклопедія, Видавництво „Українська енциклопедія” ім. П. Бажана: Київ, 2000. 526–527.; Nyimcsuk, Vaszil: Закарпатський говір. In: Русинівський – Тараненко 2000. Українська мова, i.m. 174–176.; Szavojcska, Szvitlana: Мовно-політичний сепаратизм як фактор дестабілізації єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації. ВЦ „Просвіта”: Київ, 2011. 285–286.

tai.³⁸ Anélkül, hogy ebben a politikai, és nem nyelvészeti kérdésben állást foglalnánk,³⁹ azt tényként rögzíthetjük, hogy ezek a sajátos, az ukrán kodifikált sztenderd nyelvváltozattól (irodalmi és köznyelvtől) jelentős mértékben eltérő nyelvváltozatok Kárpátalja egyik turisztikai brendjévé, gazdaságilag is konvertálható erőforrássá váltak.⁴⁰ Jelentőségüket mutatja, hogy használati gyakoriságuk jelentős mind az ukrán, mind pedig a magyar almintá adatközlőinél (8. táblázat). A kérdőívet ukránul kitöltők körében a helyi regionális dialektus használati gyakorisága a leginformálisabb helyzetekben (a barátokkal és szomszédokkal való érintkezésben) meghaladja az ukrán és más nyelvek előfordulási gyakoriságát.

	ukrán minta	magyar minta
Munkahelyen	43,2	27,4
Bevásárláskor	59,6	28,9
Orvosnál	30,6	23,5
Hivatalokban	22,5	21,2
A szomszédokkal	77,8	13,1
Barátokkal	74,1	14,6
Iskolatársakkal iskolán kívül	58,7	4,6
Tv-nézés	31,6	2,9
Újságolvasáskor	26,6	2,3
Rádió hallgatásakor	26,6	3,2
Internetes oldalak böngészésekor	25,4	1,0
Facebookon és más közösségi oldalakon	29,2	2,0

8. táblázat: A helyi (kevert) ukrán nyelvváltozat használati aránya különböző helyzetekben az ukrán és magyar almintában (%)

- 38 Káprály, Mihály – Pop, Ivan: Язык подкарпаторусинский. In: Ivan Pop (ed.): *Енциклопедія Подкарпатської Русі*. Издательство В. Падяка: Ужгород, 2001. 425–430.
- 39 Erről bővebben: Csernicskó István: Ruszin nyelv Kárpátalján: tudományos kérdés ez? In: Fedinec Csilla – Illyés Zoltán – Simon Attila – Vizi Balázs (szerk.): *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Kalligram: Pozsony, 2013. 293–313.; Uő: Русинська – мова або діалект? Освітлення проблеми на основі понять соціолінгвістики. In: Márku Anita – Tóth Enikő (szerk.): *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás*. RIK-U: Ungvár, 2017. 108–117.
- 40 Csernicskó István: Szeparatizmus vagy valami más? A kárpátaljai szláv regionális nyelvváltozatok gazdasági értéke. *Kisebbségkutatás*, 2014. 23 (3). 99–114.

A 8. táblázatban bemutatott adatokhoz kapcsolódóan érdekes, hogy az ukrán mintában sokan választották azt, hogy a családban „kárpátaljai nyelvjárásban” (is) beszéltek/beszélnek. A megkérdezettek 6-7 éves korában 129 családban (az adatközlők 16,1%-ánál) beszéltek otthon nyelvjárásban; a felmérés idején pedig 131 megkérdezett (16,4%) válaszolta azt, hogy otthon, családi körben nyelvjárásban társalognak.⁴¹ A nem sztenderd regionális dialektus gyakori és széles körű használatából ennek a nyelvváltozatnak a magas presztízse következtethetünk.⁴² A nyelvjárás magas presztízse, gyakori használata a regionális identitást is erősítheti.

Asszimiláció

A családban mindkét almintában a saját nyelv használata dominál (9. táblázat). Figyelemre méltó azonban, hogy az ukrán és a magyar almintában egyaránt nőtt azoknak az aránya, akik 6-7 éves gyermekkorukhoz képest ma már az ukrán nyelvet használják otthon a családban, és csökkent azoké, akik a magyart. Az ukrán mintában az adatközlő gyerekkorához képest jelentősen – 4,9%-ról 1,5%-ra – visszaesett az otthon oroszul beszélők aránya. A népszámlálás során kimutatott hasonló jelenséget kárpátaljai kutatók a reasszimilációval magyarázzák.⁴³ Valószínű, hogy kutatásunk ezen eredményei is erre vezethetők vissza.

	ukrán almintá		magyar almintá	
	6-7 éves korban	most	6-7 éves korban	most
ukránul	85,7	92,9	11,9	13,6
magyarul	4,8	2,4	87,8	86,1
oroszul	4,9	1,5	0,3	0,3
más nyelven	4,3	3,2	0	0

9. táblázat: Nyelvhasználat a családban az adatközlő 6-7 éves korában és ma, alminták szerinti bontásban (% az első helyen említett nyelvek)

Kutatási adatok szerint a kárpátaljai magyarok egy része nem magyar, hanem többségi (ukrán vagy orosz) tannyelvű iskolában szocializálódott. Bár pontos adataink nincsenek arról, hogy a közösség mekkora hányada végzett magyar, illetve nem magyar tannyelvű iskolát, a különböző empirikus kutatások adatai alapján következtethetünk ezekre az arányokra. A 10. táblázatban nyolc, a közösségben végzett kérdőíves kutatás ide vonatkozó eredményeit

41 Ebben a számban nincsenek benne azok, akik azt választották, hogy otthon ruszinul beszéltek/beszélnek. Három megkérdezett számolt be arról, hogy gyerekkorában ruszinul beszéltek otthon, és csupán egyetlen adatközlő családjában használják a ruszint most.

42 Csernicskó, 2014. Szeparatizmus vagy valami más, i.m.

43 Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköz Tanácsa, 2005. 20–21.

foglaltuk össze, melyek azt mutatják, hogy a mintában szereplő adatközlők mekkora hányada végezte magyar, illetve nem magyar nyelven az (általános) iskolai tanulmányait.

Kutatási program, év	A minta (fő)	Magyar tannyelvű iskolát végzett, %-ban	Nem magyar tannyelvű iskolát végzett, %-ban
Olvasásszociológiai, 1995 ⁴⁴	300	84	16
Mozaik, 2001 ⁴⁵	500	81	19
Rétegződés, 2003 ⁴⁶	573	85	15
Nyelvválasztás, 2006 ⁴⁷	516	87	13
Kárpát Panel, 2007 ⁴⁸	350	87	13
Nyelvválasztás, 2008 ⁴⁹	410	80	20
B-Fókusz Intézet, 1996 ⁵⁰	294	65	35
B-Fókusz Intézet, 2011 ⁵¹	550	55	45

10. táblázat: A magyar, illetve nem magyar tannyelvű (általános) iskolát végzett adatközlők aránya a kárpátaljai magyar közösségben néhány szociológiai, szociolingvisztikai kutatás adatai alapján

- 44 Gereben Ferenc: Nemzeti és vallási identitás kisebbségi és többségi helyzetben. Empirikus vizsgálat hat közép-európai ország magyar nemzetiségű lakossága körében. *Protestáns Szemle* 1995/3: 197–216.; Gereben Ferenc 2005. *Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata*. Budapest: Lucidus Kiadó.
- 45 Csernicskó István – Soós Kálmán: Gyorsjelentés – Kárpátalja. In: Mozaik 2001. *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet: Budapest, 2002. 91–135.
- 46 Beregszászi Anikó – Csernicskó István *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése*. PoliPrint: Ungvár, 2006.
- 47 Molnár Anita: Tannyelv, nemzeti identitás és a nyelvek presztízse – egy Kárpátalján végzett kutatás margójára. In: Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, nyelvi attitűdök és sztereotípiák*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Gramma Nyelvi Iroda, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, Tinta Kiadó: Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra, 2009. 439–446.; Molnár Anita: Tannyelv és nemzeti identitás kapcsolata egy 2006-os felmérés tükrében. In: Karmacs Zoltán – Márku Anita (szerk.): *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. PoliPrint: Ungvár, 2009. 122–127.; Molnár Anita: A tannyelv hatása a magyar nyelv helyzetére Kárpátalján. In: Garaczi Imre – Szilágyi István (szerk.): *A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében*. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány: Veszprém, 2010. 189–201.; Molnár Anita 2010b. Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? A tannyelv lehetséges következményeiről Kárpátalján. In: Fábri István – Kötél Emőke (szerk.): *Határhelyzetek 3. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium: Budapest, 2010. 186–212.; Molnár Anita: Nyelvi ideológiák és nyelvválasztás összefüggéseiről a kárpátaljai magyarok körében. In: Kozmács István – Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.): *Közös jövőnk a nyelv II. Nyelvtudomány és pedagógia, Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért, Veda pre vzdelanie – vzdelanie pre vedu, Science for Education – Education for Science*. Univerzita Konstantína Filozofa v Nitre Fakulta stredoeurópskych štúdií. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara: Nyitra, 2010. 53–63.
- 48 Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.) Kárpát Panel 2007. *A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. MTA Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2007.
- 49 Csernicskó István (szerk.): *Nyelvek, emberek helyzetek: A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. PoliPrint: Ungvár, 2010.
- 50 Dobos Ferenc *Asszimilációs folyamatok az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 1996–2011*. Kutatási jelentés. Kézirat. B-Fókusz Intézet: Budapest, 2011. Letöltés helye: <http://www.kmkf.hu/tartalom/asszimilacio.pdf>; letöltés ideje: 2017. 01. 27.
- 51 Uo.

A TANDEM 2016 adatai szerint az ukrán minta adatközlőinek abszolút többsége ukránul végezte tanulmányait az oktatás minden szintjén. Érdekes, hogy miközben magyar nyelvű óvodába és általános iskolába (főként alsó tagozatra) még viszonylag sokan jártak az ukrán almintá adatközlői közül, a felsőbb iskolai szinteken már jelentősen csökken a magyar nyelven tanultak aránya (11. táblázat).

A magyar mintában a középiskolai szint a legmagasabb iskolai fokozat, ahol a magyar nyelven tanulók aránya meghaladja a 70%-ot, a magasabb iskolai fokozatokban jelentősen visszaesik azoknak az aránya, akik magyar nyelven tanultak (11. táblázat).

	ukrán minta			magyar minta		
	ukránul	oroszul	magyarul	ukránul	oroszul	magyarul
óvoda	86,0	6,9	6,5	14,8	7,7	70,5
alsó tagozat (1-4. oszt.)	85,2	6,5	5,3	14,6	7,2	77,8
általános iskola	88,1	5,5	4,0	13,9	6,7	78,8
középiskola	91,6	5,5	2,7	16,8	7,7	75,2
szakiskola	94,6	2,9	2,5	26,6	18,2	51,0
technikum	92,2	5,2	2,6	30,3	28,4	34,9
egyetem (alapszak)	94,0	3,6	1,6	41,5	15,3	38,9
egyetem, mesterképzés	89,1	7,7	1,3	53,4	13,2	26,7

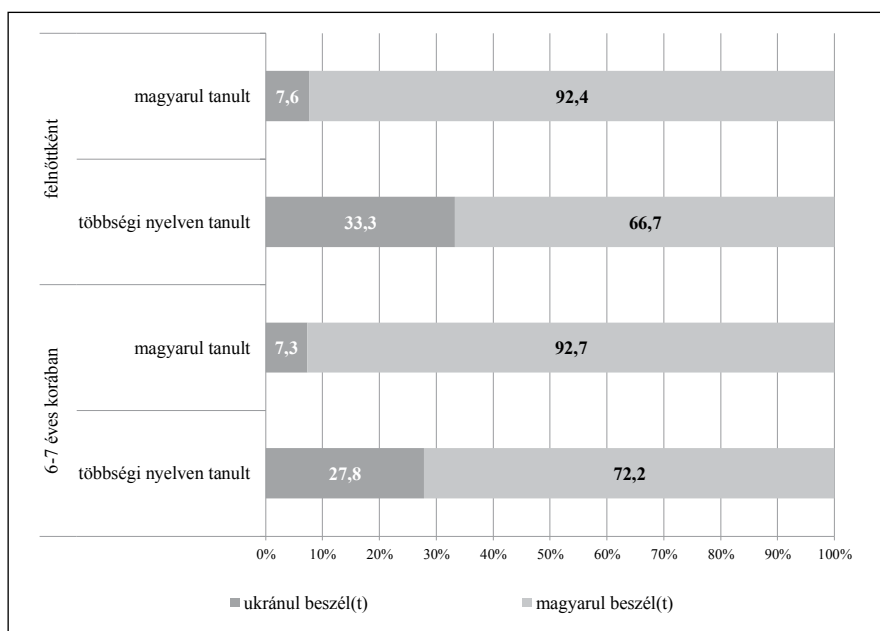
11. táblázat: Az egyes iskolatípusok tannyelve az ukrán és a magyar almintában (az adott intézménytipust elvégzettek %-ában)

Mindez azért érdemes figyelemre, mert korábbi kutatásaink rámutattak arra, hogy a kárpátaljai magyar közösségben szoros összefüggés mutatható ki az iskoláztatás nyelve és a családi nyelvhasználat között.⁵² A kárpátaljai magyar közösség 593 fős reprezentatív mintáján 2010-ben végzett kérdőíves vizsgálat adataiból kiderült például, hogy „Azok körében, akik nem magyar tannyelvű iskolába jártak, majdnem 40% azok aránya, akik nem csak a magyar nyelvet használják a családi érintkezésben [...]; miközben azok körében, akik magyarul tanultak, 93,16% csak magyarul beszél a szüleivel. Az eredményekből az is azonnal szembe-tűnik, hogy a többségi nyelven iskolázottak között minden ötödik válaszadó (21,74%) csak többségi nyelven beszél a szüleivel”.⁵³

⁵² Csernicskó (szerk.), 2010. Nyelvek, emberek helyzetek, i.m. 81–85.

⁵³ Uo. 81.

Ennek fényében megvizsgáltuk, hogy a TANDEM 2016 kutatás során a magyar mintában mutatkozik-e összefüggés az oktatás nyelve, illetőleg aközött, hogy milyen nyelvet használtak/használnak a családban. A 2016-ban nyert adatok összecsengenek a korábbi kutatás eredményeivel. A magyar nemzetiségűek körében azok, akik általános iskolai tanulmányaikat magyar nyelven végezték, jóval magasabb arányban használták 6-7 éves gyerekként és használják felnőtt korukban ma is otthon, családi körben a magyar nyelvet, mint azok, akik ukrán vagy orosz tannyelvű intézményben szereztek általános iskolai végzettséget. Az ukrán vagy orosz nyelvű általános iskolába jártak körében négyszer magasabb azoknak az aránya, akik a többségi nyelvet használták/használják otthon a családban (27,8% és 33,3%), mint azok között, akik magyarul tanultak (7,3% és 7,6%) az általános iskolában (9. ábra).

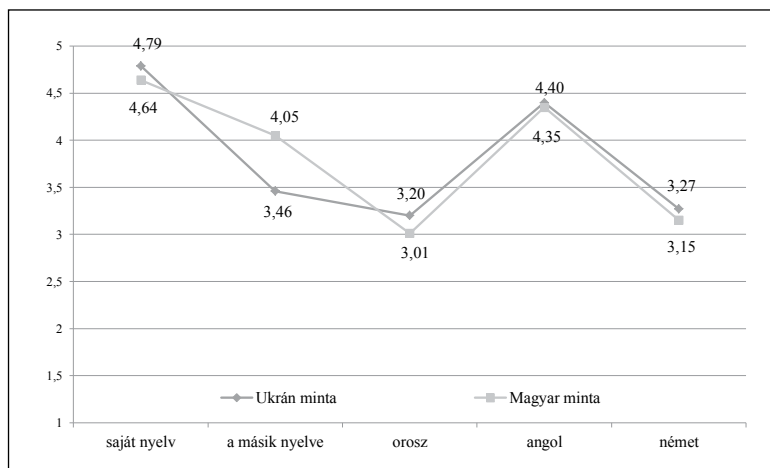

9. ábra: A családban használt nyelv és az általános iskolai tannyelv összefüggése a magyar mintában (%)

A fenti kutatási eredmények különösen fontosak, ha figyelembe vesszük Bartha Csilla kétnyelvűség-kutató szavait: „A támogató nyelvi jogi keretek, legfőképpen pedig a kisebbség nyelvén folyó oktatás alappillére lehet a nyelvmegőrzésnek”.⁵⁴

54 Bartha Csilla: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. In: Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Akadémiai Kiadó: Budapest, 2003. 56–75.

A nyelvek jövője szempontjából lényeges a presztízsük. A kutatás során ezért arra is rákérdeztünk, hogy gyermekük későbbi boldogulása érdekében mennyire tartják fontosnak adatközlőink az ukrán, a magyar, az orosz, az angol és a német nyelvet. Az egyes nyelvek fontosságát 1-től (egyáltalán nem fontos) 5-ig (nagyon fontos) terjedő skálán értékelték a megkérdezettek. Mindkét minta nagyon fontosnak tartotta a saját nyelvét. Az ukránok valamivel magasabb fontossági értéket tulajdonítottak saját nyelvüknek, mint a magyarok. Második legfontosabb nyelvként mind az ukrán, mind a magyar minta a globális világnyelvet, az angolt nevezte meg. A harmadik legmagasabb értéket mindkét mintában a másik nyelve kapta: az ukránok eszerint viszonylag magasra értékelik a magyar, a magyarok pedig az ukrán nyelv szerepét gyermekük jövője szempontjából. A magyarok körében azonban magasabb átlagértéket kapott az államnyelv fontossága, mint az ukránok körében a magyar nyelv. Mindkét minta valamivel fontosabbnak, hasznosabbnak tartja a jövő nemzedék számára a német nyelvet, mint az orosz (10. ábra).

10. ábra: Az egyes nyelvek fontossága a gyermekek későbbi boldogulása szempontjából az ukrán és a magyar mintában (öt fokú skálán kapott átlagértékek: 1=egyáltalán nem fontos, 5=nagyon fontos)

Összefoglalás

Kárpátalján – mind az ukránok, mind a magyarok körében – szoros a kapcsolat a nemzeti identitás és az anyanyelv megtartása között. Ez a kárpátaljai magyar nemzeti kisebbség vonatkozásában azt jelenti, hogy a nemzeti azonosságtudat megtartása egyben a magyar anyanyelv fenntartását is jelenti, illetve hogy a nyelvcseré nagy eséllyel a nemzeti identitás megváltozását is magával vonja.

Az Ukrajna egészére jellemző többnyelvűség – bizonyos megkötésekkel – Kárpátalján is jelen van. A kárpátaljaiak nyelvtudása nagy változatosságot mutat. A magyarok abszolút többsége saját bevallása szerint rendelkezik valamilyen szintű ukrán nyelvtudással, és az ukránok jelentős része ért, kisebb hányada beszél is ilyen vagy olyan fokon magyarul. Mind a többségi ukrán, mind pedig a kisebbségi magyar közösségre érvényes ugyanakkor, hogy körükben nagyon alacsony szintű más nyelvek, például a globális világnyelv, az angol ismerete. A nyelvismeret alacsony szintje megnehezítheti a kárpátaljaiak horizontális mobilitását, illetve rontja munkaerő-piaci esélyeiket és lehetőségeiket. Ez azt is jelenti, hogy ha javítani szeretnék a kárpátaljai magyarok gazdasági helyzetén, munkaerő-piaci pozícióján, akkor a nyelvtanítás az egyik olyan terület, ahová feltétlenül szükséges – anyagi és szakmai tőkét – invesztálni.

A kutatás adatai alapján megállapíthatjuk, hogy Ukrajna egészéhez mérten Kárpátalján sokkal kisebb az orosz nyelv funkcionális megterheltsége, és jóval nagyobb az ukráné. Konstatálhatjuk, hogy az ukrán anyanyelvűek jóval gyakrabban használhatják kizárólag anyanyelvüket a társadalmi élet különböző helyzeteiben, mint a magyarok. A nyelvhasználati színterek jelentős részén a magyar nyelv jellemzően más nyelvekkel (elsősorban az ukránnal) együtt, váltakozva jelenik meg. A kárpátaljai ukránok nyelvhasználatában egyértelműen az ukrán nyelv, illetve annak regionális változata dominál. A minta magyar része nyelvhasználatában a magyar nyelv tölt be meghatározó szerepet.

Az empirikus kutatás adatai alapján egyértelmű, hogy a magyar nyelven oktató iskolai hálózat megőrzése és fejlesztése alapvető fontosságú a magyar nyelv hosszú távú megőrzése szempontjából Kárpátalján. Szoros összefüggés mutatkozik ugyanis az oktatás tannyelve és a magyar nyelv családi használata, a magyar nyelv továbbörökítése között.

RÁKÓCZI KRISZTIÁN

MAGYAR-UKRÁN KAPCSOLATOK
AZ EGYÉN ÉS A KÖZÖSSÉG SZINTJÉN,
VALAMINT A MAGYARORSZÁGI
TÁMOGATÁSPOLITIKA MEGÍTÉLÉSE

A kelet-ukrajnai konfliktus kirobbanása óta Magyarország megkülönböztetett figyelemmel kíséri a kárpátaljai társadalmi helyzetet, és kiemelt támogatásokkal igyekszik segíteni nem csupán a kárpátaljai magyarokat, hanem a megye valamennyi lakosát. A TANDEM 2016 kutatás lefolytatásának szükségességét részben ezen támogatási programok társadalmi megítélésének vizsgálata indokolta. Megvizsgáltuk, hogy a kárpátaljai magyar és a többségi ukrán társadalom tagjai miként értékeli ezeket a nemzetpolitikai intézkedéseket, és természetesen kíváncsiak voltunk a kedvezményes honosítás intézményéről alkotott véleményekre is. Jelen tanulmányban bemutatásra kerülnek továbbá a kutatás azon kérdései, melyekkel arra kerestünk választ, hogy a kárpátaljai magyarok és ukránok milyennek látják a két etnikum egymáshoz, valamint más nemzetiségekhez való viszonyát.

Kedvezményes honosítás

Magyarországnak – az Alaptörvény Alapvetésének D) cikkével összhangban, valamint a *Magyar nemzetpolitika – a nemzetpolitikai stratégia kerete* című dokumentum alapján – kiemelt érdeke és nemzetstratégiai célja a külhoni magyar közösségek, így a kárpátaljai magyarság szülőföldjén való boldogulásának elősegítése, identitásának megőrzése és az anyaországgal való együttműködésének előmozdítása. Az új felelősségi alapokon nyugvó megújult nemzetpolitika első intézkedése volt a kedvezményes honosítás törvénybe iktatása. A magyar állampolgársági törvény 2011-ben hatályba lépett módosítása lehetővé tette a határon túli közösségek tagjainak, hogy a szülőföldjükön maradván is megszerezhesék anyaországuk állampolgárságát. Ezt az intézkedést Szlovákia és Ukrajna is számos kritikával illette. Szlovákia egy máig vitatott és feltételezhetően saját alkotmányát is sértő szabályozással „válaszolt” a magyar lépésre: saját állampolgárait fosztja meg állampolgárságuktól abban az esetben, ha azok megszerzik egy másik ország állampolgárságát. Ukrajna esetében

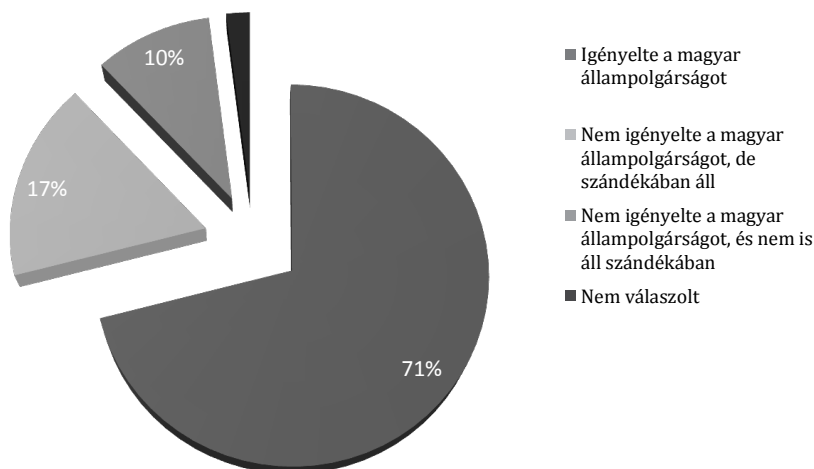
egy, már régóta meglévő ellentmondó és többféleképpen értelmezett szabályozási környezet, valamint az időről időre újult erővel feltámadó ukrán nacionalizmus és oroszellenesség az, ami az elmúlt években több alkalommal is védekező állásba kényszerítette a kárpátaljai kettős állampolgárságú magyarokat. Magyarország és a külhoni magyarok a kedvezményes honosítás lehetőségét fontos és megőrizendő, védendő nemzetpolitikai vívmánynak tekintik, mely által megtörténik a nemzet közjogi egyesítése.

A köznapi vélekedés szerint Ukrajna azon országok közé tartozik, mely tiltja, hogy az állampolgárai több ország állampolgárságával is rendelkezzenek. A valóság ugyanakkor az, hogy az ukrán állampolgárságról szóló törvény 2. paragrafusa mindössze azt mondja ki, hogy amennyiben egy ukrán állampolgár megszerezte valamely más ország állampolgárságát, úgy az Ukrajnával való jogviszonyában csak Ukrajna állampolgárának ismerik el. Ez nem értelmezhető a kettős állampolgárság tiltásaként, miután az ukrán állampolgárság elvesztése nem automatikusan történik meg egy másik ország állampolgárságának felvételével, hanem kizárólag abban az esetben, ha megjelenik Ukrajna elnökének rendelete az állampolgárság megszüntetéséről egy bizonyos személy vonatkozásában.¹ Az ukrán politikában időnként felmerül, hogy retorziókkal élnének a kettős (többes) állampolgárokkal szemben, ám a legkülönbözőbb erre irányuló indítványok rendszerint üres fenyegetések maradnak. Kétségtelen, hogy a kettős állampolgárságúak aránya nagyon magas Ukrajnában, igaz konkrét adatokkal nem rendelkezünk, legfeljebb becslésekkel találkozhatunk e témában. Több hírportál is tényként kezelte, hogy például a Krím-félsziget Oroszország általi annektálását megelőzően több mint százezer helyi lakosnak volt az ukrán mellett orosz állampolgársága.² Abban a szakértők egyetértenek, hogy a kettős állampolgárság korlátozását kilátásba helyező ukrán lépések az országban élő nagyszámú orosz népesség ellen irányulnak: a 2001-es népszámlálás szerint a 46 milliós Ukrajna lakóinak 30%-a orosz anyanyelvű, és ezek mintegy fele tartotta magát orosz nemzetiségűnek.

A TANDEM 2016 kutatás során megvizsgáltuk, hogy Kárpátalja lakossága miként viszonyul a magyar állampolgárság könnyített megszerzéséhez. Megkérdeztük a magyar almintá válaszadóit, hogy éltek-e a kedvezményes honosítás lehetőségével, illetve további kérdésekkel vizsgáltuk döntésük motivációit, vagyis azt, hogy milyen megfontolásból kértek, vagy kérnék a későbbiekben a magyar állampolgárságot.

1 Kettős állampolgárság: tények és mítoszok. *Kárpátalja Ma*, 2015. január 31. Letöltés helye: www.karpatalja.ma; letöltés ideje: 2017. 11. 10.

2 Why Crimea is so dangerous? *BBC*, 2014. március 11. Letöltés helye: www.bbc.com; letöltés ideje: 2017. 11. 10.

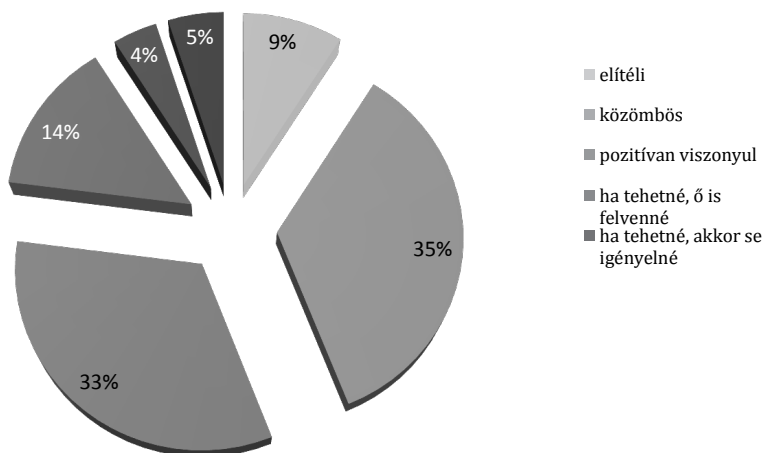

1. ábra: A magyar állampolgársággal rendelkezők aránya a magyar almintában

Az 1. ábra szerint a magyar almintá válaszadóinak közel háromnegyede (71%) rendelkezik magyar állampolgársággal, további 17% pedig tervezi a kedvezményes honosítási eljárás megindítását. A megkérdezettek mindössze tizede nyilatkozott úgy, hogy nem áll szándékában felvenni a magyar állampolgárságot és csupán a válaszadók 2%-a nem válaszolt a feltett kérdésre.

A válaszadókat megkértük arra is, hogy becsüljék meg, hány kárpátaljai magyar igényelte 2011 óta a magyar állampolgárságot. A magyar almintá válaszadói szerint mintegy 67 ezer kárpátaljai magyar élt ezzel a lehetőséggel, az ukrán almintá válaszadói ennél jóval kevesebbre, mindössze 33 ezerre teszik azok számát, akik a kettős állampolgárságról szóló törvény hatályba lépése óta felvették a magyar állampolgárságot.

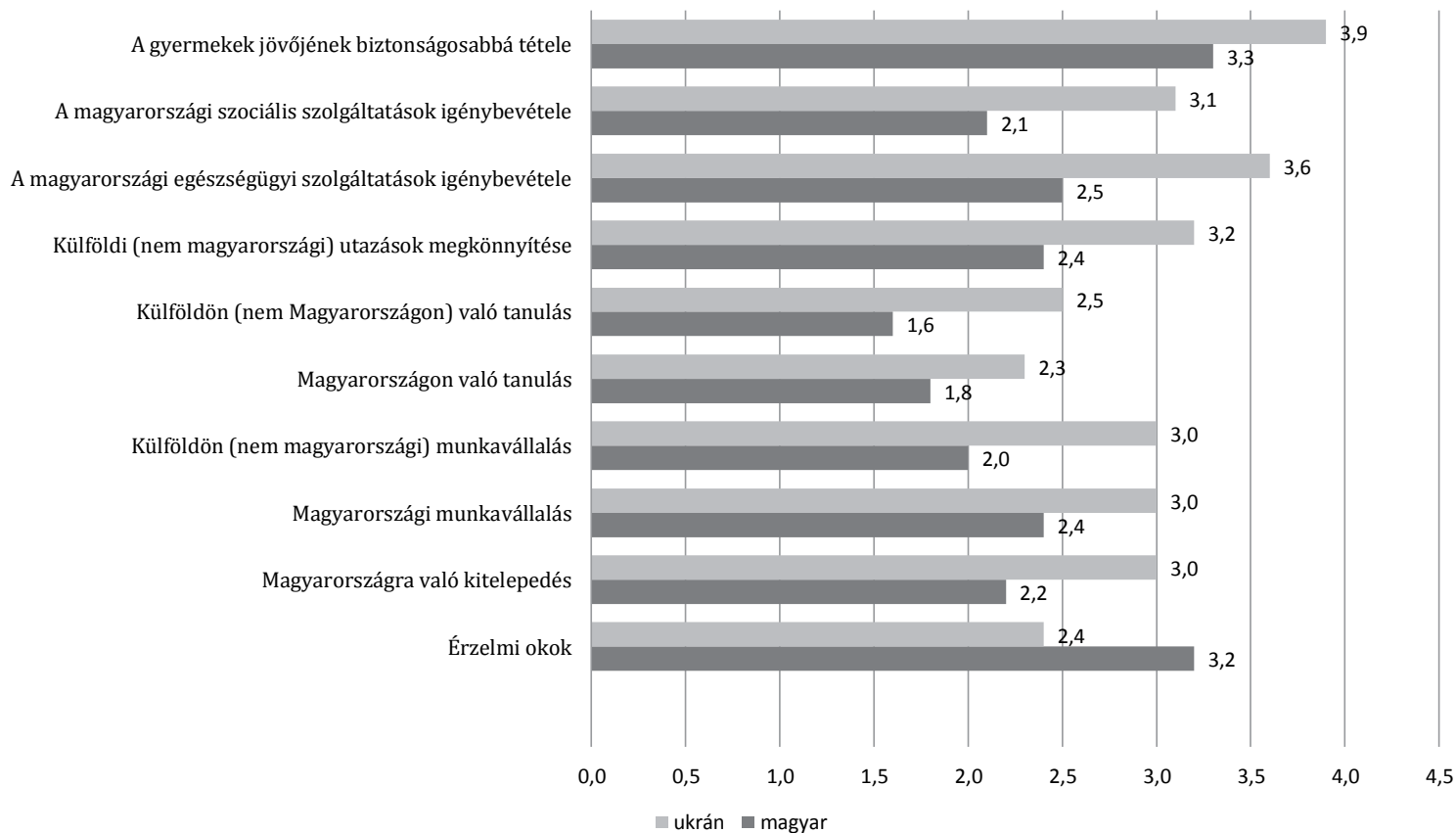
Az ukrán almintában megkérdezetteknél kíváncsiak voltunk arra, miként értékelik azt, hogy a kárpátaljai magyarok a kedvezményes honosításnak köszönhetően nagy számban váltak magyar állampolgárokká, miközben az ukrán állampolgárságukról sem mondtak le. A válaszadók 9%-a értékelte negatívan a kárpátaljai magyarok ezen tettét, bő egyharmaduk (35%) pedig közömbös ezzel kapcsolatban. Ugyancsak egyharmad (33%) azok aránya, akik pozitívan viszonyulnak a magyarok kettős állampolgárságához, sőt a megkérdezettek 14%-a úgy nyilatkozott, hogy ha lehetősége lenne rá, ő maga is kérvényezné a kedvezményes honosítást. A válaszadók 4%-a mondta azt, hogy ha tehetné, akkor sem igényelné a magyar állampolgárságot, 5% pedig nem tudott, vagy nem akart válaszolni a feltett kérdésre. (2. ábra)

2. ábra: Az ukrán kérdőívben megkérdezettek viszonyulása a kettős állampolgárság kérdéséhez

Amint láthattuk, a magyar alminta válaszadóinak 71%-a nyilatkozott úgy, hogy megkapta a magyar állampolgárságot, további 17% pedig azt mondta, hogy szándékukban áll azt igényelni. Tőlük, valamint az ukrán alminta azon válaszadói közül, akik ha tehetnék, kérvényeznék a magyar állampolgárságot, megkérdeztük, hogy mik voltak, illetve mik lennének döntésük legfőbb motivációs tényezői.

Amint a 3. ábra adataiból kitűnik, a felsorolt válaszlehetőségek közül az ukrán alminta válaszadói számára legerőteljesebb motivációs erővel az bírta, hogy magyar állampolgárként nagyobb biztonságban tudná gyermekeik jövőjét, lehetőségük lenne a magyar egészségügyi szolgáltatások igénybevételére, továbbá Magyarország schengeni övezeti tagságának köszönhetően biztosított lenne a szabad mozgás lehetősége az Európai Unióban. A magyarországi munkavállalás és letelepedés lehetősége ugyancsak vonzó tényező a magyar állampolgárság esetleges igénylésében az ukrán alminta válaszadóinál, míg az érzelmi okok, valamint a tanulási lehetőségek kiszélesedése a legkevésbé bírnának motivációs tényezővel. A magyar alminta válaszadói körében az érzelmi okok, valamint a gyermekeik jövőjének biztonságosabbá tétele az elsődleges motivációs ok. A magyarországi munkavállalás, valamint a Magyarországra való kitelepedés lehetősége a válaszadók harmadánál egyáltalán nem játszott szerepet a magyar állampolgárság igénylésében. A magyarországi szociális szolgáltatások igénybevételének (pl. munkanélküli segély, nyugdíj), valamint a külföldi – nem magyarországi – munkavállalásnak a lehetősége minden második embernél bírt relevanciával. A magyar alminta válaszadói között a Magyarországon, vagy a külföldön való tanulási lehetőség nyomott latba a legkevésbé az állampolgárság igénylésekor. Összességében a kapott eredmények megerősítik azt az általános vélekedést, miszerint a könnyített honosítás leginkább érzelmi szempontból fontos a külhoni magyar közösségek – esetünkben a kárpátaljai magyarok – számára.

3. ábra: A magyar állampolgárság igénylésének motivációi a magyar és az ukrán almintában adott válaszok alapján

A magyar almlnta azon válaszadóinak motivációira is kíváncsiak voltunk, akik úgy nyilatkoztak, hogy nem éltek és a jövőben sem kívánnak élni a kedvezményes honosítás lehetőségével. A kapott eredményekből messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le, mert nagyon kevés, mindössze 31 ilyen válaszadó volt. 12 lehetséges indokot soroltunk fel nekik, közülük csak egy volt olyan, amit a 31 válaszadó legalább a fele megjelölt, mégpedig azt, hogy „magyar állampolgárság nélkül is magyar vagyok”.

A magyar támogatáspolitiká megítélése

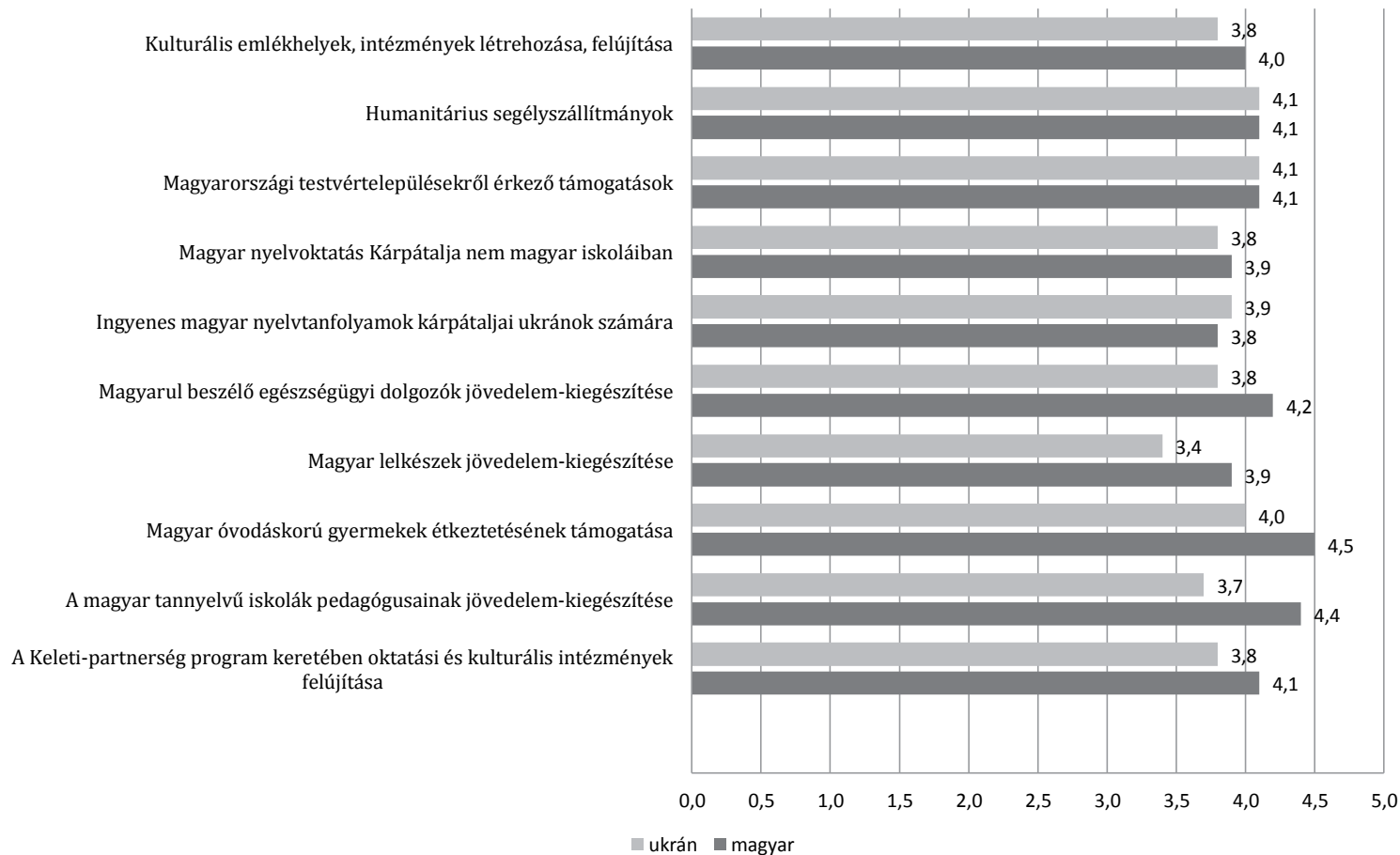
A kelet-ukrajnai konfliktus kirobbanása óta Magyarország figyelemmel kíséri az ukrainai helyzetet, és kiemelt szociális támogatásokkal igyekszik segíteni nem csupán a kárpátaljai magyarokat, hanem a megye valamennyi lakosát. Ezzel összefüggésben került sor az 1935/2015. (XII. 12.) Kormányhatározat elfogadására, mellyel Dr. Grezsa Istvánt Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Kárpátalja együttműködésének és összehangolt fejlesztési feladatainak kormányzati koordinációjáért felelős kormánybiztosává nevezte ki a magyar kormány. A határozat szerint a kormánybiztos e feladatkörében javaslatot tesz a Kárpátalján élő magyar közösségek szociális helyzetét megerősítő egészségügyi, családtámogatási, gyermeknevelési, gyermekétkeztetési támogatási programokra, illetve egyéb karitatív, egyházi és szociális programokra, valamint összehangolja e programok végrehajtását. 2016 első felében már elindult számos, a kárpátaljai szociális válságra reagáló program, így a TANDEM 2016 kutatás során kíváncsiak voltunk arra, hogy a megye lakosai körében ezek mennyire ismertek, illetve milyen fogadtatásra találtak.

Tíz programot említettünk a megkérdezetteknek, a lakosság kis, 10%-nál kisebb hányada nem hallott csak ezekről az intézkedésekről. A magyar almlnta válaszadói legkevésbé a Keleti-partnerség programkeretében felújított intézményekről hallottak (7%), míg az ukrán nyelvű kérdőívekben a magyar lelkészek jövedelemkiegészítése kapta a legmagasabb „nem hallottam róla” értékelést (9%). Nem tekintette fontos intézkedésnek a lelkészek jövedelemkiegészítésének kérdését a magyarok 10, az ukránok 17%-a. A tíz megfogalmazott program közül ezeknél mértük a legmagasabb „nem fontos” értékelést. A magyarok az ukrán nyelvtanfolyamok kérdéséhez viszonyulnak a leginkább közömbösen, 22%-uk szerint „fontos is, meg nem is” az ingyenes nyelvtanfolyamok indítása, 17%-uk pedig ugyancsak közömbösen viszonyul a magyar nyelvoktatás kérdéséhez a nem magyar tannyelvű iskolákban. Az ukrán kérdőívben megkérdezettek leginkább a lelkészek jövedelemkiegészítése és a kulturális intézmények, műemlékek létrehozása, felújítása kapcsán mutatkoztak közömbösnek (31–31%).

Az intézkedések megítélése azonban összességében nagyon pozitív: a magyar almintaválaszadói a legtöbb intézkedést 80% fölötti arányban ítélték fontosnak. A legtöbben az óvodáskorú gyermekek étkeztetését (93%), valamint a magyar pedagógusok jövedelemkiegészítését (90%) ítélték fontosnak. Még a legalacsonyabb támogatottságú intézkedést (ingyenes magyar nyelvtanfolyamok) is a magyar almintában megkérdezettek kétharmada (67%) értékelte egyértelműen pozitívan. Az ukránok körében – köszönhetően annak, hogy az intézkedésekhez közömbösebben viszonyulnak mint a magyarok – a „tetszési indexek” alacsonyabbak. A 10 intézkedésből hetet a megkérdezettek abszolút többsége fontosnak tartott; a fontossági sor elején a testvértelepülési támogatásokat és a humanitárius támogatásokat találjuk 68, illetve 65%-os pozitív értékelés mellett (4. ábra).

Az említett programok közül kettő kifejezetten a nem magyar lakosságnak szól: a magyar nyelv oktatása a megye nem magyar iskoláiban, valamint az ingyenes nyelvtanfolyamok szervezése a többségi nemzet tagjai részére. Az utóbbi nyelvtanfolyamot 2017 decemberében már ötödik alkalommal hirdette meg a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Az intézmény adatai szerint jelentős az érdeklődés a képzés iránt, általában 4000 körül van a jelentkezők száma.³ A magyarnyelv-tudás pedig többek közt azért vonzó a kárpátaljai felnőtt lakosság körében, mert azzal megnő a magyar állampolgárság felvételének esélye.

3 Immár ötödik alkalommal indultak magyar, mint idegen nyelv tanfolyamok Kárpátalján. *Kárpátinfo*, 2018. 02. 06. Letöltés helye: www.karpatinfo.net; letöltés ideje: 2018. 02. 07.

4. ábra: Jelentős nemzetpolitikai és gazdasági intézkedések megítélése a magyar és az ukrán kérdőív válaszadói körében

Az etnikai tér észlelése

Mindkét alminta válaszadóit megkértük arra, becsüljék meg, hogy a kárpátaljai lakosság mekkora hányadát alkotják az ukránok, a magyarok, az oroszok és a ruszinok. Az utolsó, 2001-ben tartott népszámláláskor a megye összlakosságának 80,5%-át tették ki az ukránok, míg legnagyobb nemzeti kisebbségként a magyarság adta Kárpátalja népességének 12,1%-át. A felmérés alapján elmondhatjuk, hogy a magyar almintában megkérdezettek a ténylegesnél közel kétszer akkorának látják magukat, 22%-os arányt tulajdonítanak maguknak. A többségi nemzet tagjai is nagyobboknak vélik a magyar közösséget a valóságosnál: az ukránok szerint Kárpátalja lakosságának 19%-át teszik ki a magyarok. A fentiekből következően nem csupán a magyarok, de az ukránok is a ténylegesnél kisebb létszámúnak vélik a többségi nemzet tagjainak arányát a megyében. A magyarok mindössze 55%-ra becsülik az ukránok arányát, míg a ruszinokét 11, az oroszokét pedig 12%-ra. Az ukránok úgy vélik, saját arányuk 60,5%-os, a ruszinoké 12, az oroszoké pedig 8,5%-os.

A kérdőív nyelve	Kárpátalja lakosságának hány százaléka ukrán?	Kárpátalja lakosságának hány százaléka magyar?	Kárpátalja lakosságának hány százaléka orosz?	Kárpátalja lakosságának hány százaléka ruszin?
Magyar	55	22	12	11
Ukrán	60,5	19	8,5	12

1. táblázat: Az ukránok, a magyarok, az oroszok és a ruszinok becsült aránya a magyar és az ukrán kérdőív válaszadói szerint

Mint említettük, utoljára több mint másfél évtizeddel ezelőtt tartottak népszámlálást Ukrajnában, az viszont biztosra vehető, hogy a nemzetiségi arányok 2001-hez képest alig változtak. 2001-ben a ruszin nemzetiségre nem kérdeztek rá, hiszen azt – ahogy korábban

a Szovjetunióban –, úgy az utódállam Ukrajnában sem ismerték el önálló nemzetiségként. A magyarságnak a valóságostól jelentősen nagyobb becsült aránya részben azzal magyarázható, hogy a magyarok Kárpátalján egy viszonylag jól behatárolható területen, tömbben élnek, így saját magukat a megye összlakosságának szintjén is nagyobbban – mintegy kétszer akkorának – látják. A másik ok pedig leginkább annak tudható be, hogy a kárpátaljai ukránok körében – köszönhetően javarészt az orosz-ukrán konfliktus nyomán kialakult általános gazdasági-politikai bizonytalanságnak – egy egyre nagyobb presztízzsel bíró Magyarország-képet találunk, ami együtt jár a magyar nemzethez való közeledéssel is. Amint láttuk, a magyar nemzetspolitikai intézkedések pozitív fogadtatásra találtak az ukránok körében is, és ez az erőteljes, a helyi élet egyre több területén megnyilvánuló „magyar jelenlét” hozzájárulhat ahhoz, hogy az ukránok szemében is egy a valóságostól nagyobb kárpátaljai magyar közösség képe éljen.

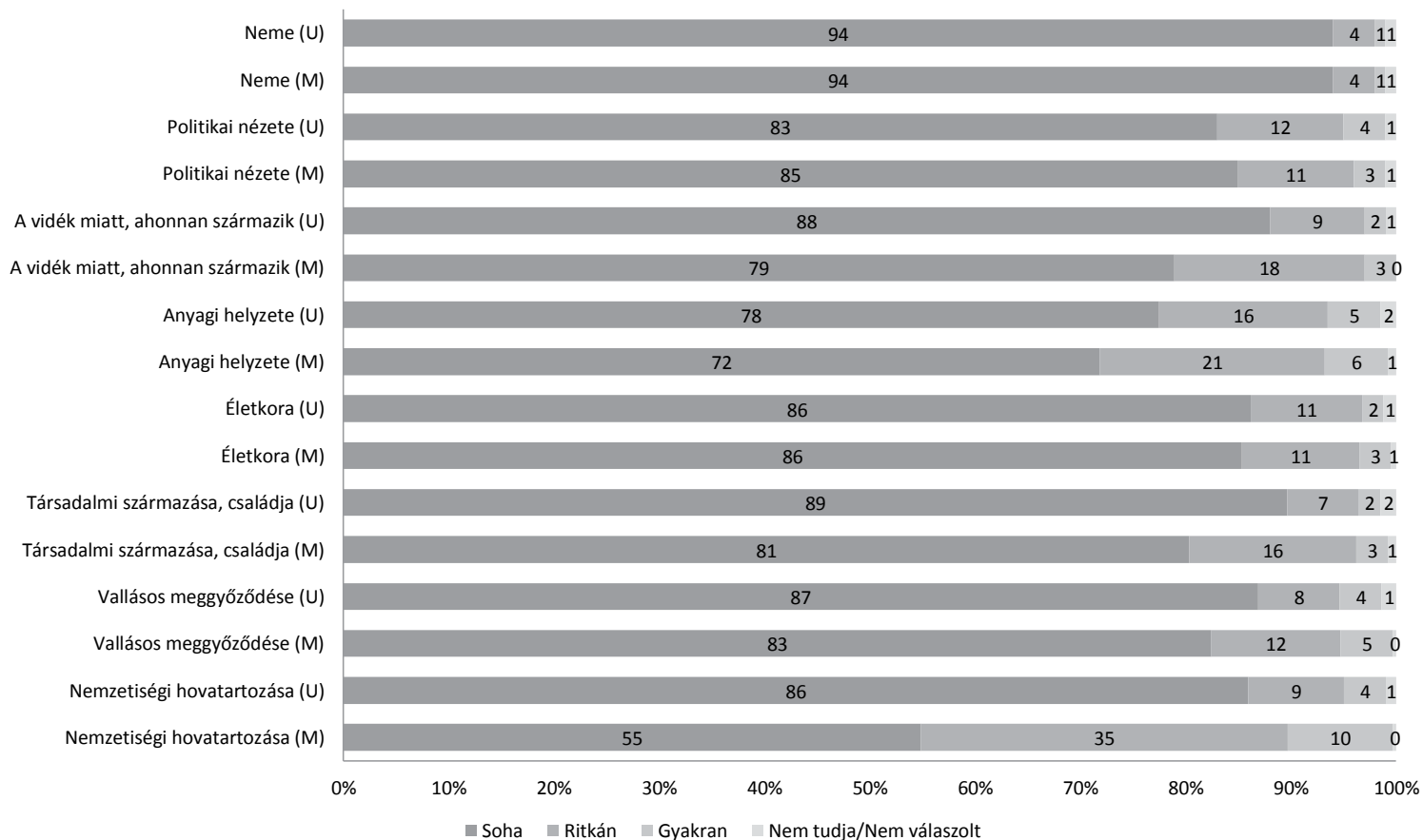
A hátrányos helyzet észlelése

A TANDEM 2016 kutatás során vizsgáltuk volt-e igazságtalanság-élményben része a megkérdezetteknek. Amint az 5. ábra alapján látható, egy területet leszámítva a magyarok nagy részét soha nem érte hátrányos megkülönböztetés neme (94%), politikai nézete (85%), származási helye (79%), anyagi helyzete (72%), életkora (86%), társadalmi származása (81%), vagy vallásos meggyőződése (83%) miatt. A megkérdezett magyarok harmada (35%) ugyanakkor úgy nyilatkozott, hogy nemzetiségi hovatartozása miatt ritkán ugyan, de érte hátrányos megkülönböztetés, míg a megkérdezettek 10%-ának élete során gyakran volt része igazságtalanság-élményben magyarsága miatt. Ha megvizsgáljuk az ukrán nyelvű kérdőívben megkérdezettek válaszait, azt találjuk, hogy a felsorolt területek egyikén sem találunk olyan arányú hátrányos megkülönböztetést, mint amekkoráról a magyarok nyilatkoztak a nemzetiségi hovatartozás tekintetében. Az ukránok egyébként 86%-a nyilatkozott úgy, hogy soha nem volt része igazságtalanság-élményben nemzetisége miatt, míg 9%-uk ritkán, 4%-uk pedig gyakran találkozott ilyen jellegű hátrányos megkülönböztetéssel. Összességében látható, hogy a magyar és az ukrán mintában megkérdezetteket ugyanolyan arányban érte hátrányos megkülönböztetés életkora (14, illetve 13%), politikai nézete (14, illetve 16%) és neme (5–5%) miatt. A többi négy kategóriánál már nagyobb különbségekkel találkozhatunk, és mindegyik esetében a magyarok számoltak be magasabb arányban őket ért hátrányos megkülönböztetésről. Vallásos meggyőződése miatt a magyarok 17, az ukránok 12%-ának volt negatív tapasztalata, társadalmi (családi) származás miatt a magyarok 19, az ukránok 9%-át érte hátrányos megkülönböztetés. A vidék, ahonnan származik kategóriát a magyarok 21, az ukránok 11%-a jelölte meg mint őket akár ritkán,

akár pedig gyakran ért hátrányos megkülönböztetési forrásként. Az anyagi helyzet miatt a magyarok 27, az ukránok 21%-ának volt része igazságtalanság-élményben. Ez a terület volt egyébként az, amit az ukránok a legnagyobb arányban jelöltek meg olyan kategóriaként, ahol érte őket hátrányos megkülönböztetés. A magyar alminta válaszadói pedig a nemzeti-ségi hovatartozás miatti hátrány után ennél a kategóriánál számoltak be a legtöbb negatív tapasztalatról.

Amennyiben a fenti eredményeket összevetjük a *Kárpát Panel 2007* című kutatás eredményeivel, akkor láthatjuk, hogy a tíz évvel korábbi adatfelvételnél a legtöbb területen hasonló arányban számoltak be hátrányos megkülönböztetésről a megkérdezettek. A 2007-es kutatás adatai szerint a magyarokat soha nem érte hátrányos megkülönböztetés neme (94%), politikai nézete (77%), származási helye (84%), anyagi helyzete (70%), életkora (85%), társadalmi származása (79%), vallásos meggyőződése (85%), nemzetiségi hovatartozása (49%) miatt. Két kategória esetében tapasztalhattunk jelentősebb javulást a 2016-os kutatás során: politikai nézete miatt hátrányos megkülönböztetésről nyolc, míg nemzetiségi hovatartozása miatti negatív tapasztalatról hat százalékkal kevesebben számoltak be. A származási helyet ellenben 5%-kal többen jelölték meg hátrányos megkülönböztetés okaként 2016-ban, mint 2007-ben. A többi területen érdemi változást nem tapasztaltunk a megkérdezettek válaszai alapján.⁵

5 Molnár Eleonóra – Orosz Ildikó: Kárpát Panel – Kárpátalja. In: Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái (Gyorsjelentés)*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2007. 185–243, itt: 203.

5. ábra: A hátrányos megkülönböztetésről vallók aránya a magyar (M) és az ukrán (U) kérdőívben megkérdezettek körében

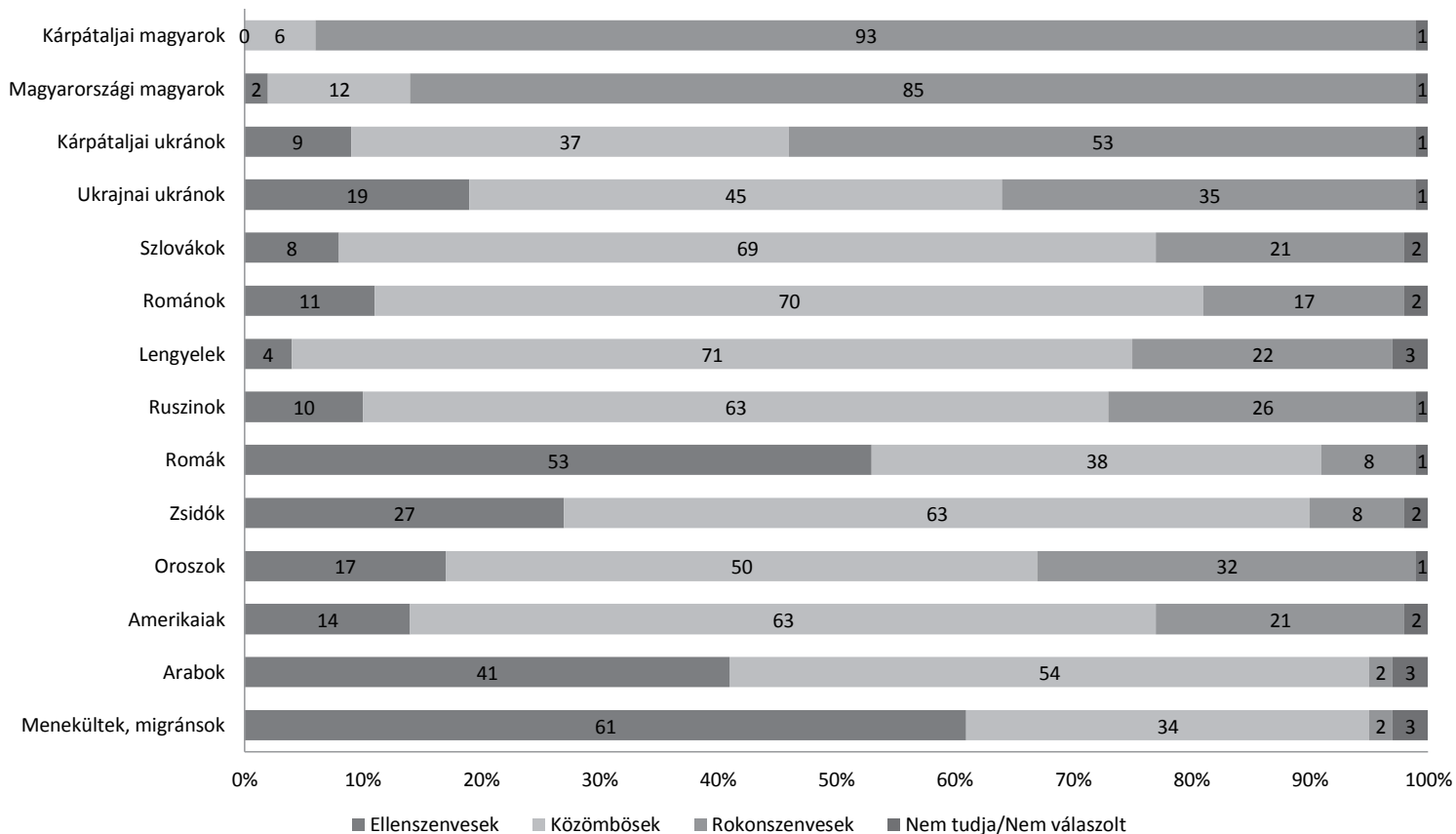
Megkérdeztük azokat, akik a fenti kategóriák közül akár csak egynél is úgy nyilatkoztak, hogy érte már őket hátrányos megkülönböztetés, mondják meg, hogy arra milyen élethelyzetben, vagy milyen intézmény által került sor. A válaszadók a felsorolt tíz válaszlehetőségből többet is megjelölhettek. Mindkét almintában a rendőrségre panaszkodtak a legkevesebben. A magyar almintá válaszadói leginkább a hivatali ügyintézés során (58%), valamint az egészségügyi szolgáltatások igénybevételekor (46%) érezték úgy, hogy negatív megkülönböztetésben van részük. Az ukrán almintá válaszadói pedig elsősorban a munkahelyükön (37%), illetve a szomszédjaik által (36%) részesültek valamilyen hátrányos megkülönböztetésben.

A tolerancia kérdése

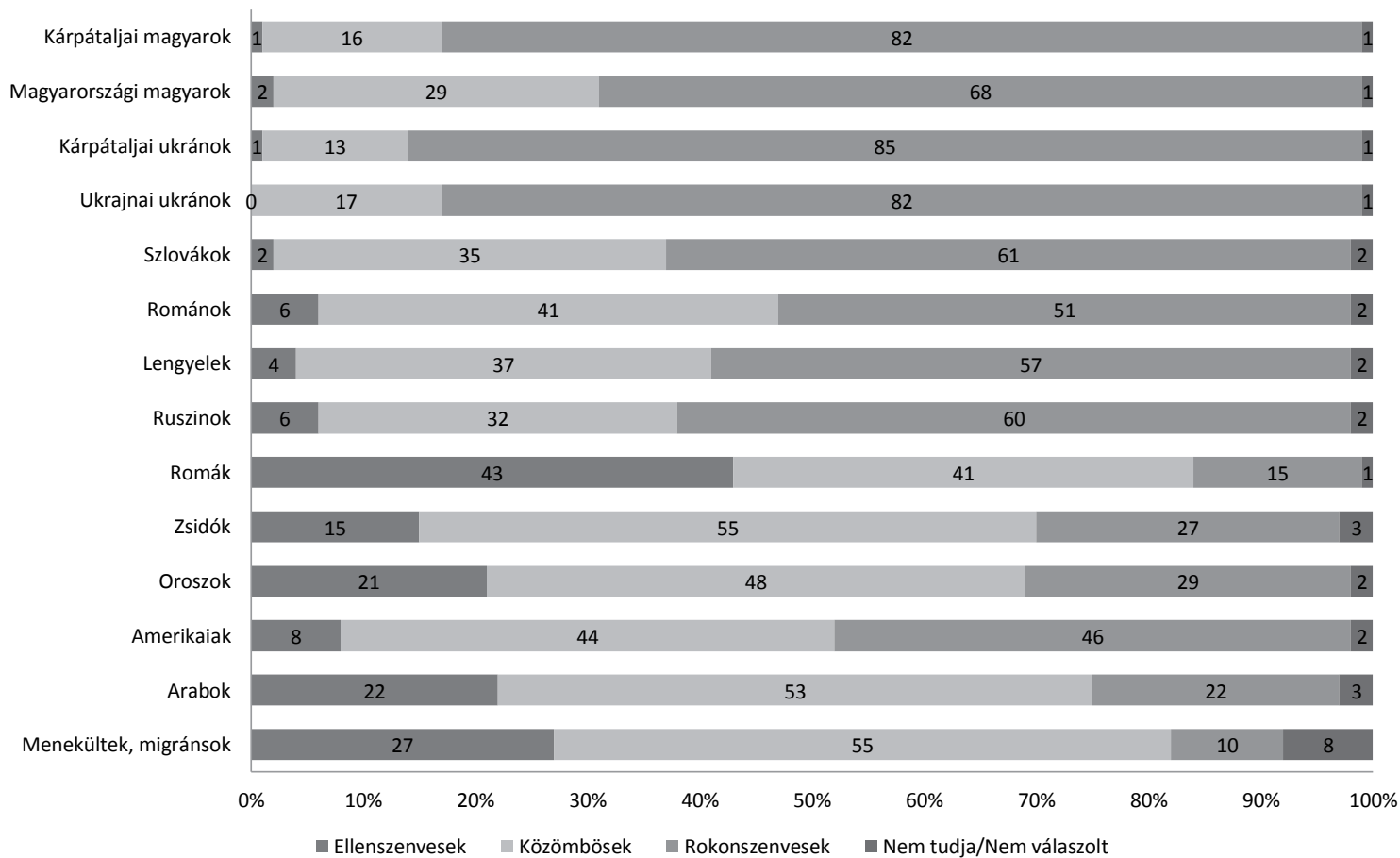
A felmérés szerint a kárpátaljai magyarok a legkülönbözőbb népekkel szemben leginkább közömbösek: a lengyelekkel szemben 71%, a románokkal 70%, a szlovákokkal 69%, a ruszinokkal 63%, az amerikaiakkal szemben ugyancsak 63% százalék érez így, a megkérdezettek mintegy ötöde pedig rokonszenvez velük. A zsidók kapcsán szintén a megkérdezettek 63%-a érez közömbösen, de itt már jelentősebb – 27 százalékos – a velük szembeni ellenszenvükről vallók aránya, míg a velük rokonszenvezők aránya 8%. A leginkább ellenszenvesnek a kárpátaljai magyarok a migránsokat (61%), a romákat (53%) és az arabokat (41%) tartják. Az ukrainai ukránok és az oroszok megítélésében nincs jelentős különbség a kárpátaljai magyarok esetében: mindkét csoportot a magyarok közel ötöde tartja ellenszenvesnek, harmaduk pedig rokonszenvezik velük. A kárpátaljai ukránok magyarok általi megítélése nagyságrendekkel jobb: míg az ukrainai ukránokat 35 százalék tartja rokonszenvesnek, addig a megyében élő ukránokkal a magyarok 53 százaléka szimpatizál. A kárpátaljai magyarok számára a legrokonszenvesebbek maguk a kárpátaljai magyarok, valamint az anyaországi magyarok: a magyarországi magyarokkal 85, míg a kárpátaljai magyarokkal 93 százalék szimpatizál (6. ábra). Az utóbbi adat kapcsán hangsúlyozzuk, hogy az anyaországiak megítélésében erőteljes javulás figyelhető meg a *Kárpát Panel 2007* című kutatás adataihoz képest. A 2007-es kutatás adatai szerint a kárpátaljai magyarok 60%-a rokonszenvezett a magyarországi magyarokkal.⁶ A pozitív változás minden bizonyítással annak köszönhető, hogy a 2007-es adatfelvétel idején még viszonylag friss élmény volt a külföldiek körében a 2004-es sikertelen népszavazás a kettős állampolgárságról, míg a 2016-os kutatás idején már számos jelentős nemzetpolitikai intézkedés pozitív hozadékát élvezhette a kárpátaljai magyarság.

6 Uo. 191 és 201.

Amennyiben a fenti adatokat összevetjük az ukránok körében végzett felmérés eredményeivel, a 7. ábra alapján azt találjuk, hogy a többségi nemzethez tartozók toleránsabbak a más etnikumhoz tartozókkal szemben. Az ukrán minta válaszadói a kárpátaljai magyarokat hasonló arányban tartják rokonszenvesnek (82%), mint az ukrainai ukránokat (82%), illetve a kárpátaljai ukránokat (86%). A negyedik legrokonszenvesebb csoportot a magyarországi magyarok képezik az ukránok szemében – a válaszadók 68%-a szimpatizál velük. A szlovákok, ruszinok, lengyelek és románok megítélése szintén kedvező: 60% körüli ezen etnikumok kedvező megítélése. Az arabokat 22, az oroszokat 21, a zsidókat 15% tartja ellenszenvesnek, míg 22, 29, illetve 27% rokonszenvesnek ítéli őket. Az amerikaiak megítélése lényegesen jobb, mint az oroszoké: velük a válaszadók 46%-a szimpatizál és mindössze 8%-uk tartja ellenszenvesnek őket. A legelutasítottabb csoportot a menekültek/migránsok és a romák alkotják: a megkérdezettek 27%-a ellenszenvesnek tartja a migránsokat, 55%-a pedig semlegesen viszonyul hozzájuk, miközben 10% rokonszenvez velük. A romák esetében az elutasítottság 43%-os, a velük rokonszenvezők aránya 15%.

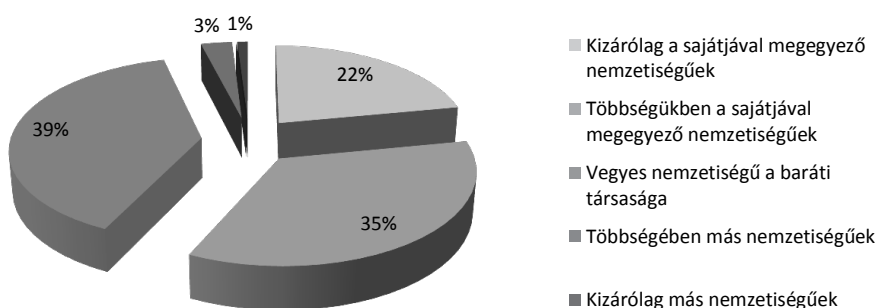
6. ábra: A magyar almintában megkérdezettek viszonyulása az egyes etnikai csoportokhoz

7. ábra: Az ukrán almintában megkérdezettek viszonyulása az egyes etnikai csoportokhoz

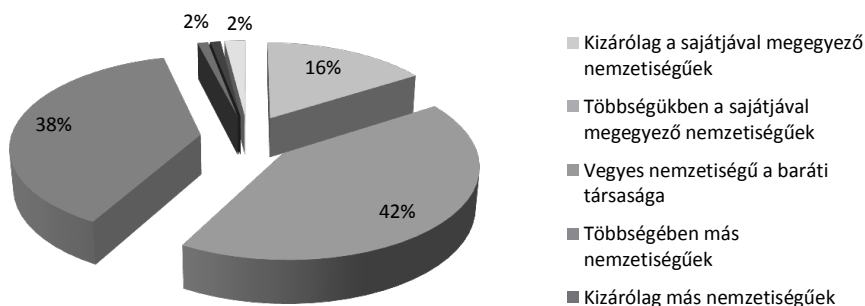
Kapcsolatok az egyén és a közösség szintjén

Mindkét al minta válaszadóit megkérdeztük, hogy nemzetiségi szempontból inkább homogén, vagy heterogén-e a baráti társasága. A két mintában hasonló válaszok születtek. A kárpátaljai magyarok baráti kapcsolatait vizsgálva láthatjuk, hogy 57%-uk leginkább a magyar nemzetiségűekkel ápol baráti viszonyt, 39%-nak pedig vegyes nemzetiségű a baráti társasága. Elenyésző, mindössze a magyar al minta 3%-a nyilatkozott úgy, hogy többségben a magyartól eltérő nemzetiségűekkel ápol baráti viszonyt (8. ábra).

8. ábra: A magyar nyelvű kérdőívet kitöltők baráti kapcsolatai nemzetiség szerint

Az ukrán minta esetében nem találhatók nagy különbségek a magyar al minta eredményeihez képest: a megkérdezettek 58%-át inkább a saját nemzetiségének megfelelő személyekhez fűzi baráti viszony, vegyes összetételű baráti társaságról 38% nyilatkozott. A legjelentősebb eltérés ennél a kérdésnél a magyar al mintához képest abban figyelhető meg, hogy a megkérdezettek hat százalékkal kevesebben ápolnak baráti viszonyt kizárólag a sajátjukéval megegyező nemzetiségűekkel, mint a magyarok (9. ábra).

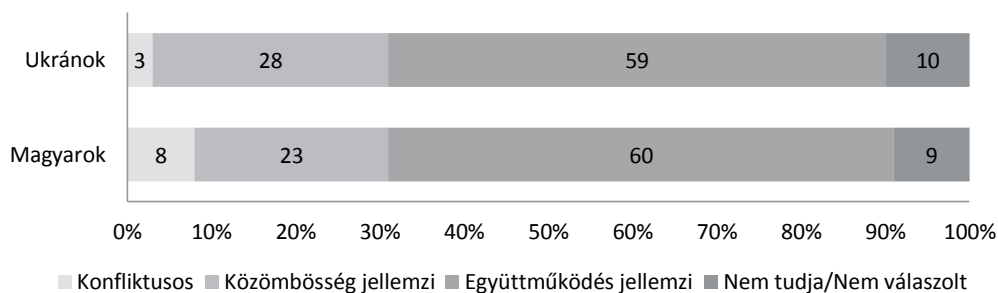

9. ábra: Az ukrán nyelvű kérdőívet kitöltők baráti kapcsolatai nemzetiség szerint

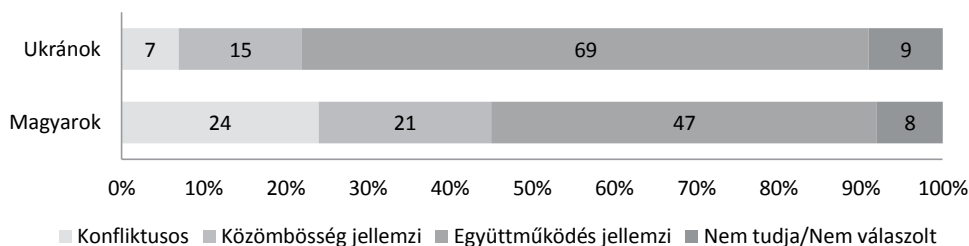
Az ukrán és a magyar válaszadókat is megkérdeztük arról, hogy a másik nemzetből származókat elfogadná-e a települése lakosaként, munkatársaként, szomszédjának, barátjának, valamint házastársának, illetve közeli rokonának. Ennél a kérdésnél a magyar válaszadók bizonyultak nyitottabbnak a másik nemzet tagjai iránt. A magyar alminta válaszadóinak 92–95%-a mondta azt, hogy elfogad egy ukránt a települése lakójaként, munkatársaként, szomszédjaként, valamint barátjaként is. Házastársként a magyar alminta válaszadóinak 84%-a fogadna el egy ukránt. Az ukrán almintában megkérdezettek hasonló arányban fogadnak el egy magyart a településük lakosaként, vagy munkatársukként és szomszédjukként, mint a magyar alminta válaszadói. 87%-uk mondta azt, hogy egy magyart elfogadna a barátjának, házastársként, vagy közeli rokonként viszont mindössze 70%-uk látna szívesen magyar nemzetiségű személyt.

Megvizsgáltuk, hogy a megkérdezettek miként értékelik a többségi nemzet és a magyarok közti viszonyt országos (Ukrajna), megyei (Kárpátalja), valamint települési szinten (arra a településre vonatkoztatva, ahol az adatközlő él). A 10., 11. és 12. ábra adataiból kitűnik, hogy az ukrán alminta válaszadói egyértelműen jobbnak látják a két nemzet kapcsolatát. Konfliktusos viszonyról települési, megyei és országos szinten is jóval kevesebben beszéltek, mint a magyar alminta válaszadói. Országos szinten az ukrán válaszadók 8%-a, megyei szinten pedig 7%-a vélekedett úgy, hogy a két nemzet együttélése konfliktusokkal terhelt. Ezzel szemben a magyar válaszadók közül mindhárom szinten nagyságrendekkel többen beszéltek konfliktusos viszonyról. Mindkét minta esetében igaz, de a magyar almintánál sokkal jobban szembetűnik, hogy a települési szinttől az országos felé haladva egyre inkább konfliktusos kapcsolatról beszélnek a válaszadók. Települési szinten a magyar válaszadók csupán 8%-a beszélt konfliktusos viszonyról, megyei szinten ez az arány 24, országos szinten pedig 26%-os. Az előzőeknek megfelelően az ukrán megkérdezettek egyértelműen együttműködőbbnek látják a magyarok és az ukránok viszonyát. Települési szinten 59, Kárpátalja vonatkozásában 69, országos szinten pedig 48% nyilatkozott együttműködésről. A magyarok esetében egyértelmű, hogy minél szélesebb dimenzióban gondolnak a két nép kapcsolatára, annál negatívabb értékelést adtak. A konfliktusos viszonyról beszélők fentebb ismertetett arányai mellett az együttműködésről nyilatkozók aránya megerősíti az előbbi állítást: míg települési szinten a magyar alminta válaszadóinak 60%-a beszélt együttműködésről, addig megyei szinten ez az arány 47, országos szinten pedig mindössze 26%. Az ukrán válaszadók egyértelműen a két nemzet megyei szintű együttműködését tekintik a legpozitívabbnak. Érdeemes kiemelnünk, hogy mindkét alminta esetében magas, 10% körüli volt azok aránya, akik nem tudták, vagy nem akarták megítélni a két nemzet kapcsolatára vonatkozó kérdéseket.⁷

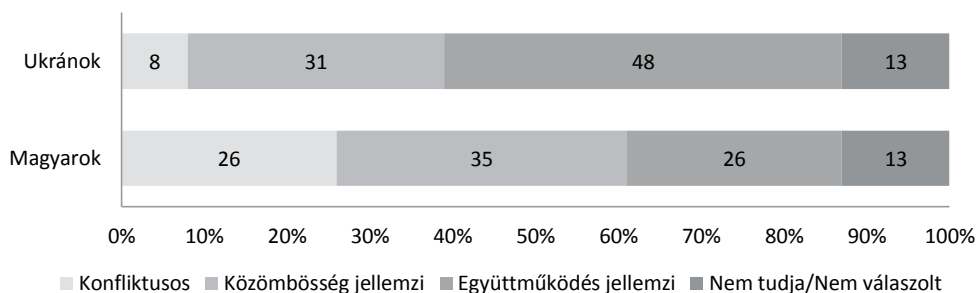
7 Vö: Hires-László Kornélia: *„Az öreg fát már nagyon nehéz kivágni”*. PoliPrint Kft.: Ungvár, 2010. 53–60.

10. ábra: Az ukrainai magyarok és ukránok közti kapcsolat megítélése települési szinten

11. ábra: Az ukrainai magyarok és ukránok közti kapcsolat megítélése megyei szinten

12. ábra: Az ukrainai magyarok és ukránok közti kapcsolat megítélése országos szinten

Összegzés

Jelen tanulmányban azt vizsgáltuk, hogy a magyar és az ukrán nemzetiségűek milyenek látják a két etnikum egymáshoz való kapcsolatát Kárpátalján, illetve miként értékelik a legfontosabb nemzetpolitikai intézkedéseket, ezen belül is hangsúlyosan a kedvezményes honosítás lehetőségét.

Az etnikai tér észlelésének vizsgálatakor azt találtuk, hogy mind a magyar, mind pedig az ukrán almintá válaszadói a valóságosnál jóval nagyobbban – mintegy kétszer akkorának – látják a kárpátaljai magyar népességet. Ennek oka lehet, hogy a kárpátaljai ukránok körében egy növekvő presztízzsel bíró Magyarország-képet találunk. Láthattuk, a nemzetpolitikai intézkedések fogadtatása az ukránok körében is rendkívül pozitív, a célzottan az ő részükre meghirdetett programok hozzájárulnak a magyar nemzethez való közeledésükhöz.

Az igazságtalanság-élmények vizsgálatakor kiderült, hogy nemzetisége miatt minden második kárpátaljai magyar került már hátrányos helyzetbe legalább egyszer élete során. Egyéb területeken nem találhatunk kirívó különbségeket a hátrányos helyzet észlelésében a magyar és az ukrán almintá válaszadói körében. Ugyanakkor a más nemzetiségekhez való viszony vizsgálatakor azt tapasztaltuk, hogy a többségi nemzethez tartozók toleránsabbak a más etnikumhoz tartozókkal szemben, mint a magyar válaszadók. Mindkét almintá válaszadói szerint egyébként a migránsok és a romák képezik a legellenszenvesebb társadalmi csoportokat.

Megvizsgáltuk, hogy a megkérdezettek miként értékelik a többségi nemzet és a magyarok közti viszonyt országos, megyei, valamint települési szinten. Az adatokból kitűnik, hogy az ukrán almintá válaszadói egyértelműen jobbnak látják a két nemzet kapcsolatát. Az eredmények alapján egyértelmű, hogy minél szélesebb dimenzióban gondolnak a két nép kapcsolataira a válaszadók, annál inkább beszélnek konfliktusos viszonyról.

A Kárpátaljára irányuló magyarországi támogatások megítélése mindkét almintá esetében rendkívül pozitív. Az ukránok a humanitárius segélyeket és a testvértelepülési támogatásokat értékelik a leginkább, míg a magyarok a pedagógusok jövedelem-kiegészítését és az óvodáskorú gyermekek étkeztetésének támogatását tekintik a legfontosabbnak.

Megkérdeztük a magyar almintá válaszadóit, hogy éltek-e a kedvezményes honosítás lehetőségével, illetve további kérdésekkel vizsgáltuk döntésük motivációit, vagyis azt, hogy milyen megfontolásból kérték a magyar állampolgárságot. Azt tapasztaltuk, hogy a válaszadók közel háromnegyede a felmérés idején már rendelkezett magyar állampolgársággal, további 17%-uk pedig úgy nyilatkozott, hogy tervezi a kedvezményes honosítási eljárás megindítását a jövőben. A legfőbb motivációs indok alapvetően érzelmi: a válaszadók leginkább felmenőik magyar állampolgárságával magyarázták azt, hogy kérték honosításukat.

SZANYI-F. ELEONÓRA – FALUDI JULIANNA –
ILLYÉS GERGELY

ELVÁGYÓDÁS, ELVÁNDORLÁS – MIGRÁCIÓS FOLYAMATOK KÁRPÁTALJÁN

A tanulmány a Kárpátalján élő magyar és ukrán lakosság területi mobilitásának mintáival foglalkozik, kitérve az országon belüli és a határokon átvándorló folyamatokra. Az elmúlt években Ukrainát jellemző migrációs trendek rövid bemutatását követően összehasonlító, leíró jelleggel ábrázoljuk Kárpátalja magyar és az ukrán etnikumú lakossága mobilitásának sajátosságait, demográfiai és szociokulturális változók mentén. Megállapításaink alapjául a TANDEM kutatás szolgált, aminek kétnyelvű adatfelvétele 2016-ban zajlott.

Kontextuális korlátok

A kárpátaljai ukrán és magyar ajkú közösség migrációs mintázatának vizsgálata mind a küldő ország, azaz Ukrajna, mind a befogadó országok, köztük Magyarország szempontjából is fontos relevanciával bír. Ukrajna trendjeinek vizsgálata a migrációval foglalkozó kutatásokat jellemző módszertani kihívásokon túl, további nehézségeket is hordoz magában. Az elvándorlás mértékét és szerkezetét a nemzeti statisztikai hivatalok többsége tükörstatisztikák alapján becsli, vagyis a bevándorlókat befogadó országok visszajelzéseit alapul véve állapítják meg a távozók számát, az állandó népességhez viszonyított arányukat. Ukrajna esetében nehézséget okoz ugyanakkor, hogy az ország népességére vonatkozó statisztikák meglehetősen idejét múltak, hiszen legutóbb 2001-ben került sor népszámlálásra. A migrációval kapcsolatos aspirációk mérésére alkalmas eszköz lehet a survey statisztika, de minden esetben aggályos azoknak a válaszoknak a hitelessége, amelyek illegális vagy félig legális tevékenységekre vonatkoznak. A fentiekkel magyarázható, hogy az ukrainai migrációval foglalkozó elemzések közelítései durvák, kevésbé megbízhatók, inkább a migráció szerkezetére, mint annak pontos mértékére fókuszálnak.

A jelen elemzés bevezetője sem aspirál többre, mint ráirányítani a figyelmet azokra a szerkezeti pontokra, amelyek feltehetően relevánsak Kárpátalja régiójában is. A másod-elemzések következtetéseinek összegyűjtése mellett figyelmet fordítunk azokra a kvalitatív munkákra, amelyek nem segítenek ugyan a folyamatok számszerűsítésében, de

ravilágítanak olyan mélyebb összefüggésekre, amelyeket a jelen kutatás kialakításakor is figyelembe vettünk.

Az eredmények értelmezésekor nem feledkezhetünk meg arról, hogy az elemzett régió számos olyan sajátossággal bír, amelyek eleve magukban hordozzák az ország egészétől való jelentős eltérés potenciálját. Ilyen jellemzők közé sorolható a határmentiség, több nemzet együttélése, illetve azok az adminisztratív változások, amelyek a népesség egy része számára megkönnyítette a határátkelést az elmúlt években.

Ukrajna migrációs trendjei

Ukrajna elhelyezkedése mentén a poszt-szovjet térség, úgynevezett Nyugat-határmenti országainak csoportjába tartozik. Ezen belül a Kárpátaljai régió (oblaszty) képezi a szűkebb értelemben vett nyugati határtérséget¹², mely a kelet-nyugat irányú (il)legális migráció számára évtizedek óta szolgál tranzit régióként. Ukrajna nemzetközi migrációját az elmúlt két és fél évtizedben elvándorlás jellemzi, mindamelllett, hogy a kétezres években megugrott a külföldi munkavállalók száma, ami időszakosan a pozitív tartományba mozdította az egyenleget.³ A migrációs áramlásban tranzit, illetve befogadó szerepe mellett, 2016-ban Ukrajna a világ legtöbb bevándorlót kibocsátó országai között a 23. helyet foglalta el.⁴

A kilencvenes évek leginkább etnikai és gazdasági (kiskereskedelem, feketegazdaság), munkavállalási célú migrációs képet mutattak. A kilencvenes évek végi Oroszországból átgyűrűző válság, valamint a belső gazdasági, politikai válság hatására Ukrajna és Moldova a legális és illegális munkavállalók kibocsátójává vált. Az ukrán munkavállalási migráció legfontosabb célpontjai Oroszország,⁵ illetve az EU tagállamai voltak az elmúlt két és fél évtizedben. A GFK Ukraine által 2015-ben végzett, felnőtt népességre vonatkozó felmérése szerint a válaszadók 41%-a dolgozott külföldön informális keretek között, ami az illegális munkavállalás jelentős szerepére utal a hivatalos munkavállalási statisztikák mellett.

1 Faludi Julianna: Poszt-szovjet térség migrációs mintái, In: Tarrósy István – Glied Viktor – Vörös Zoltán (szerk.), *Migrációs tendenciák napjainkban*. Publikon Kiadó: Pécs, 2014. 309–328.

2 Faludi Julianna: Dependency Structures and Post-Soviet Migration Patterns. In: Molodikova, I. – Szigetvári T. (eds.): *East-European Studies No. 7*. Hungarian Academy of Sciences, Institute of World Economics, 2016. 94–115.

3 Malynovska, Olena: Migration Trends in Ukraine in the Context of Civilizational Choice. In: Molodikova I. – Szigetvári T. (eds.): *East-European Studies No. 7*. Hungarian Academy of Sciences, Institute of World Economics, 2016. 53–75.

4 OECD: *International Migration Outlook*, OECD Publishing: Paris, 2016.

5 IOM: *Migration in Ukraine, Facts and Figures*, International Organization for Migration, Mission in Ukraine, 2015. Letöltés helye: iom.org.ua, letöltés ideje: 2016. 10. 01.

A 2010-es évek eredményei – bár Oroszország továbbra is fontos desztináció maradt a külföldön munkát vállalók számára – a nyugati irányú munkavállalási migráció felé való eltolódást mutatják (különösen a kelet-ukrán konfliktust megelőzően). Mindemellett a külföldiek számának csupán 5%-át teszik ki ukrán állampolgárok az EU országaiban,⁶ amelyek között Lengyelország, Olaszország, Csehország és Németország a legjelentősebbek. 2015-ben Oroszország és Lengyelország voltak a legfontosabb célországok a külföldön munkát vállaló ukrán állampolgárok számára.⁷

Lengyelország kiemelkedő célország szerepe a nyelvi, kulturális és földrajzi közelséggel, valamint a munkaerőpiaci és migrációs dinamikákkal is magyarázható. Különösen 2014 óta növekedett a Lengyelországba irányuló migráció, megközelítőleg 1,3 millió ukrán állampolgár kapott időszakos, és 116 000 hosszútávú munkavállalási engedélyt 2016-ban. Jelentős továbbá a felsőoktatásban tanulók elvándorlása, ez esetben is Lengyelország a legfontosabb célország (CEDOS⁸ felmérése), ami 2014-től tovább növekedett. A bevándorlás megkönnyítésére Lengyelország további kedvezményeket vezetett be, így egykapus eljárással lehetséges a munkavállalási, illetve az ideiglenes tartózkodási engedélyt kiváltani: a nemzetközi hallgatók hosszabb tartózkodási engedélyt kapnak, illetve a lengyel egyetemeken végzettek munkakeresés céljából egyéves ideiglenes tartózkodásiért folyamodhatnak. Egyebek mellett, az állampolgárság megszerzéséhez szükséges lengyel nyelvtudás elvárt szintjét is csökkentették. Munkavállalási engedélyt 2015-ben 65 800 EU-n kívüli állampolgár kapott, ebből 77% ukrán, 3% belorusz, és 2% moldáv állampolgár. Jellemzően az építőiparban és a mezőgazdaságban végeznek munkát. Lengyelországban az orosz állampolgárok beadványai előzik meg az ukránokét, illetve a menekült státuszért folyamodók legtöbbször orosz, ukrán és tadzsik állampolgárok voltak (az összes kérelmező 90%-a).⁹

A 2014-es kijeji események, majd az azt követő háború átrendezte az ország migrációs térképét: megnövekedett a kényszmigráció, mely elsősorban a belső mobilitás, áttelepülések volumenét növelte, illetve Oroszország, Belarusz, és kisebb mértékben az Európai Unió országai felé irányult. Európán belül Csehországban, Portugáliában, Észtországban és Lettországban folyamodtak legmagasabb számban ukrán állampolgárok menedékjogért, minden esetben jelentős növekedést mutatva 2014-hez képest.

6 OECD, 2016, i.m.

7 IOM, Mission in Ukraine: *Migration in Ukraine: Facts and Figures*, 2016. Letöltés helye: iom.org.ua; letöltés ideje: 2017. 06. 01.

8 Solodko, Andriy – Fitisova, Anastasia: Ukrainians Seek Asylum in the EU. Real Refugees or Economic Migrants? *Cedos*, 2017. április 1. Letöltés helye: <https://cedos.org.ua>; letöltés ideje: 2017. 06. 01.

9 OECD, 2016. i.m.

Az Euromaidan előtti migrációs aspirációk okaként a felmérések elsősorban a szegénység-politikával való elégedetlenséget, a munkanélküliséget, a politikai klímát és az egészségügyi ellátást jelölték meg.¹⁰ A világgazdasági válság, majd az egyre mélyülő fegyveres konfliktus a gazdasági növekedés drasztikus csökkenését hozta, valamint a munkanélküliség növekedését, melynek egyik következményeként a 25 év alatti fiatalok több mint ötöde (21,5%) munkanélkülivé vált.¹¹ Számottevő a fiatal férfiak körében a külföldön való tanulmányok megkezdése, elhúzódása, illetve a sorozó-kampányok idejére időzített rövid látogatások a határon túlra. Ez utóbbira mutat rá Molodikova és Yudina¹² kvalitatív kutatása. A külföldi tanulmányokkal kapcsolatban a megkérdezettek ugyanitt elmondták, hogy a nyelv közelsége miatt egy-két hónap alatt használható lengyel nyelvtudással kapcsolódnak be a lengyel felsőoktatásba.¹³

Az elmúlt években nem készült olyan nagymintás, felnőtt népességet vizsgáló adatfelvétel, amely jó viszonyítási alapként szolgálhat a térség migrációs trendjeire vonatkozóan. Az elvándorlási szándék mérése módszertanilag eleve rendkívül összetett. Ennek nehézségeiről számol be többek között Gödri és Feleky¹⁴ longitudinális vizsgálatuk során, illetve a gazdasági tényezők és az etnicitás együttes hatását vizsgálta a témában Sík és Örkény.¹⁵ A tíz éve készült Kárpát Panel¹⁶ mérése szerint a kárpátaljai csakúgy, mint a vajdasági, felvidéki, vagy erdélyi minta válaszadói az ország lehetséges elhagyásánál a gazdasági okokat említették elsősorban, a kisebbségi léthez kapcsolódó motivációt 6% alatt jelölték. A kvantitatív adatok alapján tehát a regionális elhelyezkedés ellenére a motivációk szerkezete megegyezik az ország más részeit jellemző mintákkal. Ez összefüggésben lehet ugyanakkor a migráció kutatómódszertani problémáival is, azaz a gazdasági narratíva előtérbe kerülhet a direkt megkérdezés során. A kvalitatív kutatás interjúiban azonban vonakodva, de beszélnek a háború előli menekülésről mint motivációról,¹⁷ ami ráirányítja a figyelmet a kvantitatív kutatások komoly korlátjaira. A valós motiváció életutakon át vizsgálva derül ki, a statisztikákban sokszor munkavállalásként,

10 GfK 2015. Doslidzhennia z pitan migratsii ta torgivli liudmi: Ukraina, 2015 (GfK Ukraine kutatása az IOM Ukraine megbízásából. 2087 fővel Ukrajna területén.) Letöltés helye: iom.org.ua; letöltés ideje: 2016. 10. 01.

11 Malynovska, 2016. Migration Trends in Ukraine in the Context of Civilizational Choice, i.m. 5.

12 Molodikova, I. N. – Yudina, T. N.: Migration Strategies of Ukrainian Migrants: EU or Russia, *Contemporary Problems of Social Work*, 2016. 2/3 (7), 62–71.

13 Uo. 65–67.

14 Gödri Irén – Feleky Gábor Attila: Migrációs tervek megvalósulása egy követéses vizsgálat tükrében. Az előzetes migrációs szándék, a várakozások és a külső elvárások szerepe, *Demográfia*, 2013. 56. (4), 281–332.

15 Sík Endre – Örkény Antal: *A migrációs potenciál kialakulásának mechanizmusa*. In: U.ő. (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. MTA Kisebbségkutató Intézet, Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont: Budapest, 2013. 188–200.

16 Papp Z. A. – Veres V. (szerk.): *Kárpát Panel 2007. Gyorsjelentés, A Kárpát-medencei magyarok helyzete és perspektívái*. MTA Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2007.

17 Molodikova – Yudina, 2016. Migration Strategies of Ukrainian Migrants, i.m.

tanulmányokként, vagy turizmusként jelenik meg. Cvajner¹⁸ ukrán és moldáv bevándorló nőkkel, illetve az illegális migrációról készített kvalitatív kutatásai rámutattak, hogy sokszor a turisztikai vízummal érkezők, annak lejárta után az illegalitásba szorulnak, amennyiben a munkaadó nem aktív a foglalkoztatás legális kereteinek megteremtésében. Melegh, Kovács és Gödri¹⁹ Magyarországon ukrán és kínai nőkkel készített életút-interjúi is a motivációk, illetve a migrációs tapasztalat sokszínűségét mutatja be.

Magyarország vonatkozásában az eddigi kutatások eredményei alapján elmondható, hogy ide elsősorban magyar ajkú bevándorlók érkeznek Ukrajnából.²⁰ A 2002-ben mért kutatás alapján, a szomszédos országokból Magyarországra érkezők 90%-a, az Ukrajnából érkezők 86%-a volt magyar anyanyelvű. A szomszédos országokból érkező bevándorlás a különbségek mellett jelentős hasonlóságot mutatott a rendszerváltás után Magyarország, Románia és Szlovákia esetében.²¹ Fontos tényező továbbá, hogy Magyarországon 2010 óta lehetséges a kettős állampolgárság felvétele, könnyített honosítási eljárás keretében. Az állampolgárságot szerző bevándorlók több mint 90%-a magyar származására hivatkozva szerzett állampolgárságot.²² A szomszédos országokból a bevándorlók elsősorban munkavállalási céllal érkeznek Magyarországra, ezt követi – az elmúlt években enyhén jelentősebb – tanulási cél, majd a családgyejesítés.²³

A magyar etnikumú bevándorlók aktivitási, foglalkoztatási rátája magasabb a magyar lakosságénál a KSH adatfelvétele szerint,²⁴ illetve általánosságban is elmondható, hogy a bevándorlók foglalkoztatási rátája magasabb a magyar lakosságénál.²⁵ A kárpátaljai magyar és ukrán etnikumúak körében a fizikai munkát végzők és az alkalmazottként foglalkoztatottak vannak többen a vizsgált bevándorló csoportokhoz mérve (kínai, vietnámi, török és arab).²⁶

18 Cvajner Martina: The Presentation of Self in Emigration. Easter European Women in Italy, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 2012. 642(1), 186–199.

19 Melegh Attila – Kovács Éva – Gödri Irén: „Azt hittem, célt tévesztettem”. A bevándorló nők élettörténeti perspektívái, integrációja és a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök nyolc európai országban. *Kutatási Jelentés* 88. KSH Néppességtudományi Intézet, 2010.

20 Gödri Irén: Bevándorlás és etnicitás: összefüggések nyomában. In: Hárs – Tóth J. (szerk.): *Változó migráció – változó környezet*, MTA Nemzeti-etnikai Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2010, 87–127.

21 Gödri Irén – Tóth Erzsébet Fanni: Magyarország, Románia és Szlovákia kivándorlási hullámai a rendszerváltozások után. Eltérések és hasonlóságok. *Demográfia*, 2010. 53. (2-3), 157–204.

22 Kovács András: Migrációs helyzetkép Magyarországon. In: Tarrósy István – Glied Viktor – Vörös Zoltán (szerk.), *Migrációs tendenciák napjainkban*. Publikon Kiadó: Pécs, 2014. 329–345, itt: 340.

23 Uo. 338.

24 Gödri Irén – Tóth Pál Péter: Bevándorlás és beilleszkedés. A szomszédos országokból Magyarországra irányuló bevándorlás az ezredfordulón. *Kutatási Jelentések* 80. KSH Néppességtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2005.

25 Hárs Ágnes: Harmadik országbeli migránsok munkaerő-piaci helyzete. In: Kovács András (szerk.): *Bevándorlás és integráció: Magyarországi adatok, európai indikátorok*. MTA TK Kisebbségkutató Intézetet, 2013. 42–69.

26 Örkény Antal – Székelyi Mária: Hat migráns csoport összehasonlító elemzése. In: Ugyanók (szerk.): *Az idegen Magyarország. Bevándorlók honosítási és integrációs stratégiái*, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010. 101–126.

A migráció társadalmi jelenség volta, hívja fel a figyelmet Portes és Böröcz²⁷, a migrációs minták és döntések társadalmi beágyazottságára, cirkuláris jellegére utal. Több kutatás kimutatta például a kapcsolathálók jelentőségét a migrációs döntés meghozatala során, mind rokoni, etnikai, és nyelvközösségi vonatkozásban. Hazai vonatkozásban Gödri²⁸ kutatásai alátámasztják, hogy a munkavállalás mellett az 1980-as évektől elindult migrációs folyamat később egyre inkább a családi, rokoni, kapcsolati tőkére támaszkodott, amit mobilizált kapcsolati tőkeként értelmeznek a migráció előtti tájékozódásnál. A kapcsolati tőke, illetve a hálózatkutatásnál komplexebb, a mikro szintű interakciók közösségi hatását is figyelembe vevő megközelítést mutat a szakirodalomban társadalmi hozadék/hazaküldés, azaz *social remittances* néven leírt jelenség,²⁹ amely a gazdasági eszközön túl az elvándorlók és az otthoniak között létrejövő kulturális, szocializációs cserére, illetve annak cirkuláris voltára is utal. Levitt és Lamba-Nieves³⁰ a migrációt társadalmi aktusként vizsgálva kimutatta, hogy a kulturális és szocializációs mintákat a családtagok, és a közösség tagjai szolgáltatják. Az elvándorlásról szóló kommunikációjuk, és annak a közösség szintjén való cirkulálása növelheti az elvándorlási szándékot. Az ukrán állampolgárok körében végzett migrációs kutatások egyik tanulsága, hogy az ország lakossága tulajdonképpen tapasztalatot szerzett az elmúlt két és fél évtizedben, és bevált minták alapján mozgósítja migrációs döntéseit.³¹

27 Portes, Alejandro – Böröcz József: Contemporary Migration Theoretical Perspectives on Its Determinants and Its Modes of Incorporation. *International Migration Review*, 1989. 23(3). 606–630.

28 Gödri, 2010. Bevándorlás és etnicitás: összefüggések nyomában, i.m. 95.

29 Levitt, Peggy: *The Transnational Villagers*. University of California Press, 2001.

30 Levitt, Peggy – Lamba-Nieves, Deepak: Social Remittances Revisited. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2011. 37(1). 1–22.

31 Molodikova – Yudina, 2016. Migration Strategies of Ukrainian Migrants, i.m.

A belső, területi mobilitás a TANDEM eredményei alapján

A 2016-ban zajló TANDEM kutatás a fent szemléltetett migrációs folyamatokat egy adott területi egységen belül, Kárpátalján vizsgálta. A kérdések a belső és a határokon átvándorlással egyaránt foglalkoztak. A térséget jellemző általános folyamatok mellett a két nemzetiség³² sajátosságaira fókuszálunk írásunkban. Az elemzés jelen fázisában csupán leíró, összehasonlító adatok bemutatására kerül sor.

A minta egészére érvényes, hogy valamivel kevesebb, mint 20%-át jellemzi a belső mobilitás. A magyarok körében 20%, az ukránok között pedig 17% mondta, hogy az elmúlt 10 évben dolgozott lakóhelyétől távol, de Ukrajna határain belül. A belső mobilitás tekintetében nem a válaszdák nyelve, mint inkább az egyéb demográfiai változók a meghatározók. Ezek közül a nem a legfontosabb: a minta egészéről elmondható, hogy kétszer annyi férfi, mint nő vállalt munkát saját településétől távol. A másik meghatározó tényező ebben a tekintetben a kor, ami alapján a 27–34 év közöttiek negyede tekinthető mobilisnak. A másik aktívabb korcsoport a 45–54 közötti korosztály, aminek 21%-a számolt be hasonló tapasztalatról.

A belső, munkavállalási célú mozgás mértékében nem, de annak mintázatában különbségek tapasztalhatók az ukrán és a magyar csoportban. Míg a magyar válaszdák jelentős része (35%-a) a saját települése közvetlen környezetében, vagyis települése határáról számított 15–30 km-en belül vállalt munkát, addig az ukrán válaszdáknak csupán a 11%-áról mondható el ugyanez. Esetükben sokkal nagyobb arányban jelezték a válaszdák (70%), hogy munkájuk miatt 60 km-en túlra mentek. (A magyarok esetében ez az arány csak 42% volt.) Ez utóbbi összefüggés feltehetően csak látszólagos, hiszen a magyar alanyok, ha távolabb keresnek munkát, feltehetően átlépik az országhatárt, vagyis a belső területi mobilitásuk helyett a külső mobilitásuk aránya lesz magasabb.

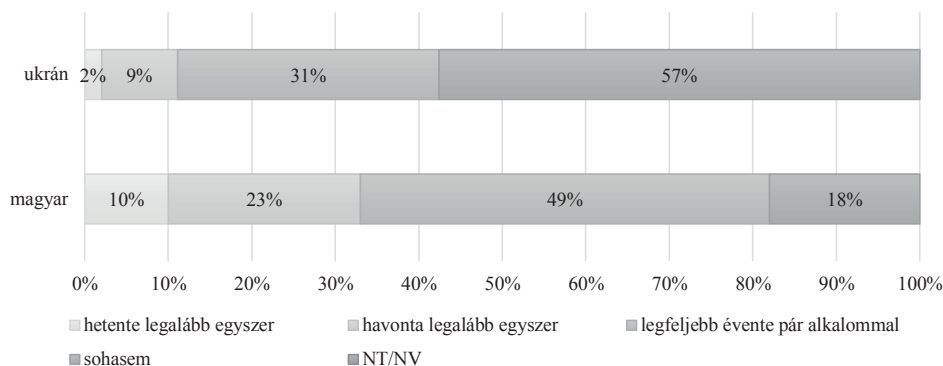
A külső, határokon átvándorló mozgás jellemzői

A fenti feltételezés igazoltnak látszik, ha az országhatáron átvándorló mozgás mintázatát vizsgáljuk. A magyar válaszdák harmada legalább havi rendszerességgel átlép az országhatárt, a megkérdezettek fele évente pár alkalommal, vagy ritkábban, végül kevesebb mint 20%-ról mondható el, hogy sosem utazik külföldre. Az ukrán válaszdák túlnyomó

32 Az összehasonlító ábrák alapjául minden esetben az alminták megoszlásai szolgáltak, vagyis a válaszok a kérdőív kitöltésének nyelve alapján kerülnek bemutatásra, és nem a nemzetiségi önbesorolás mentén.

többsége (58%-a) viszont sosem utazik, harmada legfeljebb évente néhány alkalommal, és csupán 11% lépi át a határt legalább havonta egyszer.

A 2007-es Kárpát Panel kutatás³³ azt mutatta ki, hogy Kárpátalján a külföldre irányuló migrációs szándék harmadával alacsonyabb, mint az országon belüli migrációs hajlandóság.

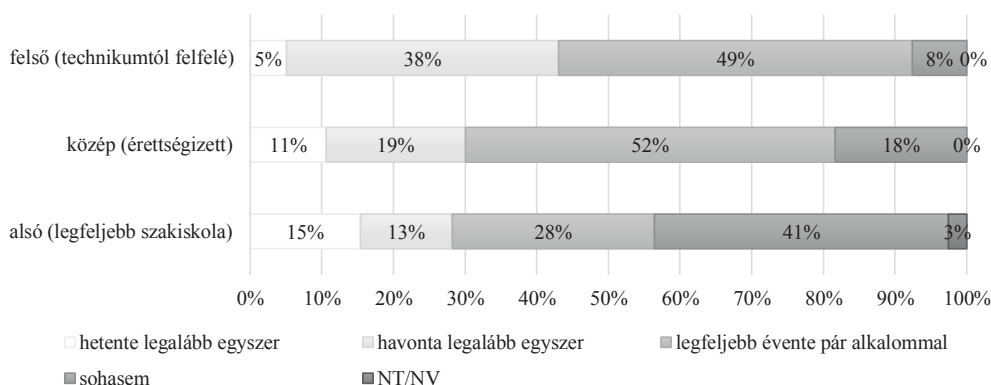

1. ábra: Külföldi utazások gyakorisága a kitöltés nyelve szerint

A magyarok esetében a kor és az iskolai végzettség voltak azok a demográfiai változók, amelyek mentén a legnagyobb különbségeket tapasztaltunk a mobilitás terén. A legfiatalabbak körében (26 év alattiak) a válaszadók több mint fele legalább havonta egyszer átlépi az országhatárt. Körükben mondták legkevesebben, hogy sosem mennek külföldre (13%). Az iskolai végzettség esetében az összefüggés nem egyirányú. A felsőfokú végzettségű válaszadók 38%-a havi szinten utazik, náluk kevésbé jellemző a heti szintű határátlépés (5%, azaz a legalacsonyabb), illetve hogy sosem lépnék át a határt (2%). Ezzel szemben az alacsonyabb végzettséggel rendelkező csoportban (legfeljebb szakiskolai végzettség) 41% volt azok aránya, akik sosem mennek külföldre.

A fentiekkel összhangban feltételezhetően az ál-turizmus, avagy a nem bejelentett munkavállalási irányú migráció (háztáji és házkörüli munkák, szezonális munkák stb.) állhat az alsó- és középfokú végzettségűek heti és havonkénti határátlépésnek hátterében.

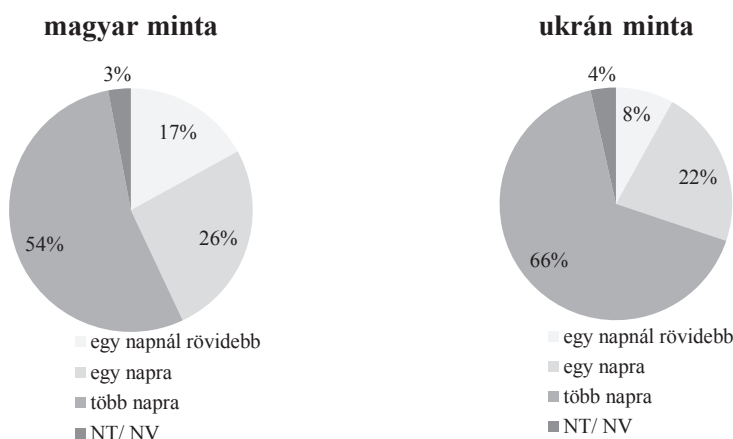
33 Papp Z. – Veres (szerk.), 2007. Kárpát Panel 2007, i.m. 232.

2. ábra: Külföldi utazások gyakorisága a magyar mintában, iskolai végzettség alapján

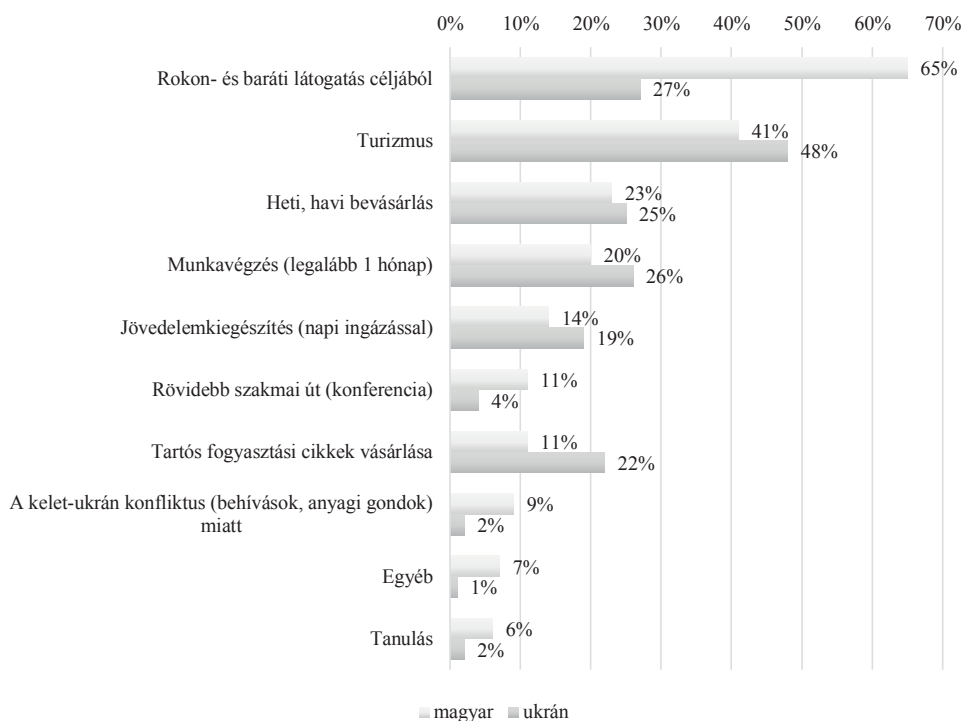
Az ukrán mintában a kor mellett a településtípus volt meghatározó. A községekben élő válaszadók mondták legnagyobb arányban, hogy sose lépik át az országhatárt (66%). Az 55 év feletti ukrán válaszadók között hasonló arányban (70%) voltak azok, akik sosem mennek külföldre.

Mindkét minta esetében elmondható, hogy a rövid távú (egy napos vagy annál rövidebb) határátlépések jóval magasabb arányban jellemzik a határmenti járásokban élőket. A tartózkodás hosszát tekintve a magyar válaszadók jóval magasabb arányban jelezték, hogy egy napnál rövidebb időt töltenek külföldön (17%), szemben az ukránok esetében megfigyelt 8%-kal), míg az ukránok körében a több napos látogatás fordult elő gyakrabban.

3. ábra: A külföldön tartózkodás hossza a kitöltés nyelve szerint

Az úticél szempontjából az aktivitás jellegétől függően eltérő válaszokat kapunk, bár a magyar minta esetében egyértelműen Magyarország dominál. Az országhatár átlépésének legfontosabb motivációja a rokonok meglátogatása – amiről a magyar mintában az utazók 65%-a számolt be, az ukrán mintában 27% volt ez az arány. A magyar anyanyelvűek esetében a rangsorban a turizmus a következő, amit a válaszadók 41%-a jelölt meg, majd jelentős lemaradással a heti/havi bevásárlás és a munkavégzés, ezeket a kategóriákat 20% körüli arányban választották, a többi opció említési aránya 20% alatt maradt.

4. ábra: A külföldi tartózkodás célja a kitöltés nyelve szerint, az utazók körében

A magyar válaszadók 20%-a számolt be arról, hogy munkavállalási céllal legalább egy hónapot külföldön tartózkodott. Ebben a csoportban is igaz, hogy túlnyomó többsége a megkérdezetteknek Magyarországot jelölte meg, viszont a külföldi munkavállalók 35%-a a csehországi munkavállalást említette.

Az ukrán mintában ettől eltérő az országhatár átlépésének motivációja és a célországok listája. Az ukrán megkérdezettek körében a turizmus az elsődleges cél (48%), amit 20%-os eltéréssel a rokonok látogatása, a bevásárlás és a munkavégzés követnek. 19%-ot tesz ki a napi ingázók aránya, de a többi kategória említési aránya csak néhány százalékot ért el.

Az ukrán minta esetében a célországok listája jóval változatosabb, mint a magyar mintában, bár a legtöbb tevékenység esetében Magyarországot magas arányban említették a válaszadók. A turisztikai céllal utazók többsége valamilyen szomszédos országot keres fel, ezek között Magyarországot említették legtöbben, de magas arányban szerepelt Lengyelország és Szlovákia is. A tartós munkavállalási céllal felkeresett országok élén Oroszország áll, amit Szlovákia, Csehország, Lengyelország és Magyarország követ. A jövedelemkiegészítő ingázás elsődleges célja az ukrán mintában is egyértelműen Magyarország, de Lengyelországot, Szlovákiát és Csehországot is említették a válaszadók. A heti/havi bevásárlás és a rokonlátogatás elsődleges célországa az ukrán minta esetében is Magyarország.

Azok között, akik sosem lépik át az országhatárt más-más ok a domináns a magyar és az ukrán mintában. Míg a magyar válaszadók többsége (41%-a) úgy nyilatkozott, nincs szándékában külföldre menni, addig az ukránok legtöbben a pénzhíányt (35%) nevezték meg okként. Az ukrán mintában ez a válasz leginkább az 55 év feletti, városi lakóhellyel rendelkezőket jellemezte. A pénzhíányra hivatkozók esetében feltehetően a határátkeléshez szükséges minimális anyagi erőforrások sem állnak rendelkezésre.

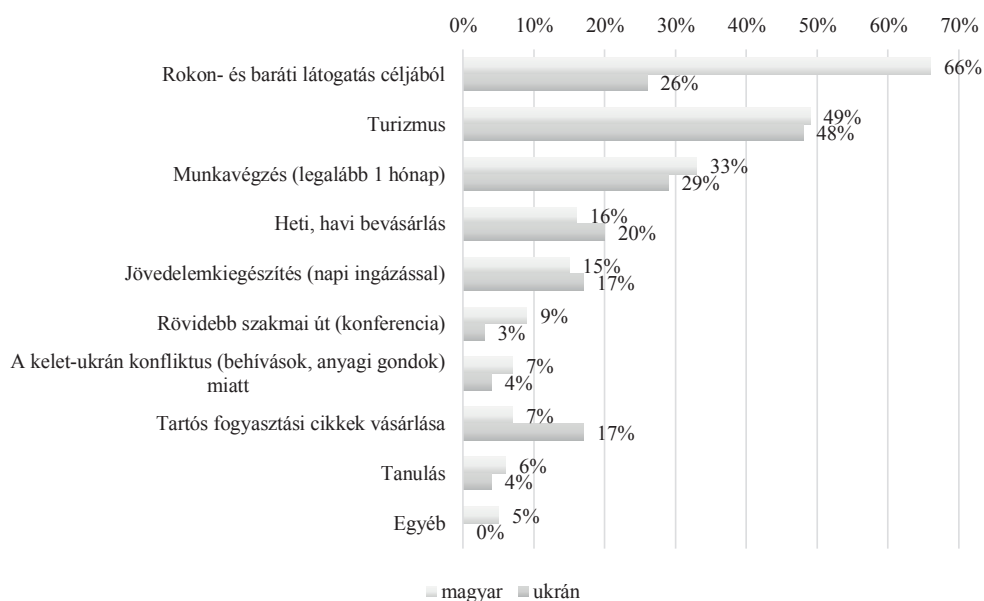
Tervezett utazások

A jövőre irányuló célok vonatkozásában is különbségeket tapasztalunk a válaszadás nyelve alapján. A magyar válaszadók kétharmada mondta, hogy azt tervezi, a következő egy évben rövidebb ideig külföldön tartózkodik majd. Az ukránok körében ez a csoport a minta 40%-át tette ki. Érdekes eredmény, hogy a kilenc évvel ezelőtti Kárpát Panelben³⁴ még csak a magyar válaszadók 15%-a mondta azt, hogy a következő két évben ideiglenesen külföldre megy tanulni vagy dolgozni.

A válaszadók demográfiai jellemzői viszont hasonlóak mindkét almintában. A kor és az iskolai végzettség azok a változók, amelyek mentén a legnagyobb különbségeket tapasztaljuk. A fiatal, iskolázott válaszadók tervezik legnagyobb arányban a külföldi tartózkodást. A magyar minta esetében a különbségek lényegesen nagyobbak, a 26 év alattiak és a felsőfokú végzettségűek körében a válaszadók közel 80%-a jelezte a külföldi tartózkodás szándékát. Az ukrán almintában a legfiatalabb korosztály és/vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezők felének vannak hasonló tervei.

A külföldi tartózkodást motiváló tényezők rangsora nagyon hasonlít a már megvalósult határátlépések rangsorához. A nagyságrendekkel magasabb értékek a turizmus területén a magyar mintában azzal magyarázhatók, hogy a kérdésre nyár elején került sor, vagyis a nyári szabadságok időszakában.

34 Papp Z. – Veres (szerk.), 2007. Kárpát Panel 2007, i.m. 232.

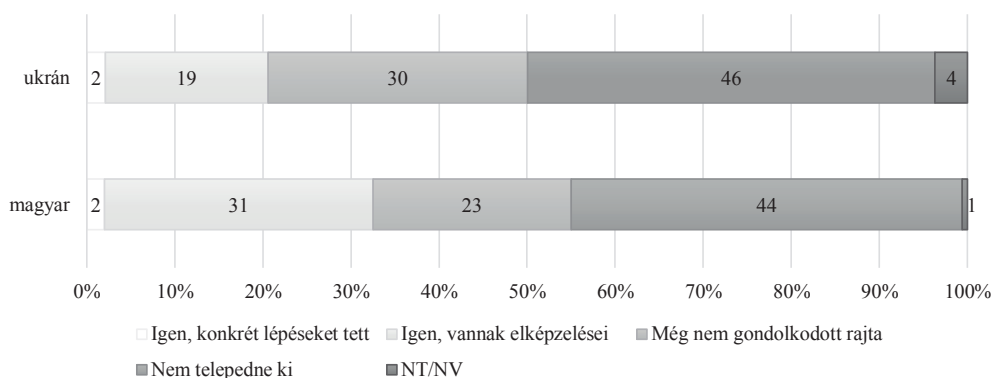
5. ábra: A tervezett külföldi utazások célja a kitöltés nyelve szerint

A kérdés időszaka nem magyarázza ugyanakkor a munkavállalási terveket. A magyar mintában 13%-kal többen mondták, hogy munkavállalás miatt szeretnének külföldön tartózkodni, mint amennyien arról számoltak be, hogy már legalább egy hónapot dolgoztak külföldön.

A célszágok tekintetében is a korábbihoz hasonló képet kapunk. A magyar mintában a határátlépés motivációjától függetlenül az elsődleges célszág Magyarország, de a munkavállalást tervezők magas arányban említették Csehországot is. Az ukrán minta esetében Magyarország ugyancsak előkelő helyet foglal el, viszont az összes (ukrán) választ figyelembe véve többen szeretnének más szomszédos országokba menni. A jövőre vonatkozó tervek kapcsán különbségek fedezhetők fel a lakóhely elhelyezkedése alapján. A nem határmenti járásokban élő válaszadók magasabb arányban jelezték, hogy munkavégzés céljából rövidebb külföldi tartózkodást terveznek. A napi ingázáshoz kötött jövedelem-kiegészítés ezzel szemben magasabb arányban jellemezte a határmenti járások lakóit, bár ez utóbbi összefüggés csak az ukrán almintában bizonyult szignifikánsnak.

Külföldi letelepedés

A külföldön történő letelepedés szándékát tekintve különbségeket tapasztalunk a válaszadás nyelve alapján. Mindkét mintában 45% körüli azok aránya, akik biztosan nem költöznek külföldre. További 30 (az ukrán mintában) illetve 22%-nyi válaszadó (a magyar mintában) – saját bevallása szerint – még nem gondolkodott rajta. A magyar válaszadók 31, az ukrán válaszadók 18%-a jelezte, hogy vannak elképzelései a kitelepedéssel kapcsolatban. Mindkét csoportban elenyésző viszont azok aránya (2%), akik konkrét lépéseket tettek a költözés irányába. A nem tudom/nem válaszolok kategória aránya az ukrán mintában további 4%-ot tett ki (a magyar mintában 1% volt).

6. ábra: Kitelepedési szándék a kitöltés nyelve szerint

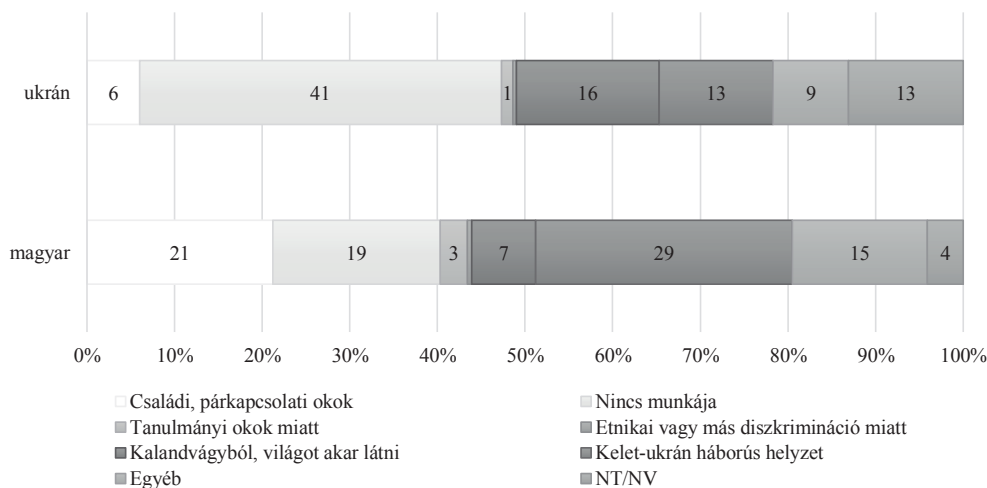
Ahogy a mobilitás korábbi mutatóinál, úgy az elvándorlás esetében is igaz, a legfiatalabb korosztály és a magas iskolai végzettségű válaszadók jelezték legnagyobb arányban, hogy végleg elhagynák az országot. A teljes mintában a 26 év alatti korosztályban 42% volt azok aránya, akiknek vannak elképzelései a kitelepedéssel kapcsolatban. A felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkező válaszadók körében ez az arány közel 30% volt. A válaszok a 2015-ben zajló GeneZYs elnevezésű ifjúságkutatás eredményeivel is erősen összecsengenek, ahol a 15–29 év közöttieknek ugyancsak harmada jelezte, hogy fontolgatja a más országban történő letelepedést.³⁵

Összehasonlítva a 2007-es Kárpát Panel vizsgálattal az is kitűnik, hogy az arány stabil, hiszen kilenc éve is a magyarok egyharmadát foglalkoztatta a kitelepedés szándéka, kétharmaduknak nem voltak ilyen szándékaik. Akkor a 34 év alatti korosztály szinte fele (48%)

35 Papp Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei.* Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány – MTA TK Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2017.

gondolt már a kitelepedésre, a 35–54 év közöttieknek pedig az egyharmada. Legnagyobb arányban (41%) a városiak foglalkoztak a gondolattal, legkevésbé pedig a mezővárosokban élők (14%). Az iskolai végzettség tekintetében a felsőfokú végzettségűek között (44%) volt ez a gondolat a legnépszerűbb, míg az alap- és középfokú végzettségűek körében nem érte el az egyharmadot.

Az elvándorlási szándékot más-más tényezők magyarázzák az ukrán és a magyar mintában. Míg a magyar válaszadók körében a kelet-ukrán konfliktus és a családi/párkapcsolati okok választása volt a leggyakoribb (bár a második helyen versengve a munkalehetőségek hiányával), addig az ukránok körében a munkalehetőség hiánya szerepelt az első helyen, amit jelentős lemaradással követett a kalandvágy és a kelet-ukrán konfliktus. Mindkét almintára igaz, hogy nagyobb arányban rendelkeznek migrációs tervekkel azok a válaszadók, akiknek van külföldön élő rokonuk, családtagjuk.

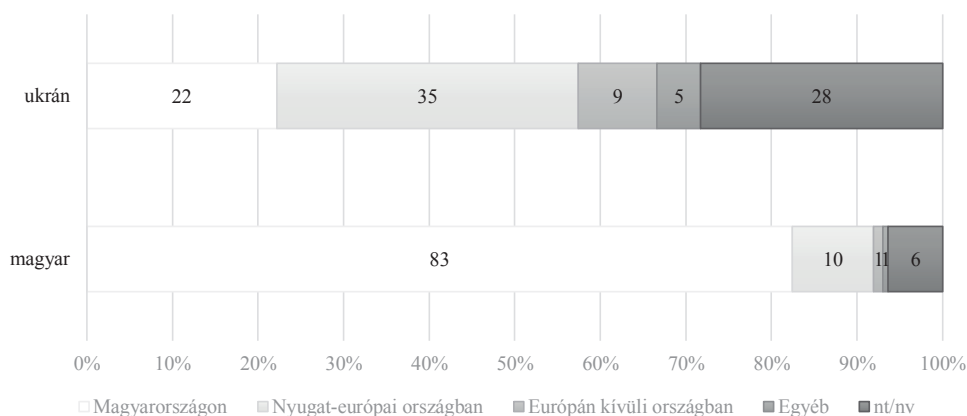
7. ábra: A tervezett kitelepedés okai a kitöltés nyelve alapján

A munkalehetőségek hiányát mint a kivándorlás okát, a fiatalabb korosztályokban (34 év alattiak) jelölték meg magasabb arányban, ebben a korcsoportban a megkérdezetteknek közel 40%-a ezzel magyarázta választását. Az iskolai végzettség mentén a kelet-ukrán konfliktusnak volt hasonlóan fontos szerepe. A legfeljebb szakiskolai végzettséggel rendelkezők 28%-a döntene a kivándorlás mellett a konfliktusra hivatkozva, a legalább felsőfokú szakiskolai végzettséggel rendelkezők között ez az arány 12% volt.

A GeneZYs fiatalokra vonatkozó adataiban egyértelműen az anyagiak domináltak, a válaszadók 75%-a a jobb megélhetés miatt költözött volna. A tíz éve végzett, magyar

népességre vonatkozó Kárpát Panel 2007 kutatásban³⁶ a kitelepedési okok között legnagyobb arányban (46%) a gazdasági tényező, a nagyobb jövedelem jelent meg. A TANDEM adatai szerint 2016-ban 21% a családgyejesítést jelölte meg, míg csupán 1% mondta azt, hogy tanulás céljából telepedne másik országba, és 3%, hogy kisebbségi helyzetéből származó hátrányok miatt.

Tíz éve a Kárpát Panel³⁷ eredményei alapján a kárpátaljai magyar népesség több mint fele (55%) Magyarországot tekintette célországnak, 19%-uk Nyugat-Európát és csupán 6%-uk egy Európán kívüli országot. A TANDEM adatai alapján a tervezett kivándorlás célországa a két nemzetiségi csoportban eltért. A magyar válaszadók 82%-a Magyarországot jelölte meg. Az ukrán válaszadók véleménye jobban megoszlik: 35%-uk valamilyen nyugat-európai országban telepedne le, közöttük Csehországgal az élen. 28% bizonytalan, míg 22%-a az ukrán válaszadóknak Magyarországot választaná.

8. ábra: A tervezett kitelepedés célországa a kitöltés nyelve szerint

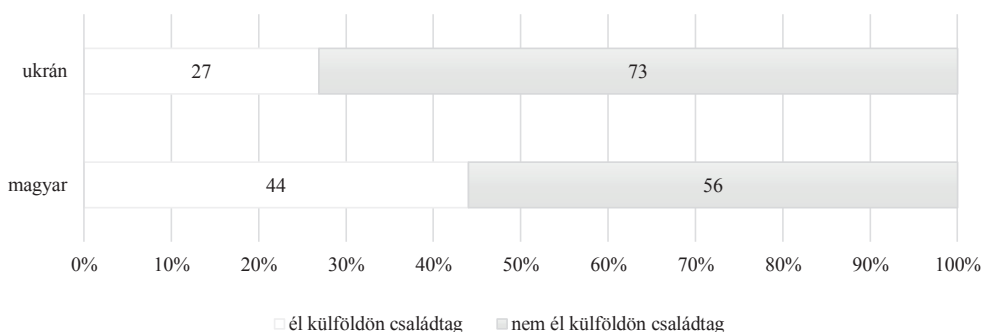
Az ukrán mintában az iskolai végzettség mentén találunk különbségeket a célország tekintetében. A magasan iskolázott válaszadók nagyobb arányban jelölték meg Nyugat-Európát, mint a letelepedés lehetséges helyszínét. Az alacsony iskolai végzettségűek között volt a legtöbb bizonytalan, 45%-uk ebbe a csoportba tartozott.

³⁶ Papp Z. – Veres (szerk.), 2007. Kárpát Panel 2007, i.m. 232.

³⁷ Uo. 232.

Külföldön élő családtag

A válaszadók közel egyharmada állította, hogy családjából valaki jelenleg is külföldön dolgozik vagy tanul. A magyar és az ukrán minta között szignifikáns különbség mutatkozik ebben a tekintetben. A magyarok több mint 40%-ának él külföldön közeli hozzátartozója, az ukrán alanyok esetében 27% számolt be külföldön lévő rokonról. Összehasonlításként 2007-ben³⁸ még csupán a magyarok 24%-a nyilatkozott külföldön élő családtagról.

9. ábra: Külföldön élő családtaggal való rendelkezés aránya a kitöltés nyelve szerint

A kiköltözés éve alapján elmondható, hogy a válaszadók több mint felének (51%) hozzátartozója 2010 óta hagyta el Kárpátalját. A legnagyobb arányban (16%) a 2015-ös évben költöztek külföldre. Érdekes különbségek mutatkoznak a magyar és az ukrán mintában ebben a tekintetben: míg a magyarok 75%-ának rokona 2010 óta hagyta el Kárpátalját, az ukránok esetében az ez arány csupán 31%. Míg az ukránoknál a 2010-es évben volt a legnagyobb a kiköltözés (a megkérdezettek 8%-a mondta, hogy hozzátartozója akkor hagyta el az országot), a magyaroknál a legutóbbi két esztendő (44%) volt a döntő. Mindez természetesen nem hiteles kép arra vonatkozóan, hogy milyenek voltak a migrációs minták az elmúlt évtizedekben, hiszen mindig azok a benyomások erősebbek, amelyek a kérdéshez közeli időszakban történtek.

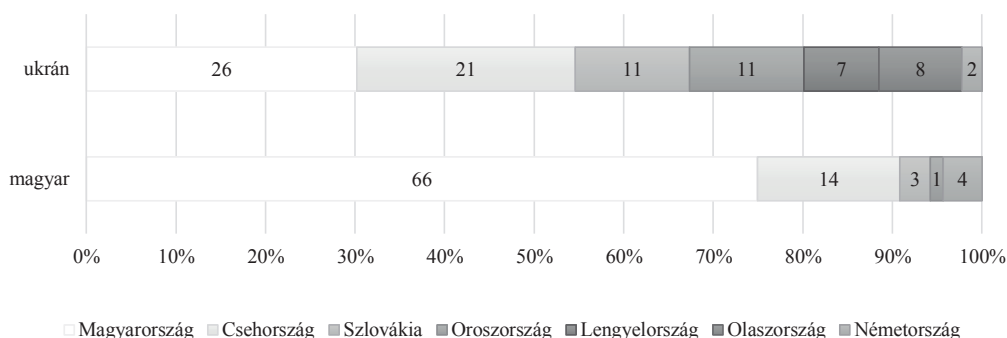
A teljes – vagyis az ukránokat és a magyarokat is magába foglaló – minta eredményei alapján különbségek tapasztalhatók a válaszadók kora és iskolai végzettsége mentén. A legfeljebb szakiskolai végzettséggel rendelkezők közül az átlaghoz képest 8%-kal kevesebben jelezték, hogy van külföldön élő hozzátartozójuk. A kor tekintetében pedig 55 év felett tért el az arány érdemben, a legidősebb korosztálynak több mint 43%-a úgy nyilatkozott, hogy jelenleg is külföldön él valamelyik hozzátartozója.

38 Uo. 232.

A külföldön élő hozzátartozók jellemzőiről külön-külön kérdeztük a válaszadókat, vagyis azt kértük az alanytól, hogy minden személyt jellemezzen, abban az esetben, ha több hozzátartozója is távol van.

A külföldre távozott rokonok ottani aktivitásáról elmondható, hogy túlnyomó többségük (84%) dolgozik és csak elenyésző részük (6%) tanul. A magyar és az ukrán válaszadóknál kisebb különbség azért megfigyelhető: a magyarok közül 10% mondta azt, hogy külföldön élő hozzátartozója tanul, míg az ukránok közül csupán 2%. A magyar mintában nem volt olyan, akinek rokona nem is tanul és nem is dolgozik, az ukrán mintában ellenben volt egy kisebb ilyen csoport (6%).

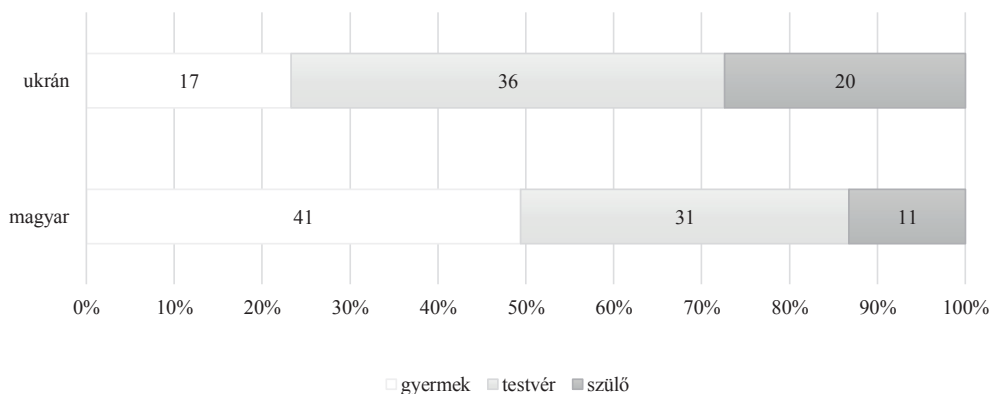
A válaszokból kiderül, hogy a külföldön élő hozzátartozók közel fele (45%) Magyarországon él. Ez természetesen egyenlőtlenül oszlik el a két mintában, a magyarok közül 66%, az ukránok közül 26% mondta ezt. A magyar mintában számottevő hozzátartozó él még Csehországban (14%) és Németországban (4%). Az ukrán válaszadók közül Csehországban (21%), Szlovákiában (11%), Oroszországban (11%), Olaszországban (8%) és Lengyelországban (7%) él a legtöbb rokon.

10. ábra: Külföldön élő családtagok lakóhelye a válaszadás nyelve szerint

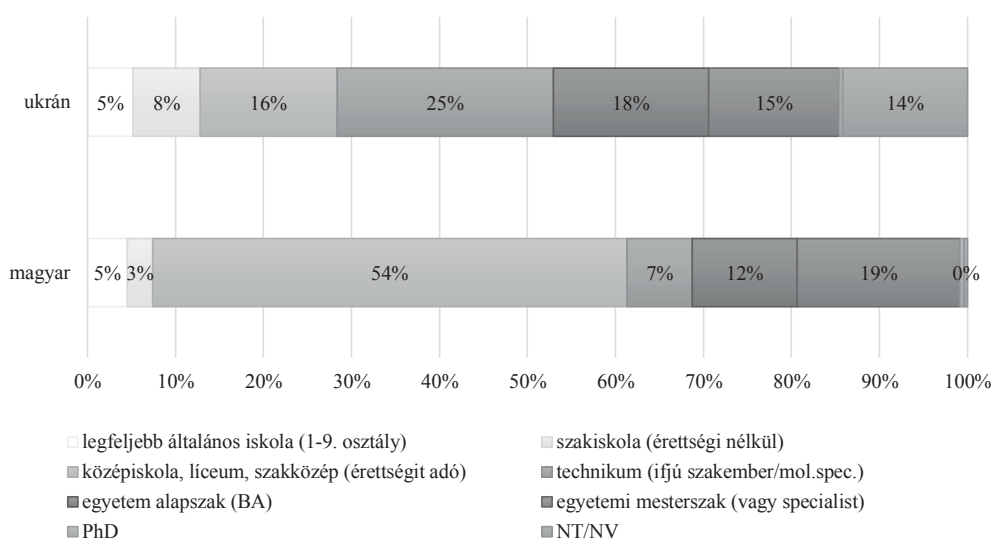
A teljes mintában a válaszadók 34%-nak testvére, közel 28%-nak gyermeke, és közel 16%-nak szülője él egy másik országban. A magyarok körében más az eloszlás: itt a legnagyobb, 41%-os arányban a gyermekek vannak távol, a testvérek aránya 31%, a harmadik és negyedik helyen pedig a szülők (11%) és a házastársak (9%) állnak. Az ukrán mintában a legnagyobb arányban a testvérek vannak külföldön (36%), majd a gyermekek (17%) és a szülők (20%). Itt fontos megemlíteni, hogy a mintában a válaszadók átlagéletkora 40 és 41 év volt, vagyis nem különbözött érdemben a magyar és az ukrán almintában. Ugyancsak igaz mindkét csoport esetében, hogy azon alanyok átlagos életkora, akik külföldön élő rokonról számoltak be, három évvel magasabb volt. Mivel úgy tűnik, hogy a magyarokra

az a jellemző, hogy gyermekük él külföldön, míg az ukránok esetében inkább a testvérek távoztak, ebből arra lehet következtetni, hogy a Kárpátaljáról elköltöző magyarok között magasabb arányban lehetnek fiatalok, mint a Kárpátalját elhagyó ukránok körében. A fenti folyamatok alapján megfogalmazható a hipotézis, miszerint a magyar közösség migrációból fakadó előregedése intenzívebb, mint az ukránoké. A jelen tanulmány a hipotézis tesztelésére nem ad alkalmat, de rámutat egy esetleges szerkezeti különbségre a két csoport migrációs mintázatában.

11. ábra: Külföldön élő családtag esetében a rokonsági kapcsolat jellege, a kitöltés nyelve szerint

A külföldön élő hozzátartozók legmagasabb iskolai végzettsége leggyakrabban középiskola (33%), illetve a felsőfokú szakképző intézménynek megfelelő technikum (17%), egyetemi mesterszak (17%), és egyetemi alapszak (15%). Mindebből következik, hogy a külföldön élő rokonok több mint egyharmada (32%) egyetemi végzettséggel rendelkezik. Szignifikáns különbségeket tapasztalunk ezen a téren a magyar és az ukrán mintában. A magyarok hozzátartozóinak több mint fele (54%) középiskolai végzettséggel rendelkezik, az ukránok között ez az arány csupán 17%. A technikumi végzettségnél azonban fordított arányokkal találkozunk: itt a magyarok hozzátartozóinak aránya csupán 7%, míg az ukránok esetében ez a szám 26%. Az ukrán válaszadók hozzátartozóinak 8%-a szakiskolai végzettséggel rendelkezik, a magyarok esetében ez az arány csak 3%. A külföldön élő, felsőfokú végzettséggel rendelkező hozzátartozók aránya közel azonos a két mintában, 30–32%-ot tesz ki. Az ukrán válaszadók számottevő része (14%) nem tudott vagy nem akart válaszolni erre a kérdésre, a magyaroknál ez a jelenség elhanyagolható arányban (1%) volt jelen.

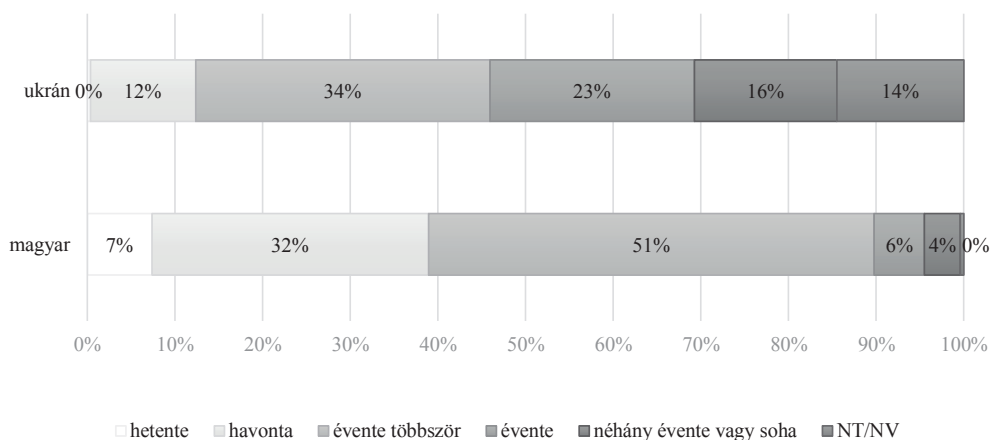
12. ábra: A külföldön élő családtag iskolai végzettsége

A külföldön élő, ott állásban levő hozzátartozók két nagy csoportra oszthatók: 40%-uk iskolai végzettségének megfelelő munkát végez, 35%-uk pedig olyat, amelyhez alacsonyabb iskolai végzettség is elegendő lenne. Meglehetősen alacsony, alig 10% azoknak az aránya, akik olyan munkát végeznek, amelyhez tovább kell képezniük magukat. A magyar és az ukrán mintát különválasztva nem találunk szignifikáns különbségeket ebben a tekintetben. A magyarok között valamivel alacsonyabb azoknak az aránya, akiknek munkájához nem lenne szükség jelenlegi képzettségi szintjükre, míg az ukránok körében magasabb volt azok aránya, akik nem tudtak válaszolni erre a kérdésre.

A külföldön élő hozzátartozók többsége, 56%-a, anyagilag támogatja a család itthon maradt tagjait, míg közel 26% nem ad és nem kap támogatást. Rendkívül alacsony azoknak az aránya (9%), akiket az Ukrajnában élő családtagok támogatnak. A magyar és az ukrán minta közötti fő különbséget az jelenti, hogy a magyar válaszadók között 13% mondta azt, hogy a család támogatja anyagilag a külföldön élő rokont, míg az ukrán mintában ez az arány csupán 5%. Ennek magyarázata lehet, hogy a magyarok köréből többen számoltak be olyan családtagról, akik külföldön tanulnak.

A külföldön élő hozzátartozók hazalátogatási szokásai közül a legjellemzőbb, hogy évente többször (42%), havonta (21%) vagy évente (15%) mennek haza Ukrajnába. A magyar és az ukrán mintában itt szignifikáns különbségek figyelhetők meg: a magyarok több mint egyharmada (32%) havonta hazalátogat, míg az ukrán válaszadók hozzátartozói között ez az arány csupán 12%. Ellenben utóbbiak 23%-a csak évente, sőt, 16%-uk csak

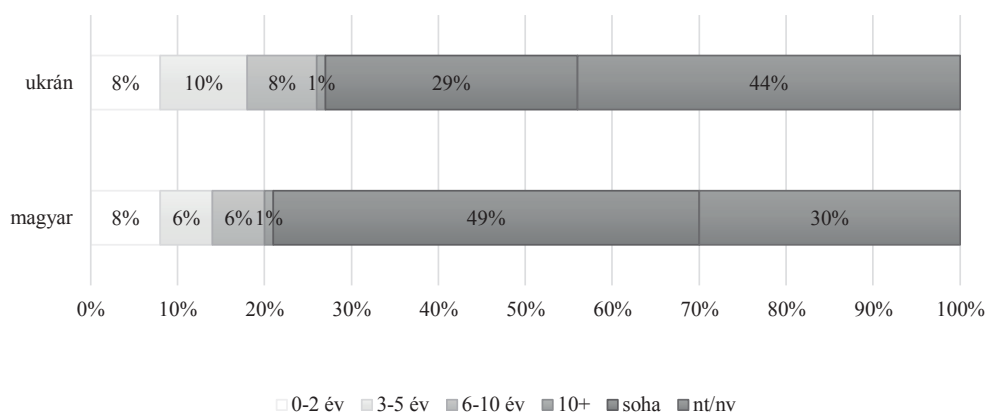
néhány évente vagy soha nem látogat haza, míg a magyar válaszadók hozzátartozóinál csak 6%-ot, illetve 4%-ot tesznek ki ezek a kategóriák. Összességében tehát elmondható, hogy a magyarok külföldön élő hozzátartozói szignifikánsan többször látogatnak haza Ukrajnába, mint az ukrán válaszadók hozzátartozói.

13. ábra: Külföldön élő családtagok hazalátogatási gyakorisága kitöltés nyelve szerint

A jelenségnek feltehetően az lehet az oka, hogy a külföldön élő magyarok jóval magasabb arányban költöznek Magyarországra, vagyis a fizikai távolság megengedi a gyakori látogatást. Ezt támasztja alá az adatok lakóhely szerinti vizsgálata, amiből kiderül, hogy a határmenti járásokban élő hozzátartozók gyakrabban látogatnak haza.

Arra a kérdésre, hogy a külföldön élő hozzátartozók hány év múlva fognak visszatérni Kárpátaljára, a legjellemzőbb válasz (39%) a soha volt. Nagyon magas, 37%-os még azoknak az aránya, aki nem tudtak vagy nem akartak erre a kérdésre válaszolni. Azon válaszok közül, amelyek konkrét évet tartalmaztak, a leggyakoribb említések (4–4%-kal) a kettő, az öt és a tíz év voltak. A magyar és az ukrán minta között szignifikáns különbség mutatkozott, a magyarok közel fele (49%) szerint hozzátartozójuk soha nem tér vissza Kárpátaljára, míg az ukrán válaszadók között ez az arány csupán 29%. A nem válaszolóknál azonban megfordul az arány, a magyarok 29%-a nem válaszolt a kérdésre, az ukránoknál ez a szám 44% volt. Feltételezhető tehát, hogy az ukránok bizonytalanabbak a külföldön élő hozzátartozójuk hazatérését illetően, míg a magyarok határozottabban gondolják úgy, hogy az illető rokonuk nem fog hazatérni.

14. ábra: Külföldön élő családtag várható hazaköltözése a kitöltés nyelve szerint

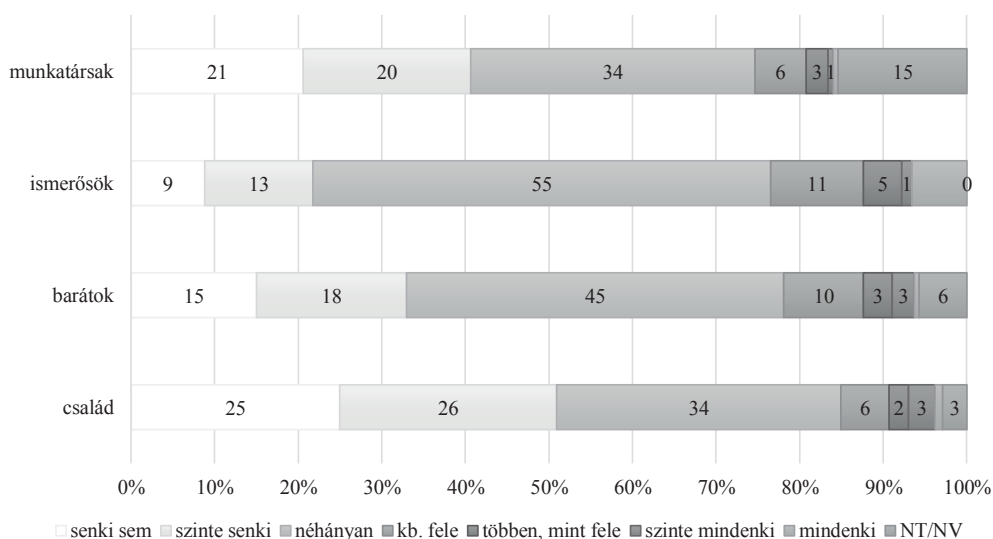
A társas környezet migrációs potenciáljának becslése

Az elvándorlással foglalkozó kérdések utolsó blokkja arra fókuszált, hogy a válaszadó hogyan érzékeli környezete migrációs potenciálját. A teljes mintában a megkérdezettek közel kétharmada (63%) úgy nyilatkozott, hogy szűk családjában senki, vagy szinte senki nem tervezi a külföldre költözést. Az ukrán mintához viszonyítva (69%) a magyar mintában alacsonyabb azoknak az aránya (51%), akik szerint családtagjaik közül senki vagy szinte senki sem fog külföldre távozni a közeljövőben. Ennek megfelelően a magyarok közel fele (46%) szerint a szűk családból fognak külföldre költözni a közeljövőben, az ukránoknak azonban alig negyede (27%) gondolta így.

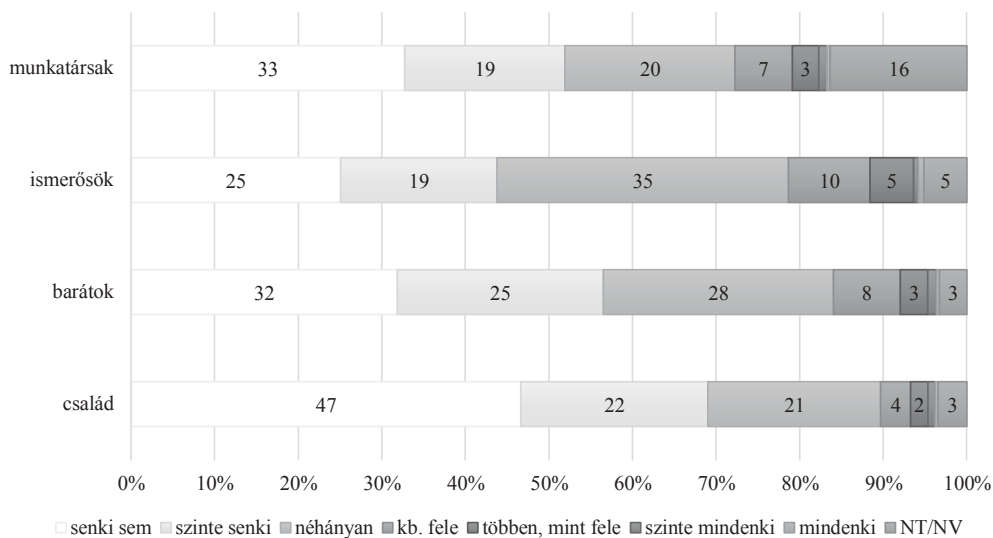
A közeli barátok tekintetében átlagosan a válaszadók fele (49%) mondta azt, hogy senki vagy szinte senki nem tervezi a külföldre költözést, az ukránokkal összehasonlítva (57%) itt is szignifikánsan alacsonyabb azoknak a magyaroknak az aránya (33%), akik szerint egyetlen barátjuk sem emigrál. Ellenben a magyarok 61%-a azt válaszolta, hogy legalább néhány közeli barátjuk tervezi a külföldre költözést, míg az ukrán válaszadóknak csak a 40%-a nyilatkozott így.

A külföldre költözést tervező ismerősökre vonatkozó kérdésre a megkérdezettek 58%-a azt válaszolta, hogy legalább néhányan tervezik ezt. A fenti trendek itt is tetten érhetők, a magyarok közül lényegesen többen (72%) mondták ezt, mint az ukránok közül (51%). A magyar mintában csak 22% válaszolta azt, hogy az ismerősei közül senki vagy szinte senki nem tervezi a külföldre költözést, az ukrán mintában ez az arány 44%.

A külföldre költözést tervező munkatársak tekintetében a válaszadók fele (48%) mondta, hogy senkiről vagy szinte senkiről nem gondolja ezt. Az ukránokkal összevetve (32%) a magyarok közül itt is lényegesen többen (44%) mondták, hogy néhány munkatársuk fontolgatja a gondolatot. A magyar mintában pedig alacsonyabb azoknak az aránya (41%), akik szerint egyetlen munkatársuk sem tervezi az emigrálást, mint az ukrán mintában (52%).

15. ábra: A társas környezet migrációjának becslése a magyar mintában

16. ábra: A társas környezet migrációjának becslése az ukrán mintában

A migrációs potenciál megítélése különbözik bizonyos demográfiai változók mentén. Ahogy a személyes elvándorlási terveket, úgy a környezet megítélését is a kor és az iskolai végzettség befolyásolja leginkább. A fiatalabb korcsoportok felé haladva a migrációs potenciált erősebbnek ítélik a megkérdezettek, vagyis kisebb arányban gondolják úgy a válaszadók, hogy senki nem fog elköltözni, és magasabbra becsülik a mobilak arányát. Hasonló összefüggéseket tapasztalunk az iskolai végzettség mentén. A magasabb iskolai végzettségűek ítélik inkább mobilisnak környezetüket, míg a legfeljebb szakiskolai végzettséggel rendelkezők nem tapasztalják ugyanezt.

Összefoglalás

Elemzésünk a 2016-ban lefolytatott TANDEM kutatás migrációra vonatkozó eredményeit foglalja össze. A kétnyelvű kérdőív – többek között – a kárpátaljai magyarok és ukránok belső és határokon átvándorló mobilitásával foglalkozott. A jelen tanulmány keretei egy leíró, összehasonlító elemzés kialakítását tették lehetővé, amelyre az ország egészét jellemző migrációs trendek bemutatását követően került sor. A módszertani korlátok – nemzeti migrációs statisztikák hiánya – nem tette lehetővé ugyan, hogy Ukrajna egészével hasonlítsuk össze saját adatainkat, módunkban állt ugyanakkor tematikusan végighaladni azokon a kérdéseken, amelyek a térség migrációs mintázatahoz kapcsolódóan relevanciával bírnak.

Az eredmények alapján a belső területi mobilitás mértékében nemenként találunk jelentős különbségeket, míg mintázatában az eltérés nemzeti alapú. Az első összefüggés alapján elmondhatjuk, hogy a nők jelentősen kisebb arányban vállalnak munkát lakóhelyüktől távol, a második alapján pedig arra következtethetünk, hogy az ukránokhoz képest a magyar munkavállalókat inkább jellemzi, hogy lakóhelyükhöz közel keresnek munkalehetőségeket. A távoli ukrán munkavállalók többletét kiegyensúlyozza a magyar munkavállalók határokon átvándorló mozgása.

A két nemzetiség eredményei jelentősen eltértek a határátkelés gyakoriságában. A magyarok jóval gyakrabban lépik át az országhatárt, míg külföldi tartózkodásuk ideje általában rövidebb. Az anyaországhoz kötődő rokonok kapcsolat mellett (mint a határátkelés domináns motivációja) hozzájárulhat a magyar közösség határhoz közeli elhelyezkedése is. Erre utal, hogy az ukrán almintában a határmenti járásokban élők körében magasabb volt a határátlépés gyakorisága.

A határátkelés esetében a magyarok körében egyértelműen dominált Magyarország, mint célország, de a munkavállalási céllal történő utazás esetén többen említették még Csehországot. Az ukrán mintában a régió országai összességében megelőzik ugyan

Magyarországot, de – a munkavállalás kivételével – a legtöbb esetben még mindig Magyarország áll a meglátogatott országok élén.

A válaszadók demográfiai jellemzői hasonlóak mindkét almintában, mind a megvalósult, mind a tervezett utazások kérdésében. A kor és az iskolai végzettség azok a változók, amelyek mentén a legnagyobb különbségeket tapasztaljuk: a fiatal, iskolázott válaszadók lépik át az országhatárt legnagyobb arányban.

A külföldi letelepedés kérdésében a magyarok valamivel többen jelezték, hogy fontolgatják ezt a lehetőséget, viszont mindkét mintáról elmondható, hogy konkrét tervekkel nagyon kevesen rendelkeznek. A magyarok esetében az elvándorlás elsődleges okai személyesek, míg az ukránok körében legerősebb motivációnak a munkalehetőségek hiánya tekinthető.

A mintában szereplő személyek közel egyharmadának él családtagja külföldön, a magyarok esetében ez az arány jóval magasabb. A külföldön élő hozzátartozók többsége munkavállalási céllal távozott. A tanulási céllal külföldön tartózkodók aránya a kárpátaljai mintában elenyésző. Elsődleges célországként Magyarország jelenik meg, azon ukránok között is, akiknek másik országban élő családtagja van, közel egyharmad jelezte, hogy az adott személy Magyarországon él. A magyarok között ez az arány háromnegyed.

A családtagok várható hazaköltözése terén megállapítható, hogy a magyarok több mint fele szerint hozzátartozójuk soha nem tér már haza, míg az ukrán válaszadóknak csupán negyede vélekedett így.

A környezet migrációs potenciáljára adott válaszokból kiderül, hogy a magyarok közül kevesebben vélekednek úgy, hogy senki vagy szinte senki nem hagyja el Kárpátalját, mint az ukránok körében. Megállapítható továbbá, hogy a fiatalabb korosztályból és a magasabb iskolai végzettségűek közül a migrációs potenciált erősebbnek ítélik a válaszadók.

BODÓ BARNA

AZ ERDÉLYI NÉMET KÉRDÉS ÉS JAKABFFY¹

A 20. század kisebbségi szempontból legfontosabb kérdései: létezik-e jó kisebbségpolitika és erről kinek kell elsődlegesen nyilatkoznia? Jó kisebbségpolitika létezik, legfontosabb jellemzője: megőrzi, nem számolja fel a kisebbségeket.² Minden olyan (nemzeti, nemzetállami) politika, amely a kisebbségek felszámolódását, de akár ennek veszélyét jelenti, elfogadhatatlan, visszautasítandó.

Ki mondhat véleményt a kisebbségekkel kapcsolatos politikáról? Elsősorban az érintett felek: a kisebbség maga, illetve az a többségi közösség, amely mellett a kisebbségnek élnie adatik. Ha kisebbségekről szólnunk, természetesen vizsgálni kell emberi jogokat, demokráciát, jogállamiságot – de a komplex, az együttes hatás igazi mutatója a kisebbségek lélekszámának az alakulása. Ebben a kontextusban kell vizsgálni, hogy egy-egy országnak milyen (volt) a kisebbségpolitikája. A német kisebbség példája további kérdéseket is felvet a kisebbségi jövőkép és a kisebbségek politikai eszköztárát illetően. Ugyanis a kisebbségek jövőjét illetően a domináns nemzethez fűződő kapcsolat meghatározó. Ez az első világháborút követő években nem volt ennyire nyilvánvaló.

A tanulmányban Jakabffy Elemér munkássága egy részének – az erdélyi svábok-németekre vonatkozó munkáinak – az elemzése kapcsán azt vizsgálom meg, milyen okok vezettek el odáig, hogy kisebbségi léthelyzetbe került erdélyi magyarok és németek között nem alakult ki politikai együttműködés? A német közösségek vezetői felelősek-e azért, hogy sok évszázados erdélyi jelenlét után, a németekről múlt időben kell beszélni? Ide alakult a helyzet annak ellenére, hogy a térség modernizációjában vitt – napjainkban egyre inkább elismert – szerepük jelentősége nagy. Véleményem szerint abban, hogy a németek – szászok és svábok – jelenléte napjainkban jelképpé vált Erdélyben, igenis szerepet játszott a korabeli vezető német elit téves helyzetértelmezése és a történelmi folyamatok lényegének fel nem ismerése.

1 2016-ban a szatmárnémeti Jakabffy konferencián a fenti címmel előadást tartottam. Jelen szöveg az előadás rövidített változata.

2 Az utóbbi évtizedek gazdasági, szociális okokkal magyarázható népességmozgásai a kisebbségeket is érintik. Közép-Kelet-Európában minden kisebbség történelminek számít. Vagyis a gazdasági-szociális háttérű vándorlás esetükben nem különbözik annak az országban az általános migrációs jelenségeitől, ahol élnek – ez nem lehet oka egy-egy kisebbségi közösség fogyásának, felszámolódásának.

Nemzetépítés és asszimiláció

A modern nemzetépítés és a vele járó nacionalizmus 18–19. századi megjelenése előtt az etnikumközi kapcsolatokat nem terhelték meg az autonóm nemzeti lét igényéből fakadó politikai törekvések. A nemzeti állam egy bizonyos etnikai-nyelvi-kulturális közösség állama. A (nemzet)állam ugyanakkor a hatalom újkori legitimációs formája, mely egységes kulturális mezőben az alattvalót polgárrá alakítja. Modernizál. Ez nem mond ellent annak az ismert és általánosan elfogadott tételnek, hogy a nacionalizmus természetes terméke is a modernizációnak, hiszen a politikai és a nemzeti egység megteremtésére törekszik. A nacionalizmus homogenizál, erősíti a lakosságban az összetartozás érzését, ezért az állam támogatja. A nacionalizmus – intézményesülés nemzeti alapon.

A nemzetállami építkezés az 1848/49-es forradalmak után a térség minden országában elindult, természetesen eltérő intenzitással. És ebben a kontextusban jelenik meg a kisebbségi kérdés, mint a nemzetesítő állammal kialakítandó viszony kérdése, a nem domináns közösségek létének és jövőjének a kérdése. Korábbi századokban helyi közösségek, etnikailag különböző csoportok együttéléséről volt szó, ezeket a tagoltság, a demográfiai viszonyok és helyi érdekek alakították. A helyi viszonyrendszereket írja felül a nemzeti állam megjelenése.

A modern állam kísérőjelensége az asszimiláció. Minden állam a nemzetépítés során asszimilál, ugyanis Európában alig van állam, amelynek határai egybeesnek államalkotó nemzetének etnikai határaival. Kérdés, hogy az állam használ-e politikai eszközöket annak érdekében, hogy a kisebbségek átvegyék a többség nyelvét, értékeit, kulturális mintáit.

Az asszimiláció két fő formáját különböztetem meg. A strukturális asszimiláció azt jelenti, hogy az intézményi struktúrák, a társadalom működése hozza létre, alakítja a folyamatot. Mert különbözőek az esélyek. Az asszimilációs helyzet társadalmi, de a döntés egyéni, személyes. Az asszimilációs helyzetet illetően a politikai szabadságra kell utalnunk: az egyénnek rendelkeznie kell a szabad elhatározáson alapuló döntések jogával. Vagyis: legyen a cselekvés/döntés külső beavatkozástól mentes és az állapot kényszer nélküli. A döntés meghozatalára két körülmény van hatással: a külső – politikai, társadalmi – környezet és az illető személyes „programja”. A környezeti hatások és feltételek azonosak lehetnek a szűkebb vagy tágabb közösség tagjai számára, olvasatuk viszont nagyon eltérhet az illető személy életérzése, életszemlélete, erkölcsi alapállása, a vallott és vállalt etikai parancsok függvényében. Az egyik ember harcol, a másik feladja. Amit a polgár elvárhat az államtól, az a döntés szabadsága. Az állam ne tiltson, és ne kivételezzon. Ne folytasson olyan politikát, hogy a kisebbségi polgár számára anyanyelvének megtartása

vállalhatatlan terhet jelentsen. Ha politikai, jogi, gazdasági beavatkozások okozzák az asszimilációt, az kényszeres, erőszakos.³

Mivel a dolgozatban a világháborúk közötti erdélyi németiség helyzetét elemzem, ki kell hangsúlyozni, hogy az első világháborút lezáró békerendszer, amely kisebbségi szempontból teljes csőd, német vonatkozásban fokozottan az: kitelepítések, ahol ez nem volt lehetséges, retorziókat alkalmaztak, menekülésre kényszerítették őket. A helyben maradtak jogait szinte mindenütt erősen korlátozták. A 20-as, 30-as évek németországi történései nem segítettek a kisebbségi németeket. Közvetlenül a háború után Németország zavarban volt, de miként azokban az időkben több győztes és vesztes országban, Németországban is megfogalmazódik a határookra való tekintet nélküli egységes és minden néprészével szolidáris népközség gondolata és kialakul az ennek megfelelő politika.⁴ A weimari köztársaság idején az európai németiséget 4 csoportba sorolták: 1) az új határok miatt a frissen kisebbségbe kerültek; 2) a Baltikum évszázados német közösségei; 3) Délkelet-Európa németjei, szintén évszázados közösségek; 4) Szovjetunió németjei. Lemondtak Elzász-Lotaringiáról és a belgiumi németekről. Az erdélyi németek esetében, a többi délkelet-európai némettel együtt a cél a fenntartás volt, ennek érdekében kaptak támogatást. Németország számára a revízió – amely több ország, így Magyarország esetében is a háború utáni konszolidációt követően, 1928 után napirendre került – nem volt lehetséges, a német kisebbségek elhelyezkedése ezt kizárta. Az 1933-as hatalmi átalakulással jelenik meg az új, kemény álláspont. Hitler uralomra jutása után a német külpolitika az „ötödik hadoszlop” szerepét szánta a kelet-európai németeknek, és ezt a törekvését pénzzel („guruló márkák”) és szervezeti segítséggel is alátámasztotta. A fasiszta Németország a kisebbségi németektől kimondottan elvárta a német birodalmi politika támogatását. A helyzet radikalizálódott 1938 után, amikor a politikai diskurzus központi elemévé vált a germánok és az elszakított nemzetrészek szállásterületeinek a kérdése.

Magyarosítás, magyarosodás

Fényes Elek az 1857-es népszámlálás adatai alapján megadja a magyarországi nemzetiségek⁵ adatait. Eszerint a 13,8 millió lakosságból 2,247 millió román, 1,51 millió

3 Az I. világháborút követően magyarok százazreit nem vették fel a román állampolgársági névjegyzékbe, emiatt munkát sem vállalhattak. Ez a kényszeres asszimiláció klasszikus példája.

4 A weimari Németország ún. külföldi kultúrpolitikája keretébe tartozott, hogy ösztöndíjakkal segítette elő a német kisebbséghez tartozó fiatalok németországi, illetve hazai főiskolai tanulmányait, a külföldi németek számára 1923-ban létesített Egyesült Ösztöndíjjelölő közvetítésével.

5 Ez esetben a forrás szóhasználatát veszem alapul, ennek értelmében a nemzeti kisebbség és a nemzetiség kifejezéseket azonos értelemben lehet használni – most nem térek ki a különbségekre.

tót (szlovák), 1,265 millió szerb, 1,22 millió német, és 970 ezer horvát élt akkor az ország területén.⁶ Ezek közül a németek és a horvátok külön kezelhetők, előbbi a monarchiában nem számított kisebbségnek, utóbbi az 1868-as kiegyezés értelmében nemzet volt, külön területtel.

Kérdés: beszélhetünk-e az Osztrák-Magyar Monarchia területén magyarosításról, a magyar állam erőszakos asszimilációs politikájáról?

A német kutatók⁷ által használt kifejezés, a „Madjarisierungspolitik” erőszakosságra, kikényszerített folyamatra utal. Bár többnyire a Monarchia alatti időszakra szokták értelmezni, újabb munkák tovább viszik az elemzést a világháborúk közötti, illetve a II. világháborút követő, kommunista időszakra is.⁸ A fogalomhasználat a dualizmus korát illetően vitatható, mi több, német vonatkozásban téves.⁹ Az Osztrák–Magyar Monarchia keretében független magyar hatalomról nem beszélhetünk, a domináns fél az osztrák. A magyar politikai elit jelentős része a századfordulótól kezdődően ezen változtatni kívánt, a magyar nemzeti jelleg erősítését célozták meg – de kudarcot vallottak. A dualizmus éveiben olyan magyar intézkedést az osztrák fél nem tűrt volna meg, amely a németiséget tudatosan diszkriminálja, identitásának feladására kényszeríti – ez a rendszer jellege miatt kizárt.

A hatalom logikája szerint magyarosodásról kell inkább beszélni, amikor a (nyelv-, identitás) váltás az egyén személyes döntése. Erre példaként Pest-Buda németiségét szokás felhozni. Itt a modern polgárosodás egyben magyarosodás is. A városi németiség az iparban, a gazdaságban és más meghatározó társadalmi területeken nemcsak Budapesten, de egyes bányász városokban domináns helyzetben volt – és ezt a helyzetét kívánta megőrizni azzal, hogy asszimilálódott. Erkel Ferenc, Semmelweis Ignác, Hild József, Ganz Ábrahám a magyar kultúra, tudomány és gazdaság nagyjai voltak, s a német származásuk a közéletben alig kerül szóba. Ez a városi német szerep a történelmi magyar (nemesi) nemzet struktúrája felől érthető meg, amikor nem annyira „németként” mint „polgárként” határozták meg önmagukat.¹⁰

6 Jóval kevesebben voltak a rutének, zsidók, szlovének, bolgárok, görögök, franciák, albánok, ezek összesen – 801 ezren. Lásd Fényes Elek: *A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma*. Eggenberger: Pest, 1867.; Kovacsics József: Magyarország népességtörténete a konferencia-sorozat tükrében (896–1870). *Demográfia*, 1996. (2–3). 145–166.

7 Weidlein, Johann: *Madjarisierung der Deutschen in Ungarn*. Schorndorf, 1955. Selbstverlag des Verfassers.

8 Steiner, Birgit: *Die deutsche Volksgruppe in Ungarn von der Ansiedlung bis zur Vertreibung* (Master Diplomarbeit). Universität Wien: Bécs, 2010.

9 Magyar kutatók is állítják, létezett erőszakos magyarosítás (Harmat Árpád Péter), de ennek módjáról, eszközéről többnyire nem szólnak. Lásd Harmat Árpád Péter: Magyarország gazdasága és társadalmi a dualizmus korában. *Történelem cikkek*. Letöltés helye: www.tortenelemcikkek.hu; letöltés ideje: 2016. 07. 20.

10 Hambuch, Wendelin: *Deutsche in Budapest*. Zusammengestellt von Deutscher Kulturverein: Budapest, 1999.

Szerzők az első Magyarisierungsgesetze vagyis magyarosítási törvényként II. Lipót 1791-es XVI. számú törvényét említik, mely szerint „*a nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék.*”¹¹ Ez a német oldalon sokszor sérelmezett törvény nem idézhető a magyarosítás példajaként, két okból. A törvény valóban találkozik a magyar politikai szándékkal, de osztrák, birodalmi törvény. A birodalom szándéka lett volna a magyarosítás? – még a kérdés is abszurd. A válasz keresésekor figyelembe kell venni a kor történéseit, szellemét. A felvilágosodás hatására Európában reformok sorozata indul el, a társadalomszervezésben alapvető változások következnek be. Ebben a kontextusban az említett törvény nem valamilyen magyarosítási politika megnyilvánulása és eszköze, hanem egy felvilágosult uralkodó kompromisszum-kereséseinek az eredménye. Ugyanis II. Lipót 1790-es trónra lépésekor a Birodalom külső és belső konfliktusok, háborúk és nemesi mozgalmak miatt a szétesés szélén állt. Reformjaival sikerült a Birodalom belső dezintegrációját megállítania. Ezt szolgálta az 1790/91-es X. törvénycikk is, amely Magyarország és hozzákapcsolt részek függetlenségéről rendelkezett.

Nézzük meg, miként és milyen eszközökkel próbálta a magyar állam a 19. század második felében a kisebbségeket kényszerrel asszimilálni? Első számú eszközként az iskolát szokták említeni. Az oktatás hagyományos főszereplője az egyház, ez a vezető szerep a 19. század végéig megmarad. Természetesen megjelenik a magyar nyelvűség kérdése, az igény arra, hogy a kisebbségek megtanulják az állam nyelvét. Ebben nincs semmi egyedi, a francia forradalom után minden szerveződő nemzeti államban hasonló folyamatok zajlottak le. Trefort Ágoston minisztersége idején, 1879-ben megszavazták a magyar nyelv kötelező tanításáról szóló törvényt azzal az (érthető) indokkal, hogy minden állampolgárnak hasznos az államnyelv ismerete. Ezt magyarosító törvényként idézi minden nem magyar forrás.¹² Itt külön kell választani a németek és a többi etnikai közösség esetét. Érthető módon, hiszen 1750-től a német nyelv oktatása kötelező a protestáns iskolákban is. A Ratio Educationis 1777-ben a nyelvek tanításában megfogalmazott irányelvei: anyanyelv használata és közös összekötő nyelvek megtalálása.¹³ A német összekötő nyelvként is szolgált.

11 A Wikipédiát tudományos igényű munkákban nem szokás idézni – itt megteszem, mivel negatív értelemben utalok rá: Magyarisierung. *Wikipédia*. Letöltés helye: www.wikipedia.org; letöltés ideje: 2016. 07.20.

12 *Zeittafel zur Geschichte der Burgenlandkroaten* (Burgenlandi horvátok történelmének kronológiája). Letöltés helye: www.hkd.at; letöltés ideje: 2016. 07. 22.

13 A Ratio Educationis, vagyis a Tanügyi Kódex második szakaszának 41. paragrafusa a német nyelv hasznáról szól: „*A német nyelv kitűnő segítséget jelent a mindennapi ügyek intézésében, valamint a belföldi és külföldi kereskedelemben: a német nyelv amiatt is hasznos, hogy az ausztriaiakkal közös uralkodó fennhatósága alatt élve különböző ismeretkörökben kívánatos a német nyelvű könyvek ismerete.*” *Neveléstörténet*. Letöltés helye: www.kodolanyi.hu; letöltés ideje: 2016. 07. 20.

Az oktatás modernizációja megkövetelt bizonyos centralizációt¹⁴ a népoktatás politikai kérdéssé vált, a rendszer államsegélyre épült, bevezették a tankötelezettséget, és felmerült a tanszabadság kérdése. A kisebbségek által vitatott 1907-es Apponyi-féle törvénycsomag célja nem az asszimiláció, bár román¹⁵ és német¹⁶ források gyakran értelmezik ekként. A törvénycsomag értelmében egy iskola, ha nem tanítja az államnyelvet, vagy pedig eredménytelenül teszi, nem kap működési támogatást az államtól. Szó sem volt a nemzetiségek felekezeti iskoláinak a betiltásáról, hanem arról, ha az iskola nem teljesítette a törvényben megfogalmazott állami elvárásokat, elesett a támogatástól. Az más kérdés, hogy volt a törvénynek egy „erős ösztönző” eleme: olyan jelentős egzisztenciális javulást jelentett az iskolák számára, hogy erről semmiképpen sem kívántak lemondani. Ezért kisebbségi vezetők félreértelmezték a szándékot és tiltakoztak az állam elvárásai ellen. A lex Apponyi közvetlen kényszert nem alkalmazott – de olyan helyzetet teremtett, hogy nehéz legyen megkerülni. A lex Apponyi erőszakos asszimilációs eszközként való értelmezését modern, az oktatásügy kezelésében a kort jóval meghaladó jellege segítette elő.

Sem a Trefort-féle, sem az Apponyi törvény nem volt eredményes: az I. világháború előtt a nemzetiségek 75%-a nem tudott magyarul. Ugyanakkor érezhető volt és a magyar képviselőházban hangot is kapott a sváb elkeseredés az új helyzet miatt. Egy ilyen sérelmes és szomorú eset: a sváb katonafőnök harcterről küldött – magyar nyelven írt – levelét az apja csak tolmács segítségével értette meg: a fiú csak magyarul tudott írni, az apa csak németül olvasott.¹⁷

A németiségnek volt még egy komoly sérelme a magyar állami reformok, és pedig a közigazgatás reformja, átszervezése kapcsán. A német nyelv 1784-től lett magyar területeken is a közigazgatás nyelve, 1830-tól előírás a magyar nyelv ismerete is, bevezetik a hármas, latin–német–magyar nyelvhasználatot. Haynau javaslatára 1849-től visszaállítják a német

14 Nagy Péter Tibor: Neveléstörténetírás és oktatáspolitikai. *Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet*. Letöltés helye: www.mek.oszk.hu; letöltés ideje: 2017. 06. 01.

15 Ezt az álláspontot képviselte Onisifor Ghibu 1915-ös könyvében: Onisifor *Ghibu Școala românească în Transilvania și Ungaria. Dezvoltarea ei istorică și situația ei actuală*. București, Institutul de Arte Grafice „Carol Ghibu”, 1915; Ugyanezt vallja Moraru, Alexandru: *Momente însemnate din istoria bisericii ortodoxe române în mileniul al II-lea și la începutul mileniului al III-lea*, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 2010, 32–40.

16 A lex Apponyival kapcsolatosan az erdélyi szász evangélikus konzisztórium emlékiratban így fogalmaz: „a törvényjavaslat elsősorban erősen korlátozza, sőt részben a fennálló jogállapothoz képest megsemmisíti az egyház önkormányzatát. [...] Nem magyar tannyelvű iskola csak akkor kaphatna támogatást, ha a közoktatásügyi miniszter engedélyezte a tankönyveket és taneszközöket (20. §), és ha azok ‘hazafias tartalmúak’ – mintha eleve feltételeznék, hogy ezek az iskolák hazafiatlan tartalmú tankönyveket használnak.” Lásd: A Lex Apponyi. *Rubicon*. Letöltés helye: www.rubicon.hu; letöltés ideje: 2016. 07. 15.

17 Jakabffy Elemér – Páll György: *A bánsági magyarság húsz éve Romániában 1918–1938*. Studium Kiadó: Budapest, 1939.

nyelvű közigazgatást és változik a közigazgatási beosztás.¹⁸ 1860-ban visszaállítják a magyar rendszert és a közigazgatás nyelve ismét a magyar, amit a németek visszaszorulásként élnek meg. A polgári állam egységesítése jegyében, francia mintára születtek meg a törvényhatósági (1870-es XLII. törvénycikk) és a községi (1871-es XVIII. törvénycikk) jogszabályok. Ezek új közigazgatási rendszert vezettek be, a vármegyék helyett megyéket alakítottak ki, a főispáni felügyeletet a szabad királyi városokra is kiterjesztették. A két törvényt már a parlamenti vita során és utána is komoly bírálatok érték, hogy nem felelnek meg az 1848-as törvények szellemiségének, az önkormányzatiságnak. Pozitívum a korábbi államszervezethez képest, hogy a területi igazgatást beillesztették az állami irányítás egészébe, egységessé vált a területi közigazgatás, jelentősen növekedett a közigazgatás létszáma a feladatokkal párhuzamosan, s javult a működés szakszerűsége.¹⁹

A törvényhatóságok területrendezésére az 1876. évi 33. törvénycikk révén került sor, ez megszüntette a feudális eredetű területi önkormányzatokat, a katonai határőrvidék maradványainak kivételével egyetemlegessé tette a megyebeosztást. A területrendezés Erdélyben és a Felvidéken kiterjedt területeket érintett. A kisebb, funkcionális (és etnikai jellegű) területi autonómiák is felszámolódnak: a székely székek, a szász székek, továbbá a Jászság, a Kunság terüenmai és előjogai történelmi emlékké váltak. Megszűnt az autonóm Erdély és Bánát. Az 1876-os területi rendezés után csak kisebb korrekcióra került sor, végbement a határőrvidék polgárosítása, 1880-ban Szörény megyét egyesítették Krassóval, Tornát 1881-ben Abaújjal. 1886-ra befejeződtek a kisebb területi korrekciók is.²⁰

Számunkra kiemelt fontosságú az erdélyi helyzet, ahol a történelmi betelepítésekkel létrejöttek homogén, egy-egy etnikum által lakott területek. Ezek az idők során külön jogállású területekké alakultak. A székely székek és a szász megyék (Királyföld) úgy tagolódtak be Erdély közigazgatásába, hogy megmaradt külön jogállásuk, autonómiájuk.²¹ Ezeket az 1876-os törvénnyel feloldották a magyar rendszerben, sajátos jogállásuk megszűnt. Mivel a törvény a Szászfölddel együtt a székely székekre is kiterjedt, mi több, a jászok,

18 A *Provisorischer Verwaltungs-Organismus für Ungarn* (1849. okt. 24.) értelmében a történelmi Magyarországot 5 részre osztották fel (Magyarország, Szerb Vajdaság és Temesi Bánság, Erdély, Horvát–Szlavonország, Katonai határőrvidék), Magyarországon pedig öt kerület, Distrikt jött létre, Pest–Buda, Sopron, Pozsony, Kassa és Nagyvárád központtal.

19 Varga Norbert: *A köztörvényhatósági törvény (1970: XLII.tc.) bevezetése Debrecen és Szeged szabad királyi városokban (1870–72)* (Doktori értekezés). Debreceni Egyetem: Debrecen, 2007.

20 Hajdú Zoltán: A közigazgatási térfelosztás változásai Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 1996. (1). 5–21.

21 1224-ben II. Endre adománylevelében, az *Andreanum*ban megerősítette a szászok régebbi kiváltságait és éves adó, valamint katonáskodás fejében teljes autonómiát biztosított számukra, amivel megteremtette rendi különállásuk és külön társadalmi fejlődésük alapjait. 1486-ban Mátyás király valamennyi szászra kiterjesztette az *Andreanum* kiváltságait és ezzel létrehozta minden erdélyi szász közjogi-politikai egységét, melyet a „szász egyetem” (*Universitas Saxonum*) képviselt. Tagjai voltak: Nagyszeben-, Köhálom-, Segesvár-, Nagysink-, Újgyház-, Szerdahely-, Szászsebes-, Szászváros-, Medgyes- és Selyk-székek, valamint Naszódvidék és a Barcaság.

kunok előjogai is felszámolódtak, a rendelkezést nem lehet etnikai indíttatásúnak nevezni. Ennek ellenére a németiség képviselői igen gyakran ezt teszik: etnoregionális autonómiájuk elvesztését asszimilációs szándékkal magyarázzák.²²

Szászföld autonómiájának az elvesztése a 20. század elején élénken élt a szászok emlékezetében, minek okán inkább fordultak a románok, mint az erdélyi magyarok felé. Mivel megszűntek a külön jogállású, főleg románok lakta katonai határőrvidékek is, a szászok, a svábok és a románok a közigazgatási reformot előjog-vesztésként élték meg.

Németek és románok – kapcsolódási pontok

A nemzetiségi törvény (1868) bevezetőjét, amelyet Deák Ferenc megfogalmazásában fogadtak el, érdemes szó szerint idézni: „*Magyarország összes honpolgárai, az alkotmány alapelvei szerint is, politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja.*” A „politikai nemzetiség” fogalmában nem a „nemzet” szó a hangsúlyos, hanem a „politikai”. A politikai nemzet fogalmának a nemzetállamhoz van ugyan köze, de a nacionalizmus érzelmeihez, képzeihez eredeti jelentésében nincs. A „politikai nemzet” Deák felfogásában arra hivatott, hogy helyettesítse a nemzetállam intézményét.²³

A törvény elismerte az ország nem magyar népeinek jogát anyanyelvük, kultúrájuk ápolására. Kérdés viszont, hogy az ebből adódó állami feladatok ellátására, végrehajtására mekkora gondot fordítottak. Tagadhatatlan, hogy a magyar nemzetállam létrehozása célként szerepelt, a magyar liberális politika számolt a nemzetiségi magyarosodásával. Többen felróják, hogy a törvény minden állampolgár hazafisága kritériumává tette, hogy magyar-nak tartsák, vallják magukat.²⁴ Megint egy, a kort meghaladó elvről van szó: az egykori hazafiság-követelmény napjainkban egyértelmű elvárás, minden kisebbségitől elvárják, hogy országa hűséges polgára legyen, vele azonosuljon. Ezt jelenti a közös haza, a kettős kötődés.

22 „*Mit dem Ausgleich 1867 kommt Siebenbürgen im Rahmen der Doppelmonarchie Österreich-Ungarn wieder an Ungarn. Im Zuge der Magyarisierungspolitik werden Königsboden und Nationsuniversität 1876 aufgelöst; die Sachsen sinken zur nationalen Minderheit herab. Die Evangelische Landeskirche A.B. übernimmt die sächsischen Bildungs- und Kultureinrichtungen und entzieht sie dem Zugriff des ungarischen Staates.*“ („Az 1867-es kiegyezéssel Erdély a kettős, Osztrák-Magyar Monarchia keretében Magyarországhoz került. A magyarosítási politika keretében Királyföld, a szász Universitas 1876-tal kezdődően feloszlásra került, a szászok nemzeti kisebbségi sorba süllyedtek. Az ágostai hitvallású evangélikus egyház átvette a szász oktatási és kulturális intézményeket, és megakadályozta a magyar állam hozzáférését ezekhez.” – Fordítás: B. B.) Idézet forrása: Verband der Siebenbürger Sachsen in Deutschland eV. Központi Statisztikai hivatal népszámlálási digitális adattár. Letöltés helye: www.library.hungaricana.hu; letöltés ideje: 2016. 07. 20.

23 Gángó Gábor: Az 1868. évi nemzetiségi törvény és következményei. *Korunk*, 2009. 20 (5). Letöltés helye: www.epa.oszk.hu; letöltés ideje: 2016. 07. 20.

24 Tilkovszky Loránt: *Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből*. University Press: Pécs, 1997.

A lex Apponyi vonatkozásában a román álláspont lényegében megegyezett a német állásponttal²⁵ – ez volt talán az egyedüli teljes egyetértés a két népcsoport között.

Mivel 1919-et követően a romániai németiség ismételtelen hitelesítette a román államépítő politikát, felmerül a kérdés, volt-e ennek dualizmus kori előzménye? A válasz: nem volt. Indokai: a két népcsoport státusa gyökeresen eltérő volt, az egyik domináns nemzet, a másik történelmi sérelmeket felhalmozott kisebbség. A dualizmus kori etnikai folyamatok is különválasztják őket. Miközben 1867–1919 között a magyarországi németek lélekszáma alig változik, de arányszámuk csökken, a románság lélekszáma növekszik, arányszámuk pedig szinten marad.²⁶ Ha egy kisebbség lélekszáma növekszik, arányszáma nem változik kb. fél évszázad alatt, a kényszeres asszimiláció mellett felhozható egyetlen érv az lehetne: az asszimilációs veszteség azért nem mutatkozik meg a demográfiai adatokban, mert a románok bevándorlása ezt kiegyenlítette. Csakhogy Magyarországra masszív román bevándorlás ebben az időszakban nem létezett – tehát kényszeres asszimiláció sem.

Aszimmetrikus kapcsolatról beszélhetünk: a románság történelmileg mindig a németektől várta helyzetének javulását – a magyarság ellenében. De a másik oldalon nincsenek olyan előzmények, melyek a németek számára külön fontossá tette volna a román közösséget. Ami közös platformot jelenthetett: mindkettőnek komoly (vélt vagy valós) sérelmei voltak a dualizmuskori magyar kisebbségpolitikát illetően. Kezdetben a szászok a magyar kormány mellett álltak, kiváltságaik átmentése érdekében, változás 1876 után következett be. De volt olyan szász felelős közszereplő is, aki később is felemelte szavát. Friedrich Teutsch nagyszebeni evangélikus püspök és egyháztörténész professzor írta azt, hogy „*Ha Magyarország tönkremegy, mi is elpusztulunk s elvész népünk és egyházunk; ha országunkat elszakítják Magyarországtól, vége százados történelmünknek és jövőnknek.*”²⁷ Ma látjuk: igaza lett.

25 „*Cel mai dramatic episod s-a materializat prin legea apponyană, care a intrat în vigoare la 1 iulie 1907, fiind considerat cel mai cutezător atentat împotriva popoarelor nemaghiare din imperiu. Legea s-a aplicat, dar popoarele au devenit tot mai dârze în lupta lor de apărare a credinței si a neamului.*” („A legdrámaibb epizód az apponyană törvényben testesült meg, amely 1907. július 1-jével kezdődőleg lépett hatályba, mint a birodalom nem magyar népei ellen végrehajtott eddigi legmerészebb támadás. Bár a határozat életbe lépett, mégis a nép egyre keményebb lett a hit és a nemzetmegőrzésért folytatott harcában.” – Fordítás: B. B.) Bocsan, Horatiu-Marian: *Instituțiile ecleziastice ortodoxe din Crișana la sf. sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea. Teză de doctorat*. Universitatea Oradea: Oradea, 2010. Letöltés helye: arhiva-www.uoradea.ro; letöltés ideje: 2016. 07. 20.

26 1870-es népszámlálás adatfelvétele nem terjedt ki a nemzetiségre. Az 1881-es népszámlálás szerint az ország 13,728 millió lakosából német 1,798 millió német (13,1%), 2,323 millió román (16,93%). Az utolsó dualizmus-kori, 1910-es népszámlálás szerint a 18,264 millió lakosból német anyanyelvű volt 1,9 millió (10%), román anyanyelvűnek vallotta magát 2,948 millió lakos (16,1%). Lásd: *Hungaricana*. Letöltés helye: www.library.hungaricana.hu; letöltés ideje: 2016. 07. 25.

27 Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918 dec. 1-től 1940. aug. 30-ig*. Optimum Kiadó: Budapest, 1988. 5.

Trianon után a magyarok és a németek is vesztesek, de a különbségek lényegiek. A németiség Erdélyben szeretné visszaszerezni egykori vezető szerepét, s reménykeltő számára az 1918 decemberében elfogadott Gyulafehérvári Nyilatkozat egyik, máiglan sokat idézett fontos alapelve, a 3/1 pontba foglalt politikai ígéret: a „*teljes nemzeti szabadság az összes együtt élő nép számára*”. Ez akár indokolhatja is a szászok szervezete, a Landeskunde (Szász Nemzeti Tanács) központi választmányának a döntését, hogy 1919. január 8-án Medgyesen kimondták az egyesülést Romániával. Ebben a döntésben számított Iuliu Maniu ígérete, becsületszava (meg az általa vezetett fegyveres alakulatok erdélyi jelenléte), miszerint a háború után Erdély Romániához fog tartozni. A medgyesi döntést a szászok körében is sok kritika érte, egyesek a döntés jogosságát is megkérdőjelezték. A svábok küldöttsége 1919. augusztus 14-én jelent meg a nagyszebeni román kormányzótanács előtt, hogy bejelentse: elismerik Bánság Romániához csatolását. Ezek a lépések rövidtávon eredményt hoztak, a trianoni döntést követően a szász köztisztviselőket nem mentették fel, megmaradhattak állásaikban.²⁸ De amikor 1919 őszén a Gyulafehérvári Határozat vonatkozó alapelvének a kiterjesztését kérték a bukovinai és romániai németiségre, akkor kemény ellenállásba ütköztek, s a román sajtó ellenük fordult.²⁹

A szászok és a svábok sem ismerték, mert nem is ismerhették azt az erőszakos asszimilációt, amelynek az 1878-tól Romániához kapcsolt Dobrudzsa kisebbségei estek áldozatul, és amelyet elsősorban Constantin Iordachi munkáiból,³⁰ és a kapcsolódó elemzésekből ismerünk.

Dobrudzsa és a román nemzetépítés

A berlini szerződés (1878) értelmében a román államhoz került Észak-Dobrudzsa, a bukaresti szerződés (1913) pedig szentesítette Románia és Dél-Dobrudzsa (románul Cadrilater) egyesülését az országgal. Ez utóbbi a II. világháború után Bulgária része. Az új területeken Románia nemzeti érdekeinek jegyében románosítási politikát folytatott.³¹

28 1930-ban Romániában a német származású hivatalnokok, közrend fenntartók, tanárok és katonák, azaz állami alkalmazottak létszáma mintegy 30 000 főt tett ki.

29 A fő sajtóérv: Romániát nem lehet svájci mintára föderális állammá alakítani.

30 Iordachi, Constantin: „A románok Kaliforniája”: a román határ kiterjesztése Észak-Dobrudzsában 1878–1913. *Replika*, 2000. 11. 40–41.; Ugyanő: Állampolgárság és nemzeti identitás Romániában. *Regio*, 2000. (3). 27–61.; Ugyanő: Internal Colonialism: The Expansion of Romania's Frontier in Northern Dobrogea. In: Helga Schultz – Uwe Müller (szerk.): *National Borders and Economic Disintegration in Modern East Central Europe*. Berlin Verlag: Berlin, 2002. 77–105.

31 A románosítási politikát illetően más példa is idézhető: Bukovina románosítása. Lásd: Hausleitner, Mariana: *Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Großrumäniens 1918–1944*. Oldenburg Verlag: München, 2001.

Dobruzdza a Török Birodalom Dunai vilajetjéhez tartozott, 23,3 ezer km² területen a század elején 439,2 ezer ember élt. A lényegében Észak-Dobruzsát fedő Tulcsai szandzsák (Tulcsai, Babadagi, Harsovói, Macsini, Konstancai és Medjidiéi kaza) török összeírás szerinti (1877) 165 ezer lakosának etnikai hovatartozása: a legjelentősebb csoportot 31,2%-kal (51,4 ezer) a bolgárok és a statisztikában velük egy kategóriába vont oroszok alkotják, a tatárok aránya 26,2 % (43,3 ezer). Mellettük élnek a területen románok (17,3% = 28,5 ezer), törökök (13,9% = 22,9 ezer), németek (2,8% = 4,7 ezer), görögök (2,0% = 3,3 ezer), zsidók (1,8% = 2,9 ezer). A Tulcsai szandzsáknál egy kis déli szegéllyel nagyobb Román Dobruzdza az 1900-as román összeírás szerinti, összesen 267,8 ezer fős lakosságának 91,8%-a román, a legnagyobb kisebbség a török 2,2%-kal (6 ezer) és a görög 1,6%-kal (4,2 ezer). Ezen belül az északi Tulcsa megyében a románok aránya 92,9% (a legnagyobb kisebbség a görög 2,4%-kal), a déli Konstanca megyében 90,7% (a legnagyobb kisebbség a török 2,9%-kal). A statisztikák viszonylagosságára, politikai célú manipuláltságára utal, hogy az 1905-ös északi és az 1910-es déli összeírás összesen 163,0 ezer (37,1%) bolgárt talál Dobruzsában: északon 30,6 ezret (19,5%), délen 132,4 ezret (46,9%) – miközben pár évvel korábban úgymond nem érték el a 2,9%-ot sem.³²

Észak-Dobruzdza annektálása igen nagy kihívás elé állította Románia *ius sanguinis*, vér szerinti állampolgárság-felfogását. Az 1866-os alkotmány harmadik cikkelye szerint „*román területet nem lehet idegen lakossággal benépesíteni*”, míg a kilencedik cikkely alapján „*bármely államból származó román személy, tekintet nélkül állandó lakhelyére, azonnal politikai jogokhoz juthat, ha azt a parlament megszavazza*”. A *ius sanguinis* elve tehát a román állampolgárság megszerzésének kizárólagos alapját képezte; és a szomszédos országokból származó román nemzetiségűek („*români de origine*”) azonnal elnyerték az állampolgárságot.

Az 1866-os alkotmány egyik alapelve kizárta a külföldieket a politikai jogok gyakorlásából (6. cikkely). Ehhez hozzá kell tenni, hogy a politikai jogok Romániában a privilégiumok kiterjedt körét érintették, mint például a földbirtokhoz való jogot és az állami hivatali apparátusban való elhelyezkedés lehetőségét (13. cikkely). A román politikai elit különleges politikájával közvetlen kapcsolatot teremtett az állampolgárság és bizonyos civil jogok és gazdasági tevékenységek gyakorlásának joga között. A muzulmán román **így** lehetett egyszerre szimbolikusan befogadott és adminisztratív értelemben kirekesztett.

Törvények sorával, melyek egyfelől a bírászkodás rendszerét (1909; módosítva 1911-ben, 1912-ben, 1913-ban), másfelől a politikai jogokat (1909, 1910, 1919) és a helyi közigazgatást (1913) szabályozták, megvalósították Románia és Dobruzdza jogharmonizációját.

32 101. Dobruzdza felosztása, 1878–1947. *Transindex*, Letöltés helye: terkeptar.transindex.ro; letöltés ideje: 2016. 07. 25.

A gyakorlatban a következő folyamatok zajlottak le Észak-Dobrudzsa Romániához való integrálásával: 1) Dobrudzsa román nemzetiségűekkel való benépesítése; 2) a tartományi földbirtokok államosítása; 3) a tartomány kulturális homogenizációja; 4) a bukaresti politikai elit érdekeit képviselő erősen centralizált hatalom révén a regionális ellenállás megtörése; 5) Dobrudzsa nem román gazdasági elitjének a politikai jogokból történő kizárása.

Az államilag támogatott etnikai kolonizáció következtében Dobrudzsa lakossága drámai növekedésen ment keresztül: 1878-ban hozzávetőleg 165 000 lakosa volt, 1900-ban 267 ezer, 1912-re pedig 368 189-re gyarapodott.

Minderről 1920-ban sem az akkori erdélyi magyar elit, sem a német elit semmit nem tudhatott. Arról sem, amiről Mikó Imre 1944-es dolgozatában tudósít: *„A változó kormányok egy dologban következetesek voltak. Kisebbségpolitikájukat Brătianu Ionelnek a békekonferencia [Trianon] után tett kijelentése irányította: most aztán figyelje meg a világ, hogy fognak Romániában a kisebbségek eltűnni! Nagy ellenfele, Maniu is azt vallotta: vagy mi, vagy ők!”*³³ Mindezt a dobрудzsai, román szempontból sikeres példa alapján állíthatták.

Szelektív román kisebbségpolitika

Röviden összefoglalom a román kisebbségpolitika legfontosabb jellemzőit. Az 1918. december 1-jei Gyulafehérvári Nyilatkozat, illetve az 1919. december 9-én Párizsban aláírt kisebbségi szerződésben szereplő ígéretek, kikötések nem valósult meg szinte semmi. Ezek fő kitételei nem kerültek bele sem az 1923-as, sem az 1938-as román alkotmányba. A két világháború közötti időszakban a kisebbségek jogi státusza nem volt tisztázott.

Az impériumváltás velejárója volt a korábbi magyar közigazgatási réteg, értelmiségi tömegek elbocsátása, egzisztenciális ellehetetlenítése, célja a kisebbség politikai elitjének a felszámolása. Az állampolgárság megadásának a feltételei diszkriminatív módon zajlottak, ugyanis a területen élő románok automatikusan állampolgárokká váltak a határváltozást követően, míg a magyarságra/kisebbségekre ez a tétel nem vonatkozott – tőlük 4–6 éves folyamatos helyben lakást és bejelentett lakcímet vártak el.³⁴

33 Mikó Imre: Az erdélyi magyarság sorsa a világháború után. In: Deér József – Gáldi László (szerk.) *Magyarok és románok*, I–II. kötet. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve: Budapest, 1943. 213. Letöltés helye: www.adatbank.transindex.ro; letöltés ideje: 2016. 07. 28.

34 A kisebbségi szerződésbe foglalt, az állampolgárság megállapítására vonatkozó alapelv az állampolgársági törvény 1939-es módosításával lépett érvénybe: a közben eltelt 20 év alatt a magyarok tömegesen hagyták el, kényszerűségből, az országot. Lásd: A romániai magyarság története 1919–1940. In: Barabás Béla – Diószegi László – Enyedi Sándor – Sebők László – R. Süle Andrea: *Hetven év. A romániai magyarság története. 1919–1989*. Letöltés helye: www.adatbank.transindex.ro; letöltés ideje: 2016. 07. 28.

Az 1921-es földreformot országrészenként változóan, különböző hatáskörrel és céllal hajtották végre. Az okirálási agrártörvény alapjaiban, célkitűzéseiben és intézkedéseiben egyaránt szociális törvény, szociálpolitikai beavatkozás. Erdélyben viszont a birtokok kisértéke a román nép és vezetőinek közmegegyezése szerint nemzetpolitikai célokat követett.³⁵ A földreformtörvény alapján Erdélyben 212 803 román, 45 628 magyar, valamint 15 934 szász és sváb részesült a földosztásból, ugyanakkor az 1930-as népszámlálás szerint az etnikai megoszlás a következő volt: román 3,23 millió, magyar 1,48 millió, német 540 ezer. Az arányok egyértelműen mutatják a korabeli állam szándékait és a kisebbségekkel szemben folytatott diszkriminatív politikát.

A román állam iskolapolitikája: tanügyi törvényekkel korlátozták, illetve irányították a kisebbségeket. Az 1919–1920-as tanévben a Kormányzó Tanács koncepciója szerint a kisebbségek oktatására a felekezeti iskolákban nyílt elsősorban mód. A magyar nyelv jórészt kiszorult az állami iskolákból: 900 elemi iskolában szűnt meg a magyar nyelvű tanítás, a magyar nyelvű állami felsőfokú oktatást az 1919-es év kezdetén felszámolták, a magyar nyelvű középfokú oktatás az állami iskolákban a húszas évek közepére gyakorlatilag megszűnt. A békeszerződések ratifikálását (1921. július 26.) követően a romániai kisebbségek anyanyelvi oktatásának háttérbe szorítása erősödött. Az oktatásügyi kormányzat, Anghelescu közoktatási miniszter vezetésével a még mindig erős felekezeti iskolahálózat ellen indított támadást. A döntő többségben magyar lakosságú Csík megyében egyáltalán nem volt magyar nyelvű állami oktatás.³⁶ Az egyházak vonatkozásában elismerték az egyének vallásszabadságát és hirdették az összes felekezetek közötti egyenlőséget. Gyakorlatban más volt a helyzet. Az 1923-as alkotmány 22. paragrafusa értelmében az ortodox uralkodó egyház a román államban, a görög katolikus egyháznak pedig elsőbbsége van a többi felekezettel szemben. Az évezredes múltú erdélyi római katolikus egyházat az 1918-as vallásügyi törvény nem sorolta a jogi személyiségekkel rendelkező egyházi szervezetek közé. Megszüntette és a szatmári püspökséggel egyesítette a 900 éves nagyváradi püspökséget, és helyette egy újabb görög katolikus püspökség létrehozását engedélyezte. Az egyházak gazdasági helyzete az 1921-es földreformnak köszönhetően jelentősen instabillá vált. A nagyváradi, gyulafehérvári, temesvári és szatmári római katolikus püspökség birtokainak 95%-át, az erdélyi és a Királyhágón túli református egyház területeinek 45%-át sajátították ki. A magyar egyházak vagyonuk megmaradt töredékéből kényszerültek segíteni a román kormány által alig támogatott felekezeti iskolákat, ellátni a művelődésben rájuk háruló feladatokat.

A szászok és a svábok viszonyulása pragmatikusnak mondható: kisebbségek voltak a dualizmus korában is, ugyanakkor bíztak a Gyulafehérvári Nyilatkozat megfogalmazóiban.

35 Venczel József: *Az erdélyi román földbirtokreform*. Minerva: Kolozsvár, 1942.

36 Barabási Endre: *A magyar iskolaügy helyzete Romániában 1918 – 1940 – 1941*. Kecskemét, 1944.; Barabás et. al.: *Hetven év*, i.m.

Elindult az elmagyarosodott „sovábok” visszánémetesedése – a román hatalom az elmagyarosodott svábokat német iskolába kényszerítette, miközben a szatmári svábok jelentős része küzdött magyar identitásáért. Az oktatás területén a németek engedményeket kaptak, iskoláik közül többnek megadták a nyilvánossági jogot, érettségit rendezhettek – a legtöbb magyar középiskola nem.

A román hatalmi manipuláció egyik eszköze a demográfiai adatok torzítása. 1910-es népszámlálás szerint a mai Szatmár megye területén megszámláltak 166 369 (62,3%) magyart, 6709 (2,5%) németet. Az 1930-as román népszámlálás adatai: magyar 95 104 (42,2%), német 24 893 (8,2%). 1920-ban nem volt népesség összeírás, de Bukarestben kiszámolták és megadták a lakosság számát és megoszlását. Ekkor a szatmári németek arányát 13%-ra becsülték. Egyes szász/német vezetők félszázezer identitását veszített némettel számoltak. A szebeni tanár, és 1933–41 között a stuttgarti Deutsches Ausland-Institut vezetője, Richard Csaki³⁷ írta 1925-ben: *„Rajtunk múlik, hogy ezt a csodálatos folyamatot gondosan fenntartsuk, a nagy német népbe ezt a kb. 50 000 lelkes növekedést beépítsük.”*³⁸

Erdély, Bánság: magyarok és németek

A dualizmus kori magyar kisebbségpolitika bemutatása során láthattuk, az erdélyi-bánsági németnyelvű közösségek inkább vélt, mint valós sérelmek miatt tiltakoztak a magyar kormányok kisebbségpolitikája ellen. Ezt állíthatja a mai elemző, de a korabeli polgár fájdalma akkor is valós, ha annak kiváltója egy nem teljesen feltárt vagy félreismert esemény illetve döntés. Emiatt szinte semmi esély nem volt arra, hogy 1919 után a két vesztes etnikai csoport, a magyar és a német egymás felé forduljon és közösen keresse a román hatalom asszimilációs politikájának ellenszerét.

A magyar-német kapcsolatok építését nem segítette elő a két anyaország nemzetpolitikája sem. Magyarország alig egy évtized után a revízióban látta a helyzet kezelésének esélyét, Németország a 30-as években radikalizálódott, ez a német kisebbségi vezetőkben is fokozott várakozásokat keltett. De a fasiszta propaganda zavart is okozott, több német vezető kiutat keresett. Ha Berlin politikáját visszautasítják, a németiségük kérdőjeleződik meg, igaz: áttételesen. Ha elfogadják, a domináns hatalom számára válnak politikailag

37 Csaki, Richard (1886–1943) – szász tanár, muzeográfus, politikus, az erdélyi Német Szövetség (Verband der Deutschen in Rumänien), 1933-tól a stuttgarti Deutsches Ausland-Institut vezetője és a helyi műgyegetem tanára.

38 *„An uns liegt es, diesen wunderbarer Vorgang sorgsam pflegen, das große deutsche Volk wird Zuwachs an etwa 50000 Seelen einheimen.”* (Fordítás: B. B.) Idézi: Jakabffy Elemér: Mussolini szelleme Szatmár vidékén. *Magyar Kisebbség*, 1926/2, 197–200.

nem kívántta. Ez a dilemma a legfontosabb magyarázata annak, hogy az 1933-as romániai választásokon a német kisebbség történelmi veszteséget szenvedett.³⁹

A kérdésfelvetés, hogy a Romániában kisebbségi sorba került magyarok és németek miként viszonyultak egymáshoz, lényegében hasonló céljaikhoz és a másik küzdelméhez, egy viszonylag kevésbé kutatott kapcsolattörténet. A világháborúk közötti időkben túl közeliak, jelen idejük voltak az események, az elméleti megalapozottságú vizsgálatokra akkor még nem lehetett sort keríteni. A második világhéget követő, Közép-Kelet-Európa országaira kiterjedő kommunista hatalmi berendezkedés lehetetlenné tette az ilyen elemzéseket. Csak 1990 után, a kommunizmus bukásával jött el a téma kutatásának a lehetősége. Született ide sorolható munka, de kevés. Ezek közé tartozik Baumgartner Bernadette *Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között, 1918–1940 c. doktori tézise*,⁴⁰ amely a Szatmár megyei németek világháborúk közötti nemzeti ébredését, a német identitás erősítésének az esélyeit vizsgálja. A tézis nem a két nemzeti közösség egymás közötti kapcsolatait elemzi, de a téma kifejtése szükségessé teszi a román állam fennhatósága alá került németek helyzetének a bemutatását, és a magyar-német kapcsolatokra is kiterő röviden.

Figyelmet érdemel a www.minorities.blog.hu oldalain futó Többség-kisebbség határán c. blogbejegyzés, ahol egy, a romániai németeknek szentelt, háromrészes bemutató található.⁴¹ A blog szerint egy dolgozatot adnak közre három részben.⁴² A szöveg korrekt, de alig lép túl az ismert jelenségek körén. Néhány olyan szerzőt, forrást is idéz, akikre viszont érdemes odafigyelni. A sorozat 3. részében az akkori magyar lapok németiség-képével is foglalkozik.

Az első, itt említett szöveg szerzője egy szász író, a *Hitel* 1935/4-es számában jelent meg. Wolf von Aichelburg *Az erdélyi német–magyar együttműködés lehetőségeiről* c. írása egy erdélyi szász helyzetértelmezése, miután 1933-at követően a német identitás kérdése újfogalmazódik. A felfutó nemzetiszocializmus eszmerendszere ötvözni igyekezett az ipar miatt megerősödött rétegek erejét a völkisch mozgalom régi rend iránti vágyával. Hitler rátalált az élettér témára, ez jó alapot szolgáltatott az addig nem létező, ám Németország megújításához elengedhetetlenül hozzátartozó nemzetiszocialista külpolitikai irány

39 Minden erdélyi szász város vezetését elvesztették (Brassó, Segesvár, Medgyes, Beszterce – ezek évszázadok óta az övek voltak). A román többség a magyarokat preferálta helyükben.

40 Baumgartner Bernadette disszertációjának tekintélyes irodalomjegyzéke egyetlen olyan tételt sem tartalmaz, amely a világháborúk közötti időszak romániai magyar–német kapcsolatokat elemzné. Letöltés helye: www.idi.btk.pte.hu; letöltés ideje: 2016. 06. 01.

41 A romániai németek nyomában, I–II–III. rész. *Minorities Blog*, 2015. augusztus 18. Letöltés helye: www.minorities.blog.hu; letöltés ideje: 2016. 07. 25.

42 A dolgozat szerzőjéről nem találunk információt, de a blog működtetőjének Facebook közösségi oldalán talált levelezési címe Kispál Richárdhoz, a szegedi egyetem politológus mesteri hallgatójához vezet el.

meghatározásához, másrészt jól eltalált üzenet volt, amely elmosva az államhatárokat újra egy egységes, erős tömböt vizionált.⁴³ Erre az eszmei háttérre utalva, Aichelburg ír arról, hogy a magyarok és a németek közös erdélyi sorsa hasonló, hidak épültek ki, bár vannak ellentmondások. Következik az a számunkra fontos üzenet: „*A két, Erdélyben élő, magában álló nemzetrészre további, még szorosabb sorsközösség következik azokból a népiséget állandóan fenyegető veszélyekből, melyek a sorokat*⁴⁴, különösen ma, ismét összezárkózásra kényszerítik. Így teremtdött meg az az egyéni sajátosságú sorskeret, mely mindenikünkben gazdag, nevükön nem nevezhető érzelmeket kelt ebben a névben: ‘Erdély’. Az együttműködéshez szükséges jóakarat mindkét oldalon megvan, csak hogy ezt még sokféle, részben külső, részben belső beállítás zavarja.” Előítélet mentességre van szükség mindkét oldalon, hogy Erdélyben mindkét fél megtalálja közös hazáját – ez Aichelburg következtetése.

Pukánszky Béla könyvet szentelt a szászok és a magyarok kapcsolatának.⁴⁵ A könyvet a *Hitel*-ben Zathureczky Gyula mutatta be, azt állítván róla: könyvnél több, cselekedet.⁴⁶ A szerző említi az oktatás és az egyház ügyét. A dualizmus kezdeti éveit alatti passzivitásuk után a szászoknak választaniuk kellett: továbbra is félre állnak, vagy utat keresnek a magyarság felé. Utóbbit választották – igaz, az 1890-es nagyszebeni gyűlésen a közlekedés-pártiak mindössze 1 szavazattal kerekedtek felül. Egy új mozgalom is jelentkezett Rudolf Brandsch⁴⁷ vezetésével, az úgynevezett „zöld szászok” mozgalma. Brandschék bár kormánypárti képviselők voltak, kormányellenes agitációt fejtettek ki az országban élő némettség körében. A többség elítélte Brandschékat, Tisza István kemény szavakkal illette őket. Ezt követően Brandsch társaival együtt kilépett a kormánypártból.

Pukánszky azon kevesek közé tartozott, aki fontosnak tartja idézni Friedrich Teutsch püspököt. Könyve utolsó fejezetének a címét a püspöktől vette át, aki az 1916-os budapesti román betörés után Budapesten, a Deák-téri templomban összesereglett menekült híveknek mondta: „*Otthonunkat elveszítettük, de megtaláltuk hazánkat!*” A püspök emelte fel ismételten szavát a magyar-német barátság mellett. 1918 októberében még a szász

43 Ströckert Dávid: *A harmadik birodalom németéggpolitikája Magyarországon. Doktori disszertáció.* Pázmány Péter Katolikus Egyetem: Budapest, 2014.

44 Értsd: sorainkat.

45 Pukánszky, 2004. Erdélyi szászok és magyarok, i. m.

46 Zathureczky Gyula: Erdélyi szászok és magyarok. *Hitel*, 1943. (2). Letöltés helye: http://hitellapszamok.adatbank.transindex.ro/1943_2/003ZathureczkyGyula_egyretegu.pdf, letöltés ideje: 2016. 06. 01.

47 Rudolf Brandsch (1880–1953) – erdélyi szász politikus, parlamenti képviselő 1910–19 között Budapesten, majd 1919–1933 között Bukarestben, kisebbségügyi államtitkár Iorga kormányában (1931–32). 1918-ban a magyar állam területi egysége mellett foglalt állást, majd 1919 januárjában, miután tárgyalta I. Maniuval, a Szász Nemzeti Tanács Medgyesen elfogadta és üdvözölte Erdély Romániához való csatlakozását. Vallotta, a romániai kisebbségi törvénynek különbséget kell tennie az államhoz lojális németek és az új hatalmat elutasító magyarok között. Egyik kezdeményezője volt az 1922-ben megalakult Európai Német Népcsoportok Szövetségének, melynek célja a különböző országokban élő németek összefogása volt. 1945-ben megpróbált fellépni a németek Szovjetunióba deportálása ellen, börtönbe zárták és itt is halt meg.

nagyválasztmány is az ő véleményének megfelelően foglalt állást: „A szász nép évszázados hagyományaihoz híven ebben a súlyos időben is szilárdan és rendületlenül ragaszkodik a magyar hazához. Abban a meggyőződésben, hogy hazánkat leghatékonyabban, mint németek szolgálhatjuk, kívánjuk, hogy a viszonyok újjárendezésénél a nemzeti kisebbségek egyenjogúsításának megvalósításával szabad életteret és teljes fejlődési lehetőséget biztosítsanak számunkra a politikai, társadalmi és kulturális élet minden ágában.”⁴⁸

Pukánszky szerint a szászok ragaszkodását Erdélyhez, hogy mennyire fontos volt számukra a termékeny együttélés szükségességének gondolata, a legmeggyőzőbben a 19. században keletkezett nemzeti daluk fejezi ki, melynek utolsó sorai így hangzanak: „Erdélyország, édes földünk, / drága jó szülőhazánk! / Áldott légy szépségeidért, / s tájaidnak minden gyermekét / egyetértés fogja át!”⁴⁹ Ez a dal a szász hazafiság része és kifejezője.

Gondolatmenetét Pukánszky így folytatja: „Új helyzetet teremtett a Harmadik Birodalom megszületése. Ezt követően a finom szálak elszakadnak és a szászság lelkében ismét a nagynémet gondolat lesz úrrá. Egyidejűleg halványul el bennük az erdélyiség gondolata is... Merőben új helyzet adódott, mely súlyos elhatározásokat kívánt a szász nép vezetőitől. Ezek a vezetők – írja Pukánszky – jónak látták népük hűségnyilatkozatával a hatalom új birtokosai felé fordulni, tőlük várva a szászság ősi jogainak intézményes biztosítását is.”⁵⁰ Pukánszky következtetése nem lehetett más: „a szász-magyar társadalmi érintkezés csakúgy alkalomszerű maradt és szűk térre szorult, mint a román-magyar barátkozás.”⁵¹

Végül idézem Heinrich Zillich erdélyi, *Siebenbürgen und seine Wehrbauten*⁵² c. könyve megjelenésekor már Németországban élő szász író elemzését és helyzetértékelését.⁵³ Miután Zillich utal a kiegyezés utáni idők megpróbáltatásaira, a szászok román hatalom felé fordulását így értékeli: „A román és magyar viszonyok közti különbséget azonban maguk a szászok is érezték. [...] Fájdalmasan érezték a szászok a keleti uralkodási módot azoknak a hivatalnokoknak a viselkedésében, akik rövidesen megjelentek körükben. Gyakran hiányos képzettségük és tudásuk következtében, ingadozó jogi szemléletük és megvesztegethető hivatalvezetésük folytán a jól berendezett életbe az a balkáni szellem tört be újkori enyhített formában, amely a török időkben már egyszer körülvette Erdélyt.” Zillichet Entz Géza idézte a *Hitel* 1942/7-es számában, és a leírt helyzetet így kommentálta: a területen egymás mellett élő magyar és német

48 Pukánszky, 2004. Erdélyi szászok és magyarok, i.m. 180.

49 „*Siebenbürgen, süsse Heimat, / unser teures Vaterland! / sei gegrüsst in deiner Schöne / und um alle deine Söhne / schlinge sich der Eintracht Band*“ A zeneszerző Johann Lukas Hedwig, a szöveg írója Maximilian Leopold Moltke volt. Letöltés helye: www.siebenbuerger.de; letöltés ideje: 2016. 06. 02. Magyar fordítás: Ritoók János. Letöltés helye: www.wikipedia.org; letöltés ideje: 2016. 06. 02.

50 Pukánszky, 2004. Erdélyi szászok és magyarok, i.m. 180.

51 Uo. 170.

52 Magyarul: Erdély és védőrendszerei.

53 Zillich, Heinrich: *Siebenbürgen und seine Wehrbauten*. Leipzig: Verlag Langewiesche, 1941.

nép egymás iránti érzéketlenségét és „magatartását sokban magyarázza egy általános, magyar és szász részről egyaránt elkövetett hiba: az, hogy történetírásunkban egymásról eddig nem igen vettünk tudomást.”⁵⁴

A svábok helyzete más okból sajátos, őket telepítették, ide hozták a modernitás kezdetén. A 18. század elején Magyarország népessége 3,5 millióra csökkent, főleg a törökök által uralt vidékek néptelenedtek el. 1686. szeptember 2-án megtörtént Buda visszafoglalása, de a felszabadító harcok még 1718-ig (Temesvár) folytak. 1689-ben Kollonich Lipót gróf, kalocsai érsek előterjesztette I. Lipót császárnak (1657–1705) a *Magyar Királyság felépítési tervét* (*Einrichtungswerk*). Ez indította el a benépesítést német telepésekkel. Az 1719-es Mercy-terv: a Bánság benépesítése német telepésekkel az Udvari Kamara szervezésében. A 18. századi betelepítésekkel megváltozott Magyarország etnikai térképe: a 15. század végén az ország 4–4,5 millió lakosának 80–85%-a volt magyar, a 18. századi 3,5 millióról 9,2 millióra nőtt népességnek a felét sem érte el a magyarság aránya. A legalacsonyabb arányszámúak közé tartozik a Bánság, ahová közel 70 éven át magyarok nem telepedhettek be.

A szatmári svábok ide érkezése magántelepítés. Az első magántelepítés 1689-ben Jány Ferenc pécsváradi apát kezdeményezésére indult meg. A kezdeti spontán telepítési akciók után, 1712-től gróf Károlyi Sándor, Magyarország egyik legnagyobb földbirtokosa indította el előkészített és szisztematikusan végrehajtott telepítések egész sorát, amely szintén az 1790-es évekig tartott. A két telepítés eltérései jelentősek: Bánságban párhuzamos helyi világok alakultak ki, több városban a helyi közösségek saját, külön vezetőt választottak (Temesvár: német és rác polgármesterek, Lugos: német és román, Nagyszentmiklós: német és rác), ezek egy ideig párhuzamosan, egymás mellett működtek. Szatmárban viszont a magyarok közé költöztették be a telepeseket, itt nem volt ritka a rivalizálás, identitások harca folyt, beszélhetünk magyarosodásról, bizonyos esetekben magyarosításról is.

Ez a helyzet változik meg a 19. században és immár a Bánságban is beszélhetünk magyarosodásról – miként utaltam már erre. Meddig és mennyire válik magyarrá a sváb – ezt a kérdést érintette a Versecen, német családban (Herzog) született, és elismert magyar íróvá vált Herczeg Ferenc országgyűlési képviselőként mondott, 1918-as parlamenti felszólalásában. Kijelentette: a németek nem gyöngeségből, nem apatikusan lettek magyar érzelműekké, ugyanis „világtörténelmi processzus vaskényszere alatt” a magyar számított a haladás képviselőjének – ezt Bécs is erősítette bizonyos döntéseivel. Próféciával folytatta: „Ha a magyarság egyszer maga is nemzetiséggé lesz a nemzetiségek között és többé nem államalkotó nemzet, ha a magyarság nem lesz többé maga Magyarország, akkor Önök, t. urak, t. magyar urak, bámulni és szörnyülködni fognak, mert látni fogják, hogy emberek, családok, egész vidékek, amelyekről azt hitték, magyarok, egyszerre csak arra ébrednek, hogy ők tulajdonképpen

54 Entz Géza: Szász író Erdély történelméről. *Hitel*, 1942. (7) 434–435.

*más vérből eredtek, nem magyarok. A bánási sváb ma meghal a magyar szupremáciáért. De ha [...] megkezdik az állami egység likvidálását, akkor a németek cserbenhagyottnak érzik majd magukat, ha pedig a velük rivalizáló bánási szerbek és románok az ő kárukra érvényesülni tudnak, akkor nincs az a földi hatalom, amely a svábokat vissza tudja tartani attól, hogy maguk is nemzetiségi alapon ne szervezkedjenek, és részt ne kérjenek a lakmározásból...*⁵⁵

1919 után visszanémetesedési folyamat indult el főleg a bánási svábok körében. Ennek alapja, miként Franz Schmelzer temesvári ügyvéd 1919 áprilisában írta: a sváb „*Lelkének jellegzetessége az anyaghoz való ragaszkodás. Hajlama van az anyagelvűséghez, anélkül, hogy elvitatni lehetne tőle a fogékonyt a magasabb eszmék iránt is. [...] A sváb származású tisztviselő hajlamot mutat az asszimilálódásra, mert ezt karrierje így kívánja; a költő, az író, a festő, a zenész, stb., akiktől az idealizmust elvitatni nem lehet, saját népével szemben egoista: erőit és tehetségét idegen nemzet szolgálatába állítja, személyi előnyökért.*”⁵⁶

Összefoglalva és szükségképpen leegyszerűsítve a helyzetet: miközben a szászok és a magyarok történelem alakította, közös jegyeket is mutató erdélyi identitásuk alapján és vállalt értékek mentén keres(het)ték (volna) a közeledés útjait, a svábok és magyarok közötti kapcsolatot elsősorban modernizációs folyamatok, a polgárosodás és bizonyos presztízis-okok alakították.

Jakabffy és az erdélyi német kérdés

Jakabffy két évtizeden keresztül, 1922–42 között, kéthetente jelentette meg a *Magyar Kisebbség* c. nemzetpolitikai szemlét. Az első két évben Sulyok István a felelős szerkesztője, 1924-től vezette a lapot Jakabffy. 1923-tól társlapként kiadta a *Glasul Minorităților* c. lapot, amelyben román, német, francia nyelvű cikkek is megjelentek. A fontosabb cikkek kivonatát a francia nyelvű mellékletben, a *La Voix des Minorités* (1923) külön is közreadta. A lap időszakonként melléklapokat is kiadott: *Népnevelés* (1934-től), *Kisebbségi Iskolaügy* (1929–30), *Kisebbségi Jogélet* (1937-től). A *Magyar Kisebbség* megjelenésekor az egyetlen európai kisebbségi fórum volt, a politikai kérdésektől a jogi szabályozásokig, az iskolaügytől az irodalomig minden olyan kérdéssel és területtel foglalkozott, amely a kisebbségek szempontjából fontos volt.

55 Jakabffy – Páll, 1939. A bánási magyarság húsz éve Romániában, i.m. 37.

56 Uo. 36.

A *Magyar Kisebbségben* (a továbbiakban MK) már a kezdetektől jelen van a német, illetve a magyar-német kapcsolatok kérdése, a fajsúlyosabb írások ebben a témában az 1930-as években születtek. A továbbiakban felsorolom ezeket az írásokat, a fontosabbak elemzésére visszatérek.

1. *A kisebbségek szolidaritása* (MK, 1922/4, *Románok rólunk* rovat): Röviden bemutatja a lugosi magyarok és németek összefogását.
2. *Fölpiszkálják a svábokat* (MK 1923/18, *Románok rólunk* rovat): Ismertetés a bánsági német kisebbséget a magyarok ellen uszító, a temesvári *Nádejdea*-beli (1923/349. sz.) cikkről; bő szemelvényekkel.
3. *Mussolini szelleme Szatmár vidékén* (MK 1926/6, *Románok rólunk* rovat): ismerteti Richard Csakinak az *Ostland* 1926/2. számában megjelent cikkét a szatmári svábokról; statisztikai adatokkal.
4. *Asszimilált nagyok és kicsinyek* (MK 1930/21, *Románok rólunk* rovat): Jakabffy előadása a Magyar Párt szatmári kultúrestélyén, 1930. október 26-án.
5. *Bleyer Jakab halálához* (MK 1934/1, *Más nemzetiségek helyzetképeiből* rovat): nekrológ az irodalomtörténész politikusról, több budapesti német lap szerkesztőjéről, német kisebbségi vezetőről.
6. *A Szatmár-Nagykároly vidéki kultúrharca* (1934/11-12, *Folyóiratok szemléje* rovat): a tanulmányt elsőként a budapesti *Katolikus Szemle* közölte (1934/6), ezt ismerteti a cikk.
7. *A magyarországi németek ügyéhez* (1935/17, *Románok rólunk* rovat): Elmélkedés az 1935. évi magyarországi választások kapcsán.
8. *Magyarok és németek Romániában* (MK 1937/8, *Más nemzetiségek helyzetképeiből* rovat): a szöveget Budapesten Szekfű Gyula szerkesztésében megjelenő *Magyar Szemle* 1937/4. számából vették. A szerző azt vizsgálja, miért hiányzik a magyar(országi) közvélemény miért nem empatikus, miért nem megértőbb az utódállamok kisebbségei iránt.
9. „Umvolkung”. *Isbert és Theil urak figyelmébe* (MK 1938/1, *Statisztikai közlemények* rovat): válasz Otto Albert Isbert *Deutsche Arbeit* (1937/7), ill. *Volk im Osten* (1937/5-6) lapokban megjelent, Jakabffy *Magyar Szemlében* közölt dolgozatával polemizáló írásaira.
10. *Némedi Lajos: A németiség magyar szemmel* (MK 1939/5, *Könyvek szemléje* rovat): részletesen ismerteti Némedi Lajos: *Das Gesamtdeutschtum im ungarischen Blickfeld* c. könyvét, kiadta Neue Heimatblätter, 1938.

11. *Hungaricus Viator és a Kronstädter Zeitung vitájához* (MK 1939/6, *Románok rólunk* rovat): ismertetés a magyarországi németek helyzetéről.
12. *A szálka és a gerenda históriája* (MK 1939/7-8, *Folyóiratok szemléje* rovat): A háború előtti magyar nemzetiségi politikára történő utalással szemelvényeket közöl Bernhard H. M. K. von Bülow kancellár *Deutsche Politik* c., 1916-os munkájából.
13. *Katolikus magyarok és németek* (MK 1942/3-4, *Folyóiratok szemléje* rovat): bemutatja, hogy a milyen problémákat okoz az a rendelet, miszerint a Romániai Német Népcsoport vegye át a német nyelvű hitvallásos [felekezeti] iskolákat, legyenek ezek német nemzeti iskolák, és foglalkozik azzal is, hogyan kísérik meg e problémák megoldását.

Összesen 13 szöveg, műfajilag 1 nekrológ, 1 előadás, 2 vitairat, 3 elemzés és 5 ismertető cikk. Nem sok, hiszen 20 éves időszak írásait/reflexióit vesszük számba. A 13 szöveg elemzésünk szempontjából lényegében akkor számítana jelentősnek, ha valamennyi a romániai németek illetve az itteni magyar-német kapcsolatok helyzetét elemezné. Csakhogy több szöveg (felsorolásomban a 2, 3, 10, 11 számúak) kontextuális, ismertetés vagy egy adott helyzetre adott válasz.

Jakabffy témánk vonatkozásában egyik legfontosabb dolgozatát, a *Magyarok és németek Romániában* c. tanulmányt, mint fentebb látható, a *Magyar Szemle* közölte elsőként. Még egy megjegyzés Jakabffyt illetően: a német kisebbséggel foglalkozó kutatók nem ismerik a munkásságát, jelen dolgozat előkészítése során nem találtam Jakabffyra történő utalást. Baumgartner Bernadette doktori tézisének szakirodalmi jegyzékében több Jakabffy dolgozatot idéz, de a tézisben egyik itt idézettre sem történik konkrét utalás.

Időrendben az első, témánk szempontjából fontos Jakabffy dolgozatot (*Die Auseinandersetzung in der Sathmarer Frage / Szembesítés a szatmári kérdésben*) a *Nation und Staat* bécsi folyóirat közölte 1933-ban. Az Európai Nemzetiségi Kongresszus 1927-től kezdődően adta ki a lapot, melynek vezetői között ott voltak a magyarországi és erdélyi németek képviselői is (Jacob Bleyer, Rudolf Brandsch). A lapot könyvtárakban, világhálón nem sikerült megtalálnom, ezt a Jakabffy dolgozatot nem olvastam.

Jakabffy – a magyarosodás összefüggései

Jakabffynak a témánk szempontjáról legfontosabb dolgozata a *Magyarok és németek Romániában*. Fontos még az asszimilációról tartott szatmári előadása (*Asszimilált nagyok és kicsinyek*), mely elsődlegesen nem a világháborúk közötti magyar-német kapcsolatokat taglalja. Illetve a jelen tanulmányban már többször idézett, Jakabffy és Páll György által jegyzett, *A bánági magyarság húsz éve Romániában, 1918–1938*. c. kötet bevezetőjében és egyik fejezetében (A magyar társadalom átalakulása) fogalmaz meg állításokat, illetve ír le a kortárs szakértő hitelességével fontos folyamatokat.

Bár időrendben későbbi, mégis a bánági magyarság helyzetét bemutató kötet német-ségre vonatkozó anyagával indítok, mivel ebben az impériumváltástól kezdi a helyzet bemutatását. Könyvükben, a hatalomváltás eseménysorának a bemutatását követően Jakabffy a váltás etnikai vonatkozásait elemzi.⁵⁷ Igen rövid idő alatt jelentős társadalmi átrendeződés ment végbe, ami jelzi, hogy a dualizmus kori magyarosodás közelről sem volt lezárt folyamat. „Véglegesen elvesztette a bánági magyarság az átmenetnek ezen éveiben régebbi hű fegyvertársait, a bánági svábok nagy részét és megindult leválási folyamata cionista alapon a bánági magyar ajkú zsidóságnak is. Mindkét folyamatnak logikus történeti okai voltak.” – írja Jakabffy.⁵⁸ A kontextusról még kifejti: „A világháborút követő októberi forradalom előtt a Bánág városainak polgári rétegei a románok és részben a szerbek kivételével még szinte egységesen magyarnak vallották magukat. Nem volt akkor még a mai értelemben vett nemzeti öntudatuk a bánági sváboknak. Hogy miért nem, erre nézve talán magyarázatot nyújt Metzger Márton dr. prépost, a bánági svábság egyik kiváló fiának megállapítása, aki a Magyar Kisebbségben ezeket írja: ‘A teljes polgári egyenlőség, a faji, vallási és tradicionális szokások bölcs megbecsülése, a hazájuk javát komolyan akaró magyar állampolgárok őszinte szeretete, a hivatalok betöltésénél teljes egyenlőség eredményezte azt, hogy Magyarországon magyar érzésű volt minden valamirevaló sváb’.”⁵⁹ Sokszor a nem magyar eredetű nemesi társadalom is síkra száll a magyar nemzeti gondolat mellett, aminek érdek-okai is vannak.

Jakabffy az elmagyarosodók két kategóriáját különbözteti meg: a nemesi és a polgári érdekérvényesítés mentén. Ismeretes, hogy a bánági betelepítések (18. század) idején Bécsből, Laibachból⁶⁰, Tirolból, Csehország és Szászország különböző vidékeiről iparosok kerültek ide, sokan közülük tekintélyes vagyona tettek szert. A vagyon valamint „a társadalmi kapillaritás elve arra készítette őket, hogy összeházasodással a magyar nemesi társadalomba jutni igyekezzenek. És valóban, a 19. század első felében már alig akadt a Bánágban olyan

57 Egy szövegközi megjegyzésből tudjuk, a könyvnek ezt a fejezetét Jakabffy írta.

58 Jakabffy – Páll, 1939. A bánági magyarság húsz éve Romániában, i.m. 30.

59 Idézi Jakabffy – Páll, 1939. A bánági magyarság húsz éve Romániában, i.m. 35.

60 Ma: Ljubjana, Szlovénia.

nemesi család, amelynek tagjai között ne találtnánk ez iparoscsaládok soraiból feleséget vagy menyet. A családi kötelék aztán azt a magyar nemzeti szellemet, amely a nemesi társadalomban már egyetemessé vált, tovább juttatta a polgári elemek közé. Ennek folyományaképpen [...] az 1848–49-ben a magyar szabadságharcban már nem a nemesi előjogokért, hanem kizárólag a magyar nemzeti jogokért folyt a küzdelem, akkor ez a bántási német polgári elem is teljes lelkesedéssel a magyarság ügye mellé áll.”⁶¹ „Ez a heroikus küzdelem aztán végérvényesen összeolvasztotta a városi német polgári elemet az immár kiváltságaitól megfosztott magyar nemesi társadalommal.”⁶² Végül utal Jakabffy az őszirózsás forradalom⁶³ hatására, minek következtében a „nemzetköziség mákonyából” felébredvén, minden etnikai közösség nemzeti alapon kezdte keresni jövője megalapozását.

Még egy Jakabffy megállapítás kívánczik ide: „A némiképp elhalkult román és szerb propaganda mellett a háború folyamán azonban egy új, a nagy-német keletkezett. Ennek nyomai a Bánságban eleinte csak szórványosan mutatkoztak, képviselői főleg a távolból igyekeztek céljukat elérni, a sváb tömegeket a magyarságtól elfordítani. Ezt a propagandát külföldről irányították és ettől a legmagasabb német körök sem állottak távol,”⁶⁴ és akár előhangnak is tekinthető az 1930-as évek német politikájához.

Jakabffy: a svábok leválása

Herczeg Ferenc képviselőházi felszólalását, Jakabffyra történt utalással már idéztem. A már szintén idézett Franz Schmelzer⁶⁵ írja a *Schwäbische Volkspresse* 1919. április 2/3/4/5-i számaiban: „A sváb mindég szeretett idegen nyelveket tanulni, ebben előnyt látott, így a magyar nyelvvel sem tett kivételt. Mivel a magyar nyelvet az urak nyelvének tekintette, társadalmi emelkedést látott abban, ha gyermeke magyarul megtanult. Ezért igen sokan cserébe adták gyermekeiket magyar vidékekre. A magyar vidékekről hazatérő gyermekek önkéntelen terjesztői lettek a magyarosításnak. ...Később szelíd kormánynyomás is érezhetővé vált, amivel szemben a svábság érzéketlenséget tanúsított, nem törődött vele sokan még örültek is, hogy így kevesebb költség lesz az iskoláztatással, nem kell idegen helyekre küldeni a gyermekeket otthon is tanulhatnak magyarul. (A románoknál, szászoknál és szerbeknél – fejlettebb nemzeti öntudatuk mellett – ez nem ment ilyen könnyen.)”⁶⁶ Ezzel magyarázható, hogy a

61 Jakabffy – Páll, 1939. A bántási magyarság húsz éve Romániában, i.m. 28.

62 Uo. 34.

63 A Károlyi vezette ún. népköztársaság káoszt, törvénytelenséget és csődöt hozott. Rövid idő alatt általánossá vált a kiábrándulás.

64 Jakabffy – Páll, 1939. A bántási magyarság húsz éve Romániában, i.m. 7.

65 Jakabffynál: Schmelzer Ferenc.

66 Jakabffy – Páll, 1939. A bántási magyarság húsz éve Romániában, i.m. 32.

svábok, idézi Jakabffy Schmelzert, nem igényeltek német gimnáziumot, aki kulturális pályára készült, magyar középiskolába iratkozott. A szerző felteszi a ma is sokak számára kardinalis kérdést: *„vajon a magyar kormánynak eljárását velünk szemben lehet-e bünyösnek, erkölcstelennek bélyegezni? Megítélésem szerint aligha! Az akkori korszellem követelte ezt így. Ez volt a politikai divat mindenütt, mi svábok pedig ezzel egyetértettünk.”*⁶⁷

Nem csoda, hogy német források nem szokták idézni Schmelzer német nyelven közölt terebélyes dolgozatát. Mivel a kutatóként akkurátus Jakabffy a Schmelzer-dolgozathoz semmilyen megjegyzést nem idéz, el kell fogadni, hogy véleményével sokan azonosultak. További példaként utal Franz Blaskovits (Ferenc) nagyprépostra, évtizedeken keresztül volt a bánsági svábok egyik jeles vezetője, aki a budapesti képviselőházban mondott beszédében fejtette ki, hogy a svábok részéről még az Apponyi-féle törvénycsomag ellen is kevés bírálat érkezett, mert úgy tekintették, hogy az új jogszabály anyagi szempontból előnyös, terhek-től szabadítja meg őket. Harmadik idevágó példájával Josef Striegl tanárt, a Sváb Nemzeti Tanács elnökét idézi, aki a *Temesvarer Zeitung* 1918. november 20-i és 22-i számaiban írja a bánsági svábokról: *„Nevelés, szükségesség és célszerűség, saját elhatározás és külső nyomás okozták, hogy mi, németek, kiváltképp pedig a mi sváb intelligenciánk nagy részben felszívódott a magyarságba. Sőt némelyik közülünk pápább volt a pápánál és büszke volt arra, hogy jobb magyarnak tartják, mint a törzsökös magyart. Ebben a tekintetben én is el akarom mondani a saját mea culpámat. A világháború véres hullámaiból feltűnt wilsoni elvek azonban felvilágosítottak és megtanítottak bennünket arra, hogy a legkisebb nemzetnek is megvan a joga az élethez, ennek folytán mindenkinek, akinek kebelében nem aludt ki minden érzés népe iránt, újraorientálódnia kell és ez új tájékozódás szerint magát németnek, svábnak vallania. Az anyanyelv jogát érinthetetlen talapzatra kell emelni és minden magyarországi németet egy táborba vezetni. Csak egyesült erővel, szigorú nemzeti öntudattal tudjuk népiségünket megmenteni. Magától értetődően ennek a nemzeti öntudatnak nem szabad érintenie a hazához való tartozás tudatát és hűségét.”*⁶⁸

Új helyzetben változik a hang: Josef Striegl immár az új, 1918. november 3-án alakult Sváb Nemzeti Tanács (Schwabenrat) elnökeként keresi az utat. Álláspontja érthető és világos: mindenki tekintse lezártnak a múltat, és álljon a nehéz időkben a sváb nép, az anyanyelv és kultúra szolgálatába. A Tanácsot tényleges előjárói (Kaspar Muth és Blaskovits) kezdetben a magyarság iránt barátságos szellemben vezették. Ámde a külpolitika eseményeinek hatására a másik vonal is erősödött, és pedig a Német Néppárt ernyője alatt. A Néppárt a háború előtt a németországi Alldeutscher Verband hatása alatt volt, a vezetőjük a már szintén említett Rudolf Brandsch.

67 Uo. 38.

68 Uo. 38-39.

1918. december 8-án egy Muth és Blaskovits kezdeményezte népgyűlésen a svábok kiáltványt fogadtak el, amely a svábok nemzeti, kulturális és gazdasági célkitűzéseit tartalmazta, és céljuk a nemzetiségi kérdések gyökeresen megoldása, a nemzetiségek részére kulturális autonómia biztosítása volt. A kiáltványt eljuttatták Budapestre. Szinte azonnal támadásba lendült a másik oldal, a két sváb csoport közötti harcról tudósítanak Kaspar Muthnak a *Schwäbische Volkspresse* 1919. május 21/22/23/24-i számaiban közölt írásai. Leírja, hogy a politikai nézetkülönbségeket kivitték az utcára, magyarok elleni gyűlölködő plakátok jelentek meg. És egyre erősebben megmutatkozik a svábok és a szászok viszonyulása közötti különbség: „Azután életre hívták a *Deutsche Wachtot*. Ennek hasábjain naponta bizonyítékot szolgáltatnak nekünk arról, hogy milyen türelmetlen, sértő hangon kezeltetnek a magyar rokonszenv és annak ‘buta kreatúrái’. Ez az eljárás, ez az ízléstelen hang, ezek a tiszteletlenségek nekünk csak árthatnak, de semmi esetre sem használhatnak. Ezeket mi a leghatározottabban visszautasítjuk és elítéljük. Mi, svábok, kétszáz év óta ebben a hazában a magyarsággal megosztottunk örömet és bánatot, — és most, amikor ez a szerencsétlen nemzet szétmarcangolva lent fekszik, most, most legyen részünk abban a szégyenletes, csúnya szerepben, hogy éppen mi, mint ahogy bizonyos urak a mi zászlónk alatt cselekszik, naponta belerúgunk a haldokló oroszlánba?”⁶⁹ Muth cikkét így folytatja: „Amíg a szászok a magyarországi német blokkot nem hagyták el, addig egység volt köztünk. Amikor a szászok Románia mellett megnyilatkoztak, megkezdődött a tervszerű, rendszeres aknamunka a Sváb Tanács ellen. Rudolf Brandsch többször is megkísérelte, hogy a svábokat is belevigye a Románia mellett való állásfoglalásba. [...] Mi egyetértést akarunk más nemzetekkel, ők harcot akarnak, legalábbis a magyarokkal. Mi békés sváb otthont akarunk a saját országunkban, nekik a ‘Deutschland über Alles’ kell.”⁷⁰ Ez a harc egyre inkább túlterjedt Temesvár határain, megjelent Bánság kisebb városaiban is. Érthető módon, a helyi magyarok rokonszenve a Muth-féle csoport felé fordult.

A párizsi béketárgyalások során a Brandsch vezette csoport a román álláspontot támogatta, képviselőik Párizsba is kiutaztak. Ezenközben amerikai, francia, angol lapok képviselői megjelentek Temesváron, és Muth több alkalommal az „életképes”, nem bolsevik Magyarország⁷¹ mellett nyilatkozott, elegendőnek tekintette a magyar kisebbségi törvényben szereplő autonómiát közössége számára.⁷² A párizsi béketárgyalások előrehaladtával a sváb álláspont gyengült, Bánság kettéosztásával Románia és Jugoszlávia között az integritás, a Magyarországhoz tartozás képviselőinek a hangja elhalkult majd elhalt.

69 Idézi Jakabffy – Páll, 1939. A bánsági magyarság húsz éve Romániában, i.m. 41.

70 Idézi Jakabffy – Páll, 1939. A bánsági magyarság húsz éve Romániában, i.m. 42.

71 Utalás az őszirózsás forradalomra.

72 Több mint érdekesség: Muth nyilatkozatát, válaszait a külföldi sajtó képviselőinek a *Schwäbische Volkspresse* közölte, a magyar lapokból ezt kicenzúrázta a román ideiglenes hatalom.

A bánsági svábok 1919. augusztus 10-i temesvári nagygyűlése elhatározta, hogy a svábok is a jövőben Romániához kívánnak tartozni, vagyis Bánságot csatolják Nagy-Romániához.⁷³

Jakabffy – magyarok és németek Romániában

A *Magyar Kisebbségben* megjelent, *Magyarok és németek Romániában* c. tanulmány a világháborúk közötti időszak német vonatkozású történéseire összpontosít. A dolgozat megjelenésekor, a 30-as évek második felében egészen más a politikai környezet, ekkorra a politika és közélet felelős szereplői közül sokan felismerték, hogy a magyarországi német és az utódállamok magyar közösségeinek a sorsa nagyon sok párhuzamot, hasonlóságot mutat. Innen pedig csak egy lépés lett volna addig, hogy felismerjék, a kisebbségbe került két közösség helyzete okán szinte predesztinált arra, hogy a másokra odafigyeljen, hogy keressék a kapcsolatot a kisebbségi érdekérvényesítés vonalán.

Jakabffy a dolgozatát a háború utáni helyzet leírásával indítja, és megállapítja: tapasztalniuk kellett, hogy magyarként megnyilvánuló emberek és családok egyszerűen ráébrednek, tulajdonképpen nem magyarok. A folyamatot két tényező erősítette: a román államhatalom valamint a magyar tisztviselői kar kiűzetése/kivonulása Erdélyből.

A román átmeneti hatalom⁷⁴ már 1919 szeptemberében az állami iskolákban német tagozatokat hozott létre, a többségében német lakosságú településeken az iskolákat német tannyelvűekké változtatta – kezdetben, főleg sváb környezetben, nem a helyi közösség, hanem a hatalom kívánsága volt ez. Azokat, akiket a hatalom származásuk okán sváboknak minősített, német iskolába kényszerítették – írja Jakabffy.⁷⁵ A helyi hivatalnoki karoknak a németek tagjai maradhattak, helyi közösségeiket ez nem érintette.

Jakabffy idézi Otto Albrecht Isbertnek a magyarországi németekre vonatkozó osztályozását, aki szerint három csoportot kell megkülönböztetni. Az elsőbe a csaknem teljesen elmagyarosodottak tartoznak, akiknek legfeljebb német származástudatuk van, fontos számukra a magyar haza, a magyar társadalom részének érzik magukat, a társadalomban magyarokként nyilvánulnak meg; a bánsági városi némettség kb. 95%-a ide tartozott. És ide tartoztak a szatmári svábok is, akik esetében, Jakabffy szerint „1919-ben vagy 1920-ban aki német nemzeti

73 A nagygyűlés határozatával kapcsolatosan a *Schwäbische Volkspresse* vezércikkben fogalmazta meg álláspontját, ezt a román cenzúra törölte, csak a határozat szövegét engedte közölni.

74 A háborút lezáró békekonferencia 1919 januárjában kezdődött. A Magyarországra vonatkozó szerződést (Trianon) 1920. jún. 4-én írták alá.

75 Jakabffy Elemér: Magyarok és németek Romániában. *Magyar Szemle*, 1937. 29 (4). 213.

*öntudat létezéséről beszél, tudatosan hamisít.*⁷⁶ Az 1910-es magyar népszámlálás a Nagykaroly és Szatmár környéki sváb telepese falvakban 55 206 magyart és 3792 németet jegyzett. 1920-ban a román összeírás ugyanazon területen 15 157 magyart és 28 424 németet mutatott ki. Ezekre a számokra alapozva visszaszorították a magyar iskolákat, a magyarrá vált sváboknak harcolniuk kellett magyar iskoláikért. Egy magát magyarnak valló, sváb származástudattal rendelkező egyéntől megvonni az általa igényelt magyar iskolát – kényszer. Az erőszakos regermanizációra nem mentség, hogy a magyarosítás során az egyén döntéseit társadalmi korlátok is alakították. A társadalmi korlát és az erőszakos asszimiláció közötti különbség lényegi: első esetben a személy a számára kedvezőtlen körülmények nyomására önállóan hozza meg döntését, utóbbi esetben erre politikai eszközökkel kényszerítik.⁷⁷

A hatalom célját 1925-ben egy Stuttgartban élő, egykori erdélyi német, Roland Csaki fogalmazta meg, amikor 50 ezer lélek visszanémetesítéséről beszélt. A helyzet visszasságára idézi Jakabffy az akkori meggyőzés módját: „*a regermanizálás apostolai a Mitteilungen der Deutsch-Schwäbischen Volksgemeinschaft Satumare cím alatt időszakos lapjuk hasábjain magyar nyelven írták felvilágosító cikkeiket, hogy azt meg is értsék a 'sovábok'*.”⁷⁸

1926-ban megalakult a nagykarolyi sváb területi (propaganda) népiroda, a Gau Amt, amely megfelelő anyagi eszközökkel és jól átgondolt tervvel rendelkezett politikai tervük végrehajtására. 1927 tavaszán, az iroda beindításával párhuzamosan kereste meg a Magyar Párt a németeket együttműködési ajánlatával: az elkövetkezendő választásokra a két népcsoport alakítson közös kisebbségi blokkot, indítsanak közös listákat. A némettség vezetői azzal a feltétellel vállalták a közös szereplést, ha a közös listák első helyein bejutó magyar képviselők közül kettő visszalép: egy a szászok, egy a svábok javára. És a Magyar Párt vezetői ezt elfogadták – annyira fontos volt számukra a magyar-német politikai együttműködés.⁷⁹ Visszaléptek megválasztott magyar képviselők, annak ellenére, hogy a Gau Amt képviselői Szatmár megyében a közös lista ellen kampányoltak – amit Otto Hans Roth német képviselő maga is elismert.

Kifelé, nemzetközi szinten viszont együttműködés-pártiak voltak. 1928-ban, a genfi, negyedik Nemzetkisebbségi Kongresszuson a romániai kisebbségek külön tárgyalást folytattak, és elhatározták, hogy közös ügyeik képviseletére munkaközösséget hoznak létre. Ezt a dokumentumot a németek részéről Rudolf Brandsch és Hermann Plattner írták alá. Az augusztusban aláírt dokumentum első próbája az 1928 őszi parlamenti választás volt. A Maniu-kormány által szervezett választás során Brandsch a saját pártja képviselő-jelöltjeit

76 Uo. 214.

77 Itt fel kell figyelni arra, hogy a közösségi autonómiát követelő német vezetők egy helyi – szatmári – közösségtől megtagadják, hogy maguk döntsék el, hova kívánnak tartozni. Féloldalas autonómia: felfelé igen, lefelé nem.

78 Jakabffy, 1937. Magyarok és németek Romániában, i.m. 215.

79 A két megválasztott, mandátumát átadó magyar képviselő: Gyárfás Elemér és Jakabffy Elemér.

a kormány listájára vétette fel – szóba sem állt a magyarokkal. Otto Hans Roth a Maniu-párttal kötött egyezségről mondta: „*bár megváltoztattuk politikai magatartásunknak vonalát, megtartottuk önállóságunkat és jogunkat ahhoz, hogy a többi kisebbséggel, különösen pedig a magyarokkal továbbra is együtt munkálkodhassunk.*”⁸⁰ A *Kronstädter Zeitung* szerint a Roth-nyilatkozatot, a magyarokkal való kapcsolatok fenntartását a választók helyesléssel fogadták.

Magyar oldalon egyértelmű volt a csalódás. Még a magyarországi németek vezetői sem tudták szó nélkül hagyni a helyzet alakulását. Jakob Bleyer⁸¹ 1929. április 2-án, pár hónappal a választások után levelet írt Jakabffynak, amelyet Jakabffy a kötetben közöl. „*Nagy sajnálattal látjuk, hogy a magyar és a német viszony, különösen ami a legközelebbi testvéreinket, a bánási svábokat illeti, nemcsak nem javul, hanem szinte napról-napra rosszabbodik. Szerencsétlennek tartom, hogy ahelyett, hogy a magyarok és a svábság vezetői összeülnének és az ellentéteket [...] elsimítani igyekeznének, a vitás kérdéseket szenvedélyes hangon a hírlapokban tárgyalják és a kölcsönös megértés elé el nem távolítható akadályokat gördítenek.*”⁸² Bleyer a továbbiakban utal az *Előrs* c. lapra, amelyet a beolvasztási politika képviselőjének tekint, és nehezményezi, hogy *Spectator* (Krenner Miklós, Arad) ezt a lapot támogatja, közöl benne. Levele végén pedig baljós előérzetét fogalmazza meg: „*az egész nemzetközi kisebbségi mozgalom halálos sebet kaphat az európai kisebbségek két legfontosabbikának, a magyarságnak és a németségnek egymás ellen folytatott testvérharcától. Létérdekünk, hogy ezt elkerülhessék.*”⁸³

Magyar kisebbségi vezetők több alkalommal javasolták német kollégáiknak, együtt vizsgálják meg Szatmár-Nagykároly környékén, a helyszínen, faluról falura járva, a helyi közösségek miként nyilatkoznak, mik az elvárásaik. Erre soha nem került sor.

Jakabffy a folytatásban Rudolf Brandschnak a *Bukarester Tagblatt*-ban, *Veszedelmes barátság* címmel közölt, kemény állításokat tartalmazó cikkét idézi. Brandsch felvezetésként arról ír, hogy egyik oldalon áll a többségi nép, a másikon a kisebbségek. A többségi, román oldal célja, szerinte: „*egy kegyetlen történelmi múltban elnyomott fejlődést minden téren előre hajtson*”. A kisebbségeket három csoportra osztva érzékeli. Az egyik szervezettség hiányában nem is reménykedhet, hogy kisebbségi jogokat kapjon. A második csoportba a németek tartoznak, céljuk, hogy konszolidált jogállamban sajátos nemzeti életüket szabadon és lehetőleg zavartalanul fejleszthessék. A harmadik csak a határrevízióra gondol, számára a kisebbségi kérdés másodlagos – ide tartoznak a magyarok, akik emiatt „veszedelmes barátok”. Brandsch ellen még a szászok között is megfogalmaztak kifogást, ellenvéleményt,

80 Jakabffy, 1937. Magyarok és németek Romániában, i.m. 216.

81 Jakob Bleyer /Jakab/ (1874–1933) – budapesti irodalomtörténész, egyetemi tanár, miniszter, német közösségi vezető, kulturális jogokat követelt a németeknek, német nyelvű lapot szerkesztett, az Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein alapítója és vezetője.

82 Jakabffy, 1937. Magyarok és németek Romániában, i.m. 217.

83 Uo. 218.

a magyarok hátba támadásként élték meg a cikket. Brandsch szó nélkül elment minden magyar kisebbségvédelmi fellépés, javaslat, állásfoglalás mellett, mintha egy külön világban élne.

„Bátor” cikkéért megkapta a köszönetet, Nicolae Iorga 1931-es, ún. szakértői kormányában kisebbségi alminiszteri kinevezést kapott. Iorga kormánya idején a névelemzés gyakorlatát folytatták, és a német hangzású névvel rendelkező magyarokat német iskolába kényszerítették, immár kormányzati segédlettel. Az 1932-es választások során Al. Vaida-Voevod pártját, a Nemzeti Parasztpártot segítették Brandschék győzelemre. A választás során a magyarokkal szemben több esetben bántó módon léptek fel.

Az 1933-as németországi változások hatása érezhető volt a romániai németiség körében is, olyan világnézet győzött, amely már korábban is sokakat áthatott. Ezzel a kisebbségek közötti együttműködés még nehezebbé vált. Brandsch és hívei a továbbiakban is a magyarok ellenében kívánták elfogadtatni magukat a kormány-erőkkel, de Gheorghe Duca visszautasította a birodalmi német szellemiséget, ezért a kormánya által levezetett 1933-as választás után a németek minden pozíciójukat elveszítették. Mi több, a kormány a helyi német érdekeket sem vette figyelembe, és a legjellegzetesebb szász városok – Brassó, Szeben, Segesvár, Medgyes, Beszterce – esetében, ahol évszázadok óta ők vezették a helyi társadalmat, nem ők adták a polgármestert. Duca a magyarokat kereste meg ajánlataival, pozitív választ kapott – és ez meghozta az ítéletet a másik oldalon: a magyarok kitörték a kisebbségi frontból, feladták azt.

Dolgozatát Jakabffy azzal zárja, hogy időközben, 1919 óta felnőtt egy új nemzedék mindkét oldalon, és jogos a kérdés, ezek esetében milyen közös életérzésről, rokonszenvről beszélhetünk, hiszen német oldalon a magyarokat illetően két évtizeden át csak uszítást tapasztalhattak. A helyzeten nem változtatott Jakob Bleyer kísérlete, aki a nemzetkisebbségi kongresszuson a magyarok és németek kapcsolatait egyengetni próbálta.

Következtetések

Mindenekelőtt különbséget kell tenni együttműködés és kölcsönhatás között. Az erdélyi magyarok és németek között létező évszázados kölcsönhatás a világháborúk közötti időszakban is tovább létezett. Kulturálisan és gazdaságilag mindenképpen, de a politika terén is a másiknak adott, nem mindig pozitív válaszok formájában.

A politikában a két kisebbség teljesen eltérő utat járt be, és itt utalni kell R. Brandsch idézett cikkére. A németek vezetői, és különösen Brandsch mindent megtettek azért, hogy a román hatalomtól történelmi előjogaikat visszakapják. Ez nem történt meg, miközben

bizonyíthatóan két területen kaptak román támogatást: a németeket nem űzték el a közszférából, megmaradhattak állásaikban, a magyaroknak menniük kellett. A másik kedvezményt az oktatás területén kapták, voltak nyilvános német iskolák, ahol érettségit is tarthattak – a magyarságnak nem voltak állami középiskolái, a felekezeti oktatást pedig diszkriminatívan kezelték.

A magyar közösség politikai képviselői elutasították a román beolvasztó politikát, nemzetközi gyakorlat, és a gyulafehérvári *Nyilatkozat* szellemében képzelték el a helyzetük rendezését.

A román hatalom kisebbségpolitikája a kor politikai vezéregyénisége, Ionel Brătianu idézett állításával jellemezhető, akinek vallott és vállalt politikai célja volt a romániai kisebbségek felszámolása – és példaként idézhető Dobrudza 1878–1913 közötti etnikai bekebelezése.

Trianon után Európa két legjelentősebb kisebbsége a német és a magyar volt – kettejük összefogása meghatározó lehetett volna a kisebbségi érdekérvényesítés területén egész Európában. Ezt a németek teljesen figyelmen kívül hagyták, bár látszólag, nemzetközi környezetben vállalták az együttműködést. Amikor ezt állítom, akkor a politikai végeredményt veszem figyelembe, ugyanis jelentős különbség volt 1919 előtt is, utána is az erdélyi szászok és a bánági és szatmári svábok között. Utóbbiak kimondottan hajlottak a magyarokkal való együttműködésre, és ennek életvitelbeli, identitástörténeti háttere van, de a romániai német politikát a szászok képviselői irányították.

A dolgozat elején azt állítottam: abban, hogy a németiség eltűnt Romániából, vagyis történelmi léptékben a kisebbségi német politika teljes kudarcot jelent, szerepet játszott a vezető német elit téves helyzetértelmezése és a történelmi folyamatok lényegének fel nem ismerése. Állításomat igazoltnak tekintem, az elemzés kimutatta, hogy ha rövid távú célokért és valamikori előjogok visszaszerzéséért szállnak síkra, akkor a politika egyezkedéses, adok-kapok világába jutnak, miközben a kisebbségek számára – miként Brandsch, különben helyesen állította – alapvetően fontos, hogy konszolidált jogállamban sajátos nemzeti életüket szabadon és lehetőleg zavartalanul fejleszthessék. Hihetetlen, de nem vették észre: Románia nem volt konszolidált jogállam a világháborúk között, ezt mai román szerzők véleményével is igazoltam. Ugyanakkor valószínűsíthető: egyes vezetőiket annyira áthatotta a magyarokkal szembeni ellenérzés, hogy a román politikát meg sem próbálták, képtelenek voltak racionálisan értékelni. A többséggel kötött koalíció mindig kontextuális, ugyanis a mai kormányzó erő holnap ellenzéki és fordítva. Tehát nem pártokkal kell megállapodásra jutni, hanem elérni azt, hogy a kisebbségek feje felett, nélkülük és ellenükre állami intézmények döntéseket ne fogadjanak el. A szászok vezetői nem előre néztek, hanem hátra, nem a jövőt építették, hanem törleszteni kívántak. Ez pedig nem vezetett sehova.

Végezetül még két megjegyzés. Azon nem lehet csodálkozni, hogy a korabeli politikusok és elemzők magyarosító politikával vádolták a dualizmus idejének magyar hatalmi intézményeit. Ez volt az értelmezésük, életérzésük, illetve a történelmi trendvonalak akkor még nem látszottak, nem voltak elég világosak. De a mai, kortárs szerzőktől igenis elvárható, hogy közel száz éves véleményt ne idézzenek ma szakvéleményként, hanem olvassák újra a vonatkozó jogszabályokat és helyezték bele a vonatkozó folyamatot abba a modernizációs keretbe, amely nélkül a jelenségek érthetetlenek. A második megjegyzés a történelemtudomány relativizmusának a tételéhez kapcsolódik: az események értelmezésében mindig egy vallott és vállalt tételhez szokás bizonyító anyagot keresni, válogatni. Ha csak részben elfogadjuk ezt a tételt, akkor megértjük a madjarisierungról író szerzők álláspontját, akik nem idéznek olyan forrásokat, olyan megnyilatkozásokat, amelyek állításuk igazságtartalmát megkérdőjelezi vagy gyengíti. Elegendő példaként a dolgozatban idézett felelős személyek (Schmeltzer, Metzger, Striegl) megnyilatkozásaira utalni, amelyek szerint a svábok jelentős része esetében szóba sem jön a magyarosítás, ők elmagyarosodtak. Ezek semmilyen német munkában nem szerepelnek.

A világháborúk közötti időben a magyarok és a németek egymás mellett éltek, de nem álltak egymás mellé.

RESUME

Viktória FERENC – József MOLNÁR

An Introduction to the TANDEM 2016 Survey

The target group of the TANDEM 2016 Survey was the Ukrainian and Hungarian population of the multi-ethnic west Ukrainian region, Transcarpathia. The paper-based survey was carried out from May to August 2016. The survey was bilingual: in 44 settlements respondents answered our questions in Hungarian, in 55 in Ukrainian and in 24 settlements in both languages. The expression “TANDEM” implies that in this survey we put emphasis on the peculiarities of Hungarian-Ukrainian coexistence and the differences of perspectives on the same topics. All together we gathered 1212 questionnaires: 398 adult respondents answered our questions in Hungarian and 814 in Ukrainian according to a representative sample (the sample however was not proportionately stratified regarding the ethnic ratio of settlements).

Viktória FERENC

The National Identity of Transcarpathian Hungarians and Ukrainians

The study examines the national identity of Transcarpathian Hungarians and Ukrainians based on the TANDEM 2016 Survey and compares it to previous survey results. One of the most important findings of the paper is that among the criteria of belonging to an ethnic group good language skills and self-identification are the most important. Almost 20% of the respondents have a double identity construction, which is more frequent in the Ukrainian subsample. As it turns out, knowing the language of another ethnic group is the most determining factor in having a double identity. Regarding Ukrainians, they mostly identify themselves as belonging to the Ukrainian nation, which is followed by the identity of being Transcarpathian. Among the Hungarians the ‘Transcarpathian Hungarian’ attributive structure is the most popular. Citizenship related identity-categories (Hungarian, Ukrainian or double Hungarian–Ukrainian citizenship) falls far behind bonds related to ethnicity and locality. The bonds towards Ukraine as a country have loosened in recent

years: only every second Ukrainian respondent says that Ukraine means the homeland for him/her. In the case of Hungarians, this ratio is 10%, which is a drastic decrease in comparison to the previous years.

István CSERNICSKÓ

Language Skills, Language Use in Transcarpathia Based on the Data of TANDEM 2016

The study presents the language relations of the Ukrainian and Hungarian population in Transcarpathia based on the results of the TANDEM Survey. Regarding Transcarpathian Hungarians and Ukrainians there is a close relationship between maintaining national identity and mother tongue. Multilingualism, which is typical of the whole Ukraine, is also present in Transcarpathia with certain restrictions. The language skills of Transcarpathians vary greatly. According to self-reporting, the absolute majority of Hungarians have a certain level of knowledge of Ukrainian. However, the majority of Ukrainians just understand Hungarian, and only a small proportion of them are able to speak it. The level of knowledge of English is very low in Transcarpathia. Compared to the other parts of Ukraine, in Transcarpathia, the functional usefulness of Russian is lower than Ukrainian. Contrary to the Hungarian community, Ukrainian native speakers tend to use only their native language in social life situations. In most parts of the linguistic scene Hungarian language is alternately used with other languages (primarily with Ukrainian). The preservation and development of the school network with Hungarian language of instruction is essential for the long-term maintenance of the Hungarian language in Transcarpathia.

Krisztián RÁKÓCZI

Hungarian – Ukrainian Relations at Individual and Community Level and the Evaluation of Hungary's Policy Towards Transcarpathia

Since the conflict in Eastern Ukraine has exploded, Hungary is constantly monitoring the situation of Transcarpathia and provides support not only for Transcarpathian Hungarians, but the entire population of the region. Within the framework of the survey TANDEM 2016 we tried to obtain a better understanding on how the local people evaluate Hungary's policy towards Transcarpathia. The issue of simplified naturalization, interethnic relations and ethnocentrism were among our central interests during the investigation.

The research shows that besides the Hungarians, the Ukrainians also evaluate positively the supporting policy of Hungary towards Transcarpathia. The relation of the two nations is reported positively by both groups. However, Hungarian respondents spoke more of conflicting relationships at the settlement, the county (Transcarpathia) and the country level than the respondents of the Ukrainian subsample.

Eleonóra SZANYI-F. – Julianna FALUDI – Gergely ILLYÉS

Migration processes in Transcarpathia

This study presents the migration patterns of the Hungarian and Ukrainian population of Transcarpathia. First, we briefly present the main migration trends of Ukraine during the past decades and at present, as well as the summary of major findings on migration of Hungarian minorities of the neighbouring countries. Almost a decade has passed since the last survey on migration to Hungary from the neighbouring countries (the so called Carpathian Panel): so the current paper also reflects on some trends from a longitudinal perspective. Migration dynamics and patterns of the two subgroups are presented in detail, along with their demographic and socio-cultural characteristics. Our study also focused on the respondents' perception of their migration potential related to their social environment and the tackling of a variety of social conditions. The paper provides an analysis on the current migration trends from and to Ukraine and the neighbouring countries. A special focus is given to Hungary as an important recipient country due to cultural, ethnic and kinship ties, and the removed barriers to obtain dual citizenship for Hungarian minorities. Findings presented in this study are based on the bilingual survey TANDEM 2016.

Barna BODÓ

Jakabffy's Analysis and the German Minority's Fate in Romania

From the perspective of 20th century minorities it is crucial to answer the question whether or not it is possible to have good minority policies? While this naturally means human rights and democracy, its best indicators are still the demographic development and the 'health' of the minority. In this context it is necessary to examine the minority policy of a specific country. The paper examines Elemér Jakabffy's study concerning the Transylvanian Swabian Germans. It raises the question: Why the German and Hungarian minorities not capable of political cooperation, when both faced the same threat of

assimilation? The study investigates the role of the leaders in the German communities and their responsibilities. After many centuries of German history in Transylvania, and their key role in the modernization of the region, why is the role of Germans – both Swabians and Saxons – currently reduced to a symbolic presence in Romania? The paper contends that it is a reflection of the failure of the German elite to correctly confront the historical challenges of the 20th century.

SZÁMUNK SZERZŐI

BODÓ Barna

Politológus, egyetemi docens, Sapientia Tudományegyetem Kolozsvári Kar, Európa Tanulmányok Tanszék

CSERNICKSKÓ István

Nyelvész, habilitált egyetemi docens, Pannon Egyetem, intézetvezető, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont

FALUDI Julianna

Adjunktus, Média és Marketing Intézet, Gazdálkodástudományi Kar, Budapesti Corvinus Egyetem

FERENC Viktória

Nyelvész, kutató, Nemzetpolitikai Kutatóintézet

ILLYÉS Gergely

Politológus, külső munkatárs, Nemzetpolitikai Kutatóintézet

MOLNÁR József

A földrajztudomány kandidátusa, tanszékvezető, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi és Turizmus Tanszék

RÁKÓCZI Krisztián

Politológus, kutató, Nemzetpolitikai Kutatóintézet

SZANYI-F. Eleonóra

Szociológus, senior elemző, Kutatópont Kft.